

૧૩૪૯

હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસનો
સંક્ષેપ.

હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસનો સંક્ષેપ.

(અંગ્રેજી ઉપરથી)

જનાવનાર

ગોકળદાસ વિઠલદાસ મોદી.

બીજી આવૃત્તિ

સન ૧૮૬૭ ના ૨૫ મા આઠ પ્રમાણે નોંધાયું છે.

મુંબઈ.

ગણપત કૃષ્ણજીના છાપખાનાના માલિક
આત્મારામ કાન્હોલાએ છાપ્યું.

સન ૧૮૮૦

મુદ્રણા હક ગ્રંથ કર્તાએ સ્વાધીન રાખ્યાછે.

કીંમત આઠ આના.

મુંબઈમાં—ગોપાળ નારાયણની કે દામોદરદાસ ઈશ્વરદાસની દુકાને મળશે.

અનુક્રમણિકા.

માર્ગલ વિવેચન

પાનું.

હિંદુસ્તાનું ભૂમિસ્થળ	૧
હિંદુસ્તાનનો વિસ્તાર	૧
એનું સ્વરૂપ	૧
મૂળ રહેવાસી	૨
હિંદુઓના કેવી રીતે વર્ગ કરેલા છે તે . .	૨
હિંદુના ગુણદોષ	૨
એમનો પુરાતન ઇતિહાસ	૩
મુસલમાની રાજ્ય પહેલાં પરદેશી હૂમલા	૪
નોટ (મુસલમાની ધર્મની ઊત્પત્તિ.)	૪

મકરણ ૧ લું.

મુસલમાની રાજ્ય અથવા મુસલમાન રાજાઓના વંશની કારકીર્દી . .	૫
ઈ. સન ૧૦૦૧ થી સન ૧૭૪૪ સુધી.	
૧૦૦૧-૧૧૭૬ મહમુદ ગિઝનવી	૬
૧૧૭૬-૧૨૦૬ મહમદ ઘોરી	૮
૧૨૦૬-૧૨૮૮ કુતબુદ્દીન અને એના પછી થયેલા ગુલામ વંશના રાજાઓ	૮
૧૨૮૮-૧૩૨૧ જલાલુદ્દીન ખિલજી અને એની પછી થયેલા એના વંશના બાદશાહો	૧૦
૧૩૨૧-૧૩૯૮ તમિલખ વંશના બાદશાહ	૧૨
૧૩૨૧-૧૩૨૫ ગાજીઆં તમિલખ	૧૨
૧૩૨૫-૧૩૫૧ એનો છોકરો મહમદ તમિલખ . .	૧૨
૧૩૫૧-૧૩૮૮ ફિરોઝશાહ	૧૩

પાનું.

૧૩૮૮-૧૩૯૮	એના વંશજો	૧૩
૧૩૯૮	તૈમૂર અથવા તૈમૂરલંગ	૧૩
૧૩૯૮-૧૪૪૬	અંધેર રાજ્ય તથા સૈયદ વંશના બાદશાહ (નોટમાં)	૧૪
૧૪૪૬-૧૫૨૬	લોદી વંશના બાદશાહ	૧૪
૧૫૨૬-૧૭૦૭	મહાન મોગળી વંશના બાદશાહ	
૧૫૨૬-૧૫૩૦	બાબર	૧૫
૧૫૩૦-૧૫૪૦	હુમાયુ	૧૫
૧૫૪૦-૧૫૪૫	શિરશાહ	૧૫
૧૫૫૫-૧૫૫૬	હુમાયુ	૧૬
૧૫૫૬-૧૬૦૫	અકબર	૧૬
૧૬૦૫-૧૬૨૭	મલિમ	૧૭
૧૬૨૭-૧૬૬૬	શાહજહાન	૧૭
૧૬૬૬-૧૭૦૭	ઔરંગઝેબ	૧૭
	રાજ્યકાલ વ્યવસ્થા	૧૮
	એ રાજનો ક્ષય	૧૯
૧૭૩૮	નાદિરશાહ	૧૯

મકરણ ૨ જી.

	બાબ ૧ લો. હિંદુસ્તાનમાં યુરોપીઅન લોકનાં થાણાં ૨૦
	૧ પોર્ટુગલ ૨૦
	૨ હોલાન્ડ ૨૧
	૩ ઈંગ્લાન્ડ ૨૧
	૪ ફ્રાન્સ ૨૨
૧૭૪૪-૫૪	બાબ ૨ જો. કર્ણાટકમાં પેહેલી લડાઈ ૨૨
૧૭૫૬-૫૭	બાબ ૩ જો. બંગાળમાં પેહેલી લડાઈ ૨૫
	અંધારી કોટડી ૨૫
	ખાસીનું યુદ્ધ ૨૬

પાનું.

૧૭૫૬-૬૧ બાબ ૪ મો.	કુર્ણાટકમાં ખીજી લડાઈ.....	૨૭
	કેન્થ ઇન્ડુસ્તાનમાંથી પોતાનાં લશ્કરી સ્થળ	
	ખુએછે.	૨૮
	કૌન્ડ ડી લાલીની ઉપર કામ ચલાવી તેને	
	ફાંસી દીધી.	૨૮
૧૭૫૮-૬૭ બાબ ૫ મો.	બંગાળમાં ખીજી લડાઈ.....	૨૮
	ડચનો પરાજય.	૨૮
	શાહ આલમ, સુમદૌલા અને મિરકાશિમનો	
	પરાજય	૨૯
	કલાઈવનો સુધારો.....	૩૦
૧૭૬૭-૬૯ બાબ ૬ મો.	મહેસૂરની પેદેલી લડાઈ.....	૩૧
	મદ્રાસની સલાહ	૩૧
૧૭૭૧-૮૨ બાબ ૭ મો.	મરેઠા ગાયે પેદેલી લડાઈ.....	૩૨
	બંગાળમાં નયો સુધારો.....	૩૨
	રાજા નંદકુમારને ફાંસી.....	૩૩
૧૭૮૦-૮૪ બાબ ૮ મો.	મહેસૂરમાં ખીજી લડાઈ.	૩૪
	કર્નલ બેલીનો પરાજય.....	૩૫
	ડચ લોક પુર્વ કિનારા પરનાં પોતાનાં થાણાં	
	ખુએછે.	૩૫
	કર્નલ આયેટનો પરાજય.	૩૫
	જનરલ મેયુસનો પરાજય.	૩૬
	માંલોરનું બહાદુરી ભરેલું ઝંરક્ષણ.....	૩૬
	માંલોરનું તહનામું.....	૩૭
૧૭૮૧-૮૫ બાબ ૯ મો.	વૉર્ન હેસ્ટિંગ્સની કારકીર્દી.....	૩૭
	અને પાછો બોલાવ્યો અને એની ઉપર કામ	
	ચાલ્યું.....	૩૮
	મી૦ ફોક્સનું બિલ (ખરડો).....	૩૮

પાનું.

	મી० પિટનું બિલ (ખરડો)...	૩૮
૧૭૮૧-૯૨ બાબ ૧૦ મો.	મહેસૂરની ત્રીજી લડાઈ.	૩૯
	શ્રોંગપટણની સલાહ.	૪૦
	ટીપુ સુલતાન પોતાનું અડધું રાજ્ય ખુશ્તેછે	૪૦
૧૭૯૨-૯૮ બાબ ૧૧ મો.	લોર્ડ કોર્નવાલિસ તથા મર જન શોરની કારકીર્દી.	૪૦
૧૭૯૮-૯૯ બાબ ૧૨ મો.	મહેસૂરની છેલ્લી લડાઈ.	૪૧
	મહેસૂરના રાજ્યની વહેંચણી.	૪૨
	નિત્રામ સાથે તહનામું.	૪૨
	કર્ણાટક અંગ્રેજનું ખાલસા થાયછે.	૪૩
૧૮૦૨-૧૮૦૬ બાબ ૧૩મો	મરડા સાથે ખીજી લડાઈ.	૪૩
	વસાઈનું તહનામું.	૪૩
	સિંધીઆ અને વરાડના રાજ સાથે લડાઈ.	૪૩
	સિંધીઆ અને વરાડના રાજ સાથે સલાહ	૪૩
	હોલ્કર અને ભરતપૂરના રાજ સાથે લડાઈ.	૪૪
	મુકંદરાની નાજમાં વિપત્તિ.	૪૫
	ભરતપૂરના રાજ સાથે સલાહ.	૪૬
	સિંધીઆ સાથે ફરીથી કોલકરા.	૪૭
	હોલ્કર સાથે સલાહ.	૪૭
	વેલોરમાં ખંડ.	૪૭
	સિકંદ્રાબાદમાં ખંડ	૪૮
	મદ્રાસમાં ખંડ. “ટેન્ટ કાન્ડાક્ટ”	૪૮
૧૮૧૩-૧૬ બાબ ૧૪ મો.	નેપાળ સાથે લડાઈ.	૪૮
	જનરલ આફ્ટર્લેનિની પેહેલી તથા ખીજી વિજયી સ્વારી	૪૯
૧૮૧૬-૧૭ બાબ ૧૫ મો.	પિંદારા સામે લડાઈ.	૫૦

પાનું.

	સર ટીમસ હિસ્લોપ પિંહારાઓને વિખેરી નાંખેછે	૫૦
૧૮૧૬-૧૯ બાબ ૧૬ મો.	મરેડા સાથે બીજી લડાઈ	૫૧
	પેશ્વાનો છળભેદ	૫૧
	ખરકીનું યુદ્ધ	૫૧
	નાગપુરનાં રાજાની દગલબાજી	૫૧
	હોલ્કરના સરદારોનું બંડ	૫૨
	પેશ્વાનો છેલ્લો પ્રયત્ન	૫૨
	આપાસાહેબનો છેલ્લો પ્રયત્ન	૫૨
૧૮૨૩-૨૬ બાબ ૧૭ મો.	શ્રદ્ધાલોક સાથે પેહેલી લડાઈ	૫૩
	યાન્ડાબાની સલાહ	૫૫
૧૮૨૫-૨૬ બાબ ૧૮ મો.	ભરતપૂરને ઘેરો ધાલી લીધું	૫૫
૧૮૨૮-૩૪ બાબ ૧૯ મો.	લોર્ડ વિલ્યમ બેન્ટિન્કની કારકીર્દિ	૫૬
૧૮૩૮-૪૨ બાબ ૨૦ મો.	અકૂગાન લોક સાથે લડાઈ	૫૭
	શાહાસુબને ગોદી પર પાંછો ખેંસાયો	૫૮
	કાચુલમાં દંગો	૫૮
	ખેખર ઘાટમાં થઈને વિપતિ ભરેલું પાછું ફરવું	૫૮
	જલાલાબાદમાં પરાક્રમી ગેરીશનનું લશ્કર	૫૯
	અંત્રેજી ગમ્પેલી આબરૂ પાછી મેળવી અને કેદીઓને છોડ્યા	૬૦
૧૮૪૨-૪૩ બાબ ૨૧ મો.	શિંધમાં લડાઈ	૬૧
૧૮૪૩ બાબ ૨૨ મો.	ગ્વાલિઅરમાં લડાઈ	૬૨
	મહારાજપુર અને પનિઆરનું યુદ્ધ	૬૨
૧૮૪૪-૪૭ બાબ ૨૩ મો.	પંજાબમાં પેહેલી લડાઈ	૬૩
	મુલકીની લડાઈ	૬૪
	ફિરોઝશહેરની લડાઈ	૬૪

પાનું.

	અભિવાલની લડાઈ.	૬૫
	સોશોનની લડાઈ.	૬૫
	લાહોરમાં સલાહની સરતો.	૬૫
૧૮૮૮-૫૧ બાબ ૨૪ મો.	પંજાબ સાથે ખીજી લડાઈ.	૬૬
	મિલિઅનવાલની લડાઈ.	૬૭
	મુલતાનજીતી લીધું.	૬૭
	ગુજરાતની લડાઈ.	૬૭
	પંજાબ જોડી દીધું.	૬૭
૧૮૫૧-૫૨ બાબ ૨૫ મો.	શ્રક્ષો લોક સાથે ખીજી લડાઈ.	૬૭
	આવાના નવા રાજ સાથે સલાહ.	૬૮
	પેગૂ વગેરે અંગ્રેજી રાજ્ય સાથે જોડી દીધાં. ૬૮	
૧૮૫૪-૫૬ બાબ ૨૬ મો.	લાર્ડ દલહુઝીની કારકીર્દિ.	૬૮
	નિઝામનાં આર પ્રગણાં જોડી દીધાં.	૬૮
	નાગપુર તથા અયોધ્યાનું રાજ્ય જોડી દીધું. ૬૮	
	સાર્વજનિક કામ.	૬૯
	કમ્પનીનો પટો ફેરવી નવો કરી આપ્યો.	૭૦
	કમ્પનીના પટામાં ફેરફાર.	૭૦
૧૭૫૭ બાબ ૨૭ મો.	હિંદુસ્તાનમાં બળવો	૭૧
	ઈરાનની સહાઈ.	૭૦
	મિનની લડાઈ.	૭૧
	બળવાનાં કારણ.	૭૧
	દિલ્લી જીતી લીધું.	૭૨
	કાનપુરમાં કતલ.	૭૨
	લખનૌર મુક્ત કર્યું.	૭૩
૧૮૫૮ બાબ ૨૮ મો	રાજ્યનો ફેરફાર.	૭૫
	રાજકીય વ્યવસ્થા.	૭૬
	પોર્ટુગીઝ અને ફ્રેન્ચ સંસ્થાનો.	૭૭

પાનું.

૧૮૬૮-૭૫ બાબ ૨૯ મો.	તાજી બીનાઓ	૭૮
૧ એબિસિનિઆ સાથે લડાઈ		૭૮
૧ વિગ્રહનું કારણ		૭૮
૨ પરિણામ		૭૮
૨ સન ૧૮૬૯ ની બીનાઓ		૭૯
૧ અર્લ મેયો ગવર્નર જનરલ તથા		
વૈસરાય થઈ આવ્યો.		૭૯
૨ સ્વેજની ખાડીનો રસ્તો બંધાયો. ૭૯		
૩ ડ્યુક ઓફ એડિન્બરો હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો.		૭૯
૩ સન ૧૮૭૦ ની બીનાઓ		૭૯
૧ દરીયામાં તાર નખાવો.		
૨ સર વિલ્યમ માન્સફીલ્ડની જગાએ		
લોર્ડ નેપીઅર હિંદુસ્તાનનો સેના-		
ધિપતી થઈને આવ્યો.		૭૯
૪ લોર્ડ મેયોનું ખુન		૮૦
૫ લોર્ડ નોર્થમુક ગવર્નર જનરલ થયો.		૮૦
૬ મલ્હારરાવ ગાયકવાડને પદભ્રષ્ટ કર્યા. ૮૦		
૭ પ્રિન્સ ઓફવેલ્સ હિંદુસ્તાનમાં પધાર્યા. ૮૦		
૮ લોર્ડ લીટન ગવર્નર જનરલ તથા વૈસરાય ૮૦		
૯ મહારાણી વિક્ટોરિઆએ “કૈસર હિંદનો”		
ખેતાબ ધારણ કર્યો.		૮૦
૧૦ દીલ્હીમાં બાદશાહી દરબાર ભરાયો.		૮૦
૧૮૭૮-૮૦ બાબ ૩૦ મો.	અફઘાનિસ્તાન સાથે ખીજી લડાઈ	૮૧
	વિગ્રહનું કારણ.	૮૧
	બ્રિટિશ લશ્કરનો જય.	૮૧
	શેરઅલ્લી યાફુઝખાનને રાખ્યે માંપી નાહો. ૮૧	

પાનું.

શેરઅલી મરણ પામ્યો.	૮૧
યાદુબખ્ષાને સલાહ કરી.	૮૧
કાબુલમાં બળવો થયો.	૮૧
યાદુબખ્ષાતને કેદ કરી હિંદમાં આણ્યો. . .	૮૨
લોર્ડ નૉર્થબ્રુકે રાજીનામું આપ્યું.	૮૨
લોર્ડ રિપન સાહેબ ગવર્નર જનરલ તથા. .	૮૨
વૈસરાય થઈ આવ્યા (છે).	૮૩

હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસનો સંક્ષેપ

પ્રારંભ વિવેચન.

હિંદુસ્તાનનું ભૂમિસ્થળ.

બ્રિટિશ હિંદુસ્તાન—ગંગાનદીની પૂર્વે આવેલા સમુદ્રકાંઠાના આર પ્રાંત (આસામ, આસાકાનં, પેગૂ અને ટીનાસરિમ), જેને બ્રિટિશબ્રહ્મા કહેછે, તે બાદ કરતાં, ૨૮-૩૫ ઉત્તર અક્ષાંશ અને ૬૬-૮૨ પૂર્વ રેખાંશની વચ્ચે આવેછે.

હિંદુસ્તાનનો વિસ્તાર.

કન્યા કુમારિ ભૂશિરથી તે પંજાબની ઉત્તર સીમા સુધી, એની ઘણામાં ઘણી લંબાઈ, ૧૮૦૦ મૈલ, અને કરાંચીથી તે બંગાળાના પૂર્વ છેડા સુધી, એની પહોળાઈ, ૧૫૦૦ મૈલ, ગણવામાં આવેછે. એનું ક્ષેત્રફળ ૧૪૦૦૦૦૦ ચોરસ મૈલ, અને તેમાં આશરે ૧૮૦૦૦૦૦૦૦ (અરાડકોડ) ની વસ્તીછે.

અનું સ્વરૂપ.

હિંદુસ્તાનના બે મોટા ભાગ વિંધ્યાચળ પર્વતથી થાયછે: ઉત્તરમાં હિંદુસ્તાન, અને દક્ષિણમાં દક્ષિણ અથવા દક્ષિણ હિંદુસ્તાન. પેહેલામાં બે વિશાળ પ્રદેશ આવેલાછે, તેમાં બે મોટી નદીઓનો પ્રવાહ છે: ગંગા પૂર્વમાં, અને સિંધુ તથા એને મળનારી પાંચ નદીઓ જેને “પંજાબ” કહેછે, તે પશ્ચિમમાં, વહેછે. દક્ષિણ, એ વિસ્તીર્ણ જમ્ય પ્રદેશ, પૂર્વ અને પશ્ચિમ ધાટની વચ્ચે આવેલોછે; એ બંને ધાટ દક્ષિણમાં નીલગિરીના કુંગરીથી જોડાઈ જાયછે. મુખ્ય નદીઓ ગોદાવરી, કૃષ્ણા, પનાર, અને કાવેરી એ પૂર્વ તરફ વહેછે, અને નર્મદા તથા તાપી પશ્ચિમ તરફ વહીને અંબાતના અખાતને મળેછે.

મૂઠ રેહેવાસી.

હિંદુસ્તાનના મૂળ રેહેવાસી વિષે માનવાજ્ઞેય કંઈપણ નિશ્ચય થઈ શકતો નથી. એમના ઇતિહાસના લેખ ધર્મગી કયાઓથી બરેલાછે. એમ છતાં, એટલું તો ઓકસ લાગેછે, કે જે લોક હાલ માત્ર પાહાડોમાંજ દીઠામાં આવે-છે તે મૂળ વતની છે ; તેઓ સપાટ દેશના હાલના રેહેવાસીઓથી, દેખા-વમાં, બાષામાં, અને રીતભાતમાં તદન જુદા પડેછે ; અને પાછળ કહેલા જે આવી વસી દેશના ધણી થયાછે, તેઓએ તેમને પાહાડોની યુક્ષ-ઓમાં હાંકી મુક્યા હોય એમ જણાયછે.

હિંદુના કેવીરીતે વર્ગ કરેલાછે તે.

મનુસ્મૃતિ—શાસ્ત્ર (કાયદા) અને શ્રી ખામણુનો આ મંત્રહ ઈં સં પહેલાં આશરે ૮૦૦ વરસ ઉપર રચાયલો કહેવાયછે. એમાં હિંદુના ચાર વર્ગ અથવા જાત બાંધેલીછે :—

૧ બ્રાહ્મણ અથવા ધર્મધ્યક્ષ. ૨ ક્ષત્રી અથવા લશ્કરી વર્ગ.

૩ વૈશ્ય અથવા ખેતી કે વેપાર કરનાર. ૪ શૂદ્ર અથવા દાસત્વ કરનાર.

પેરિઅસ—એ વર્ગ કોઈપણ જાતમાં નથી, અને સર્વથી અધમ ગણાયછે. પહેલા ત્રણ વર્ગના લોકને દ્વિજ કહેછે, અને તેમને વિશેષ હક આપેલાછે. શૂદ્ર એ જીતાયલા અને દાસત્વ પામેલા લોકના વંશજ હોય એમ દેખાયછે.

હિંદુના ગુણ દોષ.

લંગાળી નિર્બળ અને બાયલાછે ; રજપુત શરા અને મહેઆલમ ; મરઠા પ્રપંચી અને ઠગ ; અને મદ્રાસના તામિલ લોક પ્રમાણિક તથા કૃતમ છે. સામાન્ય રીતે બોલતાં, હિંદુ, જોકે ચાલચલણમાં સુજન, ખાવાપીવા અને ઓઠવા પહેરવામાં સાદા, અને સગારનેહીપર હેત વહાલ રાખનારાછે, તોપણ તેમનામાં ખીકણપણું, અમૃત્યતા, આજસુપણું, અને વિવાદબુદ્ધિ એ અતિ સાધારણ અવયુઓછે.

एमनो पुरातन इतिहास.

હિંદુસ્તાનના પ્રાચિન ઇતિહાસ વિષે માહિતી ઘણીજ થોડી મળેછે, અને તે પણ કલ્પિત વાતોથી મિશ્ર થઈગએલીછે. હિંદુ ગ્રંથકારો નીચેનાં રાજ્યનું વર્ણન કરેછે.

उत्तर हिंदुस्तानમાં.

અયોધ્યા—એ જૂનામાં જૂનું શહેર, એમાં સૂર્ય અને ચંદ્ર, એ બે વંશના રાજાઓએ રાજ્ય કર્યું. ઇતિહાસમાં નોંધવાજોગ ઔથી પેહેલા હિંદુરાજ રામ થયા, એ ઘણા શૂરા અને પરાક્રમી હતા; એમના મરણ પછી હિંદુ ઓએ એમને દેવમાં ગણ્યા.

હસ્તિનાપૂર—(દિલ્હી પાસે) એમાં પાંડવ રાજ્ય કરતા હતા, તેમણે પોતાના ભાઈ કૌરવ ઉપર જય મેળવ્યો.

ગુજરાતમાં, કૃષ્ણે રાજ્ય ચલાવ્યું.

મગધ, (ઘણોખરો હાલનો બહાર પ્રાંત) અને એનું રાજધાની શહેર પાટલીપુર (પાલીબોઝા) ત્યાં ઈ. સ. પેહેલાં ૩૧૨ વરસ ઉપર, ચંદ્રગુપ્ત નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. એ રાજ્ય ઈ. સ. ની પાંચમી સદી લગી એના વંશજોના હાથમાં હતું.

માળવામાં, ન્યાયી અને વિદ્વાન રાજા વિક્રમાર્કે રાજ્ય કર્યું, એના વખતથી ઉત્તર હિંદુસ્તાનના લોક પોતાનો શક (સંવત) ગણેછે. (ઈ. સ. પેહેલાં ૫૬). ભોજરાજ ઈ. સ. ની અગીયારમી સદીમાં થયો.

दक्षिण हिंदुस्तानમાં.

પાંડય (હાલ તિનાવલિ) ની રાજધાની મદુરામાં હતી; (ઈ. સ. પેહેલાં આશરે ૪૫૦).

ચોળા (અથવા તામિરલોકનો દેશ) એની રાજગાદી કેન્દ્રવરામમાં હતી. ત્રાવણકોર અને મલબારમાં ચૈરા નામે રાજાનો વંશ રાજ્ય કરતો હતો. તૈલંગણમાં રાજ્ય ચલાવ્યું તે રાજાનાં નામ અપ્રમિદ્ધ છે.

મહારાષ્ટ્રદેશમાં, ઈ. સ. ૫૬૧ ૭૭ વર્ષે શાલિવાહન નામે રાજ થયો, એના નામથી હિંદુ શક ચાલેછે. રાજપુતનું પ્રાબલ્ય ઈ. સનગી દશમી સદીના આરંભે થયું—સુતી અને સ્ત્રીબાળહત્યા કરવાનો આદ્ય તેઓમાં ધણો હતો.

મુસલમાની રાજ્ય

પહેલાં

પરદેશી હુમલા.

હરિનના દારા (ડરાયસ) રાજ્યે હુમલો કરી સિંધુનદીના કાંઠાપરના દેશ જીતી લીધા, પણ એ રેતીના મોટા મેદાનથી આગળ આવ્યો નહી. (ઈ. સ. પહેલાં ૫૦૮)

મહાનસિકંદરે (અલેક્ઝાન્ડર ધી ગ્રેટ) પંજાબ જીત્યું, અને પોરસ રાજાનો પરાભવ કરીને એ સતલુજ નદી લગી આવ્યો (ઈ. સ. પહેલાં ૩૨૮).

સેલ્યુકસ—સિકંદરના બાકત્રિઆ અને હિંદુસ્તાનમાંના રાજ્યનો વારસ થયો, ૫૬૧ એણે મગધના રાજા ચંદ્રગુપ્ત સાથે સંધિ કરી. બાકત્રિઆ કેટલેક વર્ષે સ્વતંત્ર થયું.

મુસલમાની ધર્મની ઉત્પત્તિ—મુસલમાની ધર્મ યુજ આરબસ્તાનમાં પ્રગટ થયો. એના પેગંબર હજરત મહમદ (ઈ. સન ૫૬૯ માં) મક્કામાં એક આરબને પેટે જન્મ્યા હતા. એણે પોતાની ઉંમરના ૪૦ મે વર્ષે (સન ૬૦૯ માં) ત્યાના લોકમાં બોધ કરી પોતાનું મત ચાલવવા માંડ્યું. લોકો નહું મત ચલાવનારની સાંમે થતાજ આવ્યા છે, તેમ તે એમની સામે પણ થયા. અને તેમનામાંના કેટલાક જણે એમને મારી નાંખવા વઠીક પણ વિચાર કર્યો. આ વાત જાણ્યાથી પેગંબર ત્યાંથી મદીને જતા રહ્યા (ઈ. સન ૬૨૨ તા. ૨૨ મી જુલાઈ). આ વખતથી મુસલમાન લોકનો શક “હીજરી” ગણાવા લાગ્યો. મદીનામાં પેગંબર સાહેબને લોકોએ આદરમાન આપ્યું, અને પોતે ત્યાં એકદમ ધર્મોદ્યક્ષ તથા રાજાનાં કામ કરવા મંડયા. લોકને એકજ દેવને માનતાં શીખવ્યું. એમના મતનું યુજ ધોરણ અને યુજ સિદ્ધાંત એ હતા કે, “લા ઇલાહ ઇલાલાહ મુહમ્મદુર્રસૂલુલાહ”. એટલે કે, પરમેશ્વર વગર અન્ય પરમેશ્વર નથી, મતલબ કે, પરમેશ્વર એકજ છે, અને તેનો પેગંબર મહમદ છે. પેગંબર સાહેબે મુતિઆ વગેરે ગ્રંથ, તારા અને

નફાત્રો પુજવાની મના કરી, બધા મુસલમાનને ભાઈ ગણવાને તથા ધર્મનો ફેલાવો કરવાને ફરમાવ્યું. આ નવા મતને રાજબળથી તોડી પાડવાને સામા પક્ષવાળાઓએ પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ પેગંબર અને એમના પંથીઓ તેમની સામે લડ્યા, તેમાં એમને જય મળ્યો. પેગંબરની છુદ્દિબળ, ઉત્સાહ ઉલટ અને આગ્રહ આગળ તેમનું કંઈ ચાલ્યું નહીં, અને દીનપરદીન મુસલમાનની સંખ્યામાં ઉમેરો થતો જઈ, એમના પંથનું પ્રાબલ્ય વધતું ગયું. બીજાને મુસલમાની ધર્મમાં લાવવામાં મોટું પુન્ય છે, અને ધર્મને માટે લડાઈમાં મરે તેને સ્વર્ગ મળે, એવું ફરમાન હોવાથી, એ ધર્મ એક સપાટાની સાથે આખા આરબસ્તાનમાં પ્રસારી ગયો, રાજ અને લોક ઉતાવળે પેગંબરને તાળે થયા, અને પોતાના ધર્મનો ફેલાવો બધી દુનીયામાં કરવા ઉલટથી બહાર પડ્યા. મહમદ ઈ. સત ૬૩૨ માં, ૬૩ વરસની ઉંમરે મદીનામાં મરણ પામ્યા. એમની પાછળ એમની ગાદીએ એક પછી એક એમના શિષ્યા બેઠા તેઓ ખલીફ કહેવાતા ; તેઓ પણ તેમના પેગંબરના જેવાજ ગણાતા હતા.

પ્રકરણ ૧ લું.

મુસલમાની રાજ્ય

અથવા

મુસલમાન રાજાઓના વંશની કારકીર્દિ.

ઈ. સન ૧૦૦૧ થી ઈ. સન ૧૭૪૪ સુધી.

મહમદના પંથીઓએ, ઈરાન જીતી તેને આરબરાજ્ય સાથે જોડી દીધા પછી, (૬૩૨ માં), પોતાની મત્તા પૂર્વમાં ફેલાવવાનો વિચાર કર્યો. તેઓ તેમના પેગંબરની નશિયતોપર ચુસ્ત રહ્યા; રાજ્યાધિકાર અથવા ભૂત મેળવવાના અડચથી, કીર્તિ ફેલાવવાની તૃણાથી, અને તે સાથે સ્વર્ગ પામવાની પ્રાણ આશા, તેથી તેઓ એકદમ અંધાધુંધ બન્યા, અને જીતવું કે મરવું નકી કરી આગળ ધસ્યા. હિંદુસ્તાનનો બહોળો વિસ્તાર અને પંકાતો વૈભવ, એ તેમને લલચાવાને મજબૂત કારણ હતું.

૬૬૪ માં, આરબફોજની એક ટુકડીએ કાશ્મીરમાંનો પ્રવેશ કર્યો હતો.

સિંધ મહમદ કાસિમે જીતી લીધું હતું, પણ એના ઉત્તરાધિકારીઓને રજપુતોએ વળી પાછા હાંકી મુક્યા હતા, એટલામાં પંજાબની ઉત્તરે ગિઝની વંશનું રાજ્ય સત્તામાં આવ્યું.

મહમદ કાસિમ ચઢાઈ કરીને સિંધ ઉપર આવ્યો, તે વખતે સિંધમાં હાહિર નામે રજપુત રાજા રાજ્ય કરતો હતો, તેની રાજધાની દેવલનગર (હાલ કરાંચી) હતું. મહમદ કાસિમે ઈરાન તથા

ખલુચિસ્તાનને રસ્તે આવી સિંધમાં પ્રવેશ કર્યો, દેવલનગર છુટ્યું અને ત્યાંની વસ્તીને કતલ કરી ભારે ચકરાવો કાઢી નાખ્યો. ભારે જુદ્ધ થયું, તેમાં હાહીર રાજ પડ્યો, અને મહમ્મદ કાસિમે આખું સિંધ અને તેની આસપાસનો ચુલક છતી સર્થ દેશના પુરા હાલ કર્યો. પણ પરમેશ્વરે એને એની ફરણીનો ખદલો ઉતારીને આપ્યો. જે હાકેમે એને સેના આપી મોકલ્યો હતો તે હાકેમ મરી ગયો અને તેના ઉતરાધિકારીએ એને અધિકારપરથી દુર કરી શીખાવીને મારી નાખ્યો.

ગિઝની વંશની સ્થાપના અને ચઢતી—ઈ. સનની દસમી સદીના માર્ગભમાં સેમેનીસ નામની આલાદના સુલતાનો ખુખારામાં રાજ્ય કરતા હતા, તેમાંના કૌર્ધ સુલતાનના અલમગીન નામના એક યુવાન સરદારે ઈ. સન ૬૬૨ ને સુમારે અફઘાનિસ્તાનમાં આવી ગિઝનીમાં સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યું હતું. અલમગીનની પાછળ એના રાજનો ધણી એનો યુલામ અને જમાઇ સખ-કતમીન થયો. (ઈ. સન ૯૭૭), તેણે ખલુચિસ્તાન અને તુર્કિસ્તાનનાં રાજ્ય અફઘાનિસ્તાન સાથે જોડી નાંખી, રાજ્યની હદ ખુખારેથી ધરાની અખાત સગી અને સુલેમાન પહાડોથી ધરાન સુધી વધારી દીધી.

હિંદુ ધર્મના કદા વેરી મુસલમાન તે લોકનું આવું જખર રાજ્ય હિંદુસ્તાનના થડમાં થયું, તે જોઈ હિંદુસ્તાનના રાજ્યોના મનમાં ભારે ચીંતા પેઠી. અને તેમણે છતવા માટે વિચાર કર્યો. સાહોરના જયપાળ રાજ્યે પેસાવર આગળ સખકતમીનના લશ્કર ઉપર હુમલો કર્યો. પરંતુ જય થયો નહીં, અને હાર ખાઈ પાછું આવવું પડ્યું. આ ઉપરથી હિંદુ લશ્કરની નખળાઈ મુસલમાન જાણી ગયા, અને સખકતમીન ઉલટો વેર લેવા પંજબ ઉપર ચઢાઈ કરીને આવ્યો, જયપાલ, અને એની મદદે આવેલા હીલહી, અજમેર, કલ્હીજર અને કનોજના લશ્કરનો પરાલભ કર્યો, ને ભારે લુટ તથા ખળનો સર્થ પાછો ગયો. સખકતમીન ઈ. સન ૯૯૬ માં મરણ પામ્યો. તેની પાછળ તેનો ઊકરો મહમ્મદ ગાદીએ બેઠો, (ઈ. સન ૯૯૭).

મહમ્મદ ગિઝનવી—એ રણશૂર અને અસ્વરથ સ્વભાવના સરદારે

૧૦૦૧ હિંદુસ્તાનના પામપાસેના પ્રાંતો ઉપર બાર સ્વારીઓ કરી, અને તે દરેકની અંતે પૂરકળ લૂટ લઈ, પાછો ગિઝની ગયો.

છેલ્લી સ્વારીમાં, સોમનાથનું કિલાબંધ નગર અને તલંગર દેહેરું, હિંદુ મરણીયા થઈ મામે લડયા છતાં, એણે છતી હસ્તગત કર્યું. પછી ગુજરાત

૧૦૨૪ પ્રાંત ઉપર નવો રાજ નિમીત્તે, એ ગિઝની જવા રસ્તે પડ્યો, પણ તે રસ્તો અજમેરનો રાજ રોકી બેઠો હતો, એ જોઈ

એને એક નવે રસ્તે (સિંધના રણને રસ્તે) ફંટાવું પડ્યું; તે રસ્તે લગભગ એના આપ્પા લશ્કરનો નાશ થયો.

પહેલી સ્વારી એણે સન ૧૦૦૧ માં, દસ હજાર વીણી કાઢેલા સ્વાર સર્થ સાહોરના જયપાળ રાજ ઉપર કરી; જયપાળને પેસાવર આગળ હરાવીને પકડ્યો અને ખંડણી આપવી કબુલ કરી ત્યારે ઊઠી મુક્યો.

જયપાળ, આ હારનું આગ્રામાં સહન ના થયતી, ટીકાટ કુંવર આનંદપાળને ગાદીએ બેસાડી બળી મુક્યા.

બીજી સ્વારી સન ૧૦૦૪ માં, ભાટીઆના રાજ ઉપર કરીને તેનો મુલતાન આગળ પરાજય કર્યો ; એ રાજ ખંડણી અટકાવી બેઠો હતો.

સન ૧૦૦૫ માં, ત્રીજી સ્વારી કરીને એણે મુલતાનના સરદાર અબદુલ કાનહોદીને વશ કર્યો ; એ જાતે મુસલમાન હતો એમ છતાં, એની સામે ધર્મ, લાહોરના અનંગપાળ રાજનો મળતોએ ધર્મ મથો હતો.

સન ૧૦૦૮ માં, એ ચોથીવાર ચઢાઈ કરીને આવ્યો, ત્યારે એણે લાહોરમાં આગળ, એકસંપી રજપુત રાજાઓના મોટા લશ્કરને સૈન્યાભંગ કરીને, અનંગપાળનો પરાજય કર્યો, અને ત્યાંથી જઈ નગરકોટનું દહેર લુટ્યું. એમ કહેછે કે, મોટા મોટા રાજાઓના જનકારખાનામાંથી ના નીકળે એટલો પૈસો, સોનું અને જવાહીર આહીંથી નીકળ્યાં તે એ ગિઝની લઈ ગયો.

સન ૧૦૧૦ માં, પાંચમી સ્વારી કરી મુલતાન છતી લીધું, અને અબદુલ કાનહોદીને કેદ કરી ગિઝની લઈ ગયો.

સન ૧૦૧૧ માં, છઠીવાર આવીને એણે સ્થાનેસ્વરનું મંદીર લુટ્યું ; ત્યાંની બધી મુત્તિઆ ભાંગીને તોડીનાખી, ને હુલરો હિંદુઓને કેદ કરી લઈ ગયો.

ત્યાર પછી સન ૧૦૧૪ તથા ૧૫ માં, બે સ્વારીઓ (સાતમી—આઠમી) કાશ્મીર ઉપર કરી, પણ તેમાં તે એને માર ખાઈ પાછાં જવું પડ્યું.

સન ૧૦૧૮ માં, એ નવમીવાર એક લાખ સ્વાર અને વીસ હજાર પાયદલ લઈ કતોજ ઉપર ચઢી આવ્યો, પણ ત્યાંનો રાજ એની સામે ના થતાં એને શરણે ગયો અને દ્રવ્ય આપી એને પુશ કર્યો, તેથી ત્યાં કંઈ ઊપદ્રવ કર્યો નહીં, પણ ત્યાંથી મથુરાં ગયો, અને ત્યાં વસ દીવસ પડાવ નાંખી, એ નગર લુટ્યું, તથા મુત્તિઆ ભાંગી, અને હુલરો હિંદુને પકડી યુલામ કર્યો.

દસમી તથા અગ્રીઆરમી સ્વારી ૧૦૨૨—૨૩ માં એણે કલિંજરના રાજ ઉપર કરી. આ વખતે લાહોરમાં અનંગપાળનો છોકરો જયપાળ બીજો ગાદી ઉપર હતો, તેણે મહમુદની સામે કલિંજરના રાજને મદદ કરી, તેથી મહમુદે પંજાબ એની પાસેથી લઈને ખાસસા કર્યું.

સન ૧૦૨૪માં બારમી સ્વારી યુજરાતમાં સોરઠીસોમનાથ પર કરી (યુજરાતના ઇતિહાસમાં જુઓ).

મહમુદ, બારમી સ્વારીમાંથી ગયા પછી, ઈરાન છતી, સન ૧૦૩૦ માં ૧૩ વરસની ઉંમરે ગિઝનીમાં મરણ પામ્યો.

ગિઝની વંશની પડતી તથા ક્ષય—મહમુદની પછી એના વંશજોએ પંજાબ ઉપર ૧૫૦ કરતાં વધારે વરસ લગી રાજ્ય કર્યું, પરંતુ ગિઝનીની ગાદી તે તેમના હાથમાંથી તે પહેલાં છાંપા વખતથી ગઈ હતી. મહમુદની પછી ગિઝનીની ગાદીએ તેના વંશજો આવ્યા, તેમના વખતમાં જનાનાંતી ખટપટ અને ચડસા ચડસી વધ્યાં, રાજ્યનો પાયો નબળો પડ્યો, માંત પછી માંત ગયા, અને પંજાબ માત્ર તેમના તાબામાં રહ્યું. એના વંશમાં ગિઝનીની ગાદીએ ઉલ્લા ખાદશાહ બહેરામ થયો, તેને ગિઝની તથા હેરાટની વચ્ચે આવેલા પાહાડી ઘોર માંતના અક્રાંત સરદારો સાથે આગળ-નાવ થયો, તેમાંથી લડાઈ સળગી, અને તેમના સરદાર અલાઉદ્દીને ગિઝની છતી લઈ બાળી નાંખ્યું. બહેરામ પંજાબમાં આવવા નીકળી નાહો, પણ રસ્તામાં મરણ પામ્યો. તેના છોકરા પુશામ

પંખબમાં આવી રાજ્ય કર્યું; તેની પાછળ તેનો છોકરો પુશારમસેક થયો, તેને મહમદધોરીએ પકડી લઈ મારી નાખ્યો, ને તે સાથે ગિઝની વંશની સમાપ્તી થઈ (૧૧૭૬).

મહમદ ધોરી—હિંદુકુશપર્વત ઉપરના અફઘાન કુટુંબનો હતો. એણે

૧૧૭૬

ગિઝની જીત્યું, તે વંશના છેલ્લા બાદશાહને મારી નાંખીને

હિંદુસ્તાનમાં પ્રવેશ કર્યો, અને દીલ્હી તથા અજમેર

જીતી લીધાં. નવ સ્વારીઓ કરી પૂરકળ દોલત મેળવ્યા પછી ૧૧૯૪

સ્વદેશ જતાં રસ્તામાં (એના કુટુંબના જૂના શત્રુએ) એને ઠાર માર્યો. ૧૨૦૬

મહમદ ધોરી જ્યારે સન ૧૧૯૧ માં પ્રથમ સ્વારી કરીને દીલ્હી ઉપર આવ્યો, ત્યારે તેને અજમેરના રાજા સોમેશ્વરના કુંવર પૃથુરાજે પાણીપતના મેદાનમાં હરાવી નસાડી જીત્યા હતા. પૃથુરાજ મહા શુરવીર ચતુર રાજા હતો. રજપુત રાજાઓ આગળથી સમજીને સંપત્તી ચાલ્યા હોત, અને માંહિમાંહિ લડી મરી નબળા પડી ગયા નાહોત, તેા હિંદુસ્તાનનું રાજ્ય સુસલમાનના હાથમાં એ વખતે ગયું નાહોત, મહમદ ધોરીના આવતા પહેલાં થોડીવાર ઉપર, હિંદુસ્તાનમાં રજપુતનાં ચાર મોટાં રાજ્ય હતાં—દીલ્હીમાં તુવાર જાતના રજપુત રાજાઓ રાજ્ય કરતા હતા, અજમેરમાં ચાહાણ જાતના, કનોજમાં રાઠોડ, અને ગુજરાતમાં વાઘેલા વંશના રજપુત રાજાઓનું રાજ્ય હતું. એમાંથી દીલ્હીનો તુવાર રાજા અપુત્ર હતો, તેથી તેણે પોતાનો દોહીતર, અજમેરના રાજાનો કુવર પૃથુરાજ, તેને દત્ત કરી લીધો, એ ઉપરથી પૃથુરાજ અજમેર અને દીલ્હીના આખા રાજ્યનો ધણી થયો. તે બંને કનેજના રાજાના કુંવર જયચંદને, (એ દીલ્હીના તુવાર રાજાની બીજી કુંવરીને કુંવર હતો) અહેબાઈ આવી, અને તેણે પોતાના મસ્તીએદલાઈ પૃથુરાજ સાથે લડાઈ જાડી, તેમાં બંને જણ નબળા પડી ગયા હતા, હિંદુસ્તાનના કમનશીબે બીજી તરફથી પૃથુરાજને ગુજરાતના રાજા સાથે પાણુ કલઓ ચાલ્યો હતો, તેમાં પાણુ બંનેનાં લશ્કર સામસામે કાપકાપી કરી નબળાં થઈ ગયાં હતા. આવી હાલત હતી, અને મહમદધોરી, સન ૧૧૯૧ માં ખાઘેલી હારથી બળુકી થઈ રહેલો, જખરી કોજ લઈ પાછો ચઢી આવ્યો. પૃથુરાજ પાછો એની સામે ગયો. બીજા ઘણા રાજાઓ કુમેકે આવ્યા. સુસલમાન અને હિંદુલશ્કર વચ્ચે સ્થાનેશ્વરના મેદાનમાં પાછો રણજંગ મચ્યો. તેમાં ઘણા શુરા રજપુતો અંતલગી લડીને પડ્યા, અને પૃથુરાજ બાહાદુરીથી લઠતાં લડતાં સુસલમાન સ્વા-રોના હાથમાં જીવતો પકડાયો. મહમદ ધોરીએ એને મારી નાંખાવ્યો. રાજા બાહાદુરીથી લડતાં લડાઈમાં પકડાય તેને મારી નાંખવો નહીં, એ સુધરેલા રાજાઓનો ધારોછ; તે આ સુસલમાન સરદારે પાળ્યો નહીં.

કુતબુદ્દીન—પ્રથમ મહમદનો તુર્કી ગુલામ હતો, પણ પોતાની બહાદુરી અને હુશિઆરીથી ઊંચી પદવીએ અઢ્યો; પહેલાં હિંદુસ્તાનનો સુબો, અને

૧૨૦૬

મહમદના મરણ પછી ત્યાંનો સુલતાન થયો. એણે દીલ્હીમાં

રાજ્ય કર્યું. એના વંશના રાજા ગુલામ રાજાની સંસાધી

ઓળખાયછે. એ વંશની કાસ્કીદિમાં મોગલ અથવા તાતાર લોકે, તેમના

સરદાર જંધિયાની ઓગેવાનીથી, હિંદુસ્તાન ઉપર પેટેલી વખત હુમલો કરી દરેક ચીજ લૂટીરોડી ભારે અનર્થ કર્યો, અને પછી તે ઈરાન પાછા ગયા.

કુતબુદ્દીન ચાર વરસ રાજ્ય કરી સન ૧૨૧૦ માં મરણ પામ્યા. એની પછી એની આસાદના નવ બાદશાહુ થયા તેમની કારકીર્દિ.

૧ આરામ.....સન ૧૨૧૦ થી	૧૨૧૧ સુધી.	૧ વરસ રાજ્ય કર્યું.
૨ અલતમસસન ૧૨૧૧ થી	૧૨૩૬ સુધી.	૨૫ ,, ,,
૩ રકતુદ્દીનસન ૧૨૩૬ થી	૧૨૩૬ સુધી.	માત્ર છ માસ ,, ,,
૪ રજુઆ બેગમ.....સન ૧૨૩૬ થી	૧૨૩૮ સુધી.	૩ વરસ ,, ,,
૫ બેરામસન ૧૨૩૮ થી	૧૨૪૧ સુધી.	૨ વરસ ,, ,,
૬ મસુદસન ૧૨૪૧ થી	૧૨૪૪ સુધી.	૩ વરસ ,, ,,
૭ નાસિરુદ્દીનસન ૧૨૪૪ થી	૧૨૬૬ સુધી.	૨૨ વરસ ,, ,,
૮ ગ્યાસુદ્દીન ખુલખનસન ૧૨૬૬ થી	૧૨૮૬ સુધી.	૨૦ વરસ ,, ,,
૯ કેકુબાદસન ૧૨૮૬ થી	૧૨૮૮ સુધી.	૨ વરસ ,, ,,

આરામ—(કુતબુદ્દીનનો દીકરો) ગાદીએ બેઠો, પણ એનામાં રાજ્ય ચલાવવા જેટલા હોસ નહોતા, તેથી એના બનેલી અલતમસે બાર મહીનાની અંદર એની પાસેથી રાજ્ય છીનવી લીધું.

અલતમસ—(કુતબુદ્દીનનો ગુલામ અને જમાઈ) ગુલામ વંશના બીજા બાદશાહને પદબ્રજ કરી ગાદીએ બેઠો. ગુલામવંશમાં એ સઉથી મોટો બાદશાહ હતો. એણે સિંધ, અંગાળા, અને બહાર પ્રાંત, ત્યાંના સુસલમાન સરદારો કનેથી છતી લઈ, રાજ્યનો વધારો કર્યો, કેટલાંક રજપુત રાજ્ય હજી સ્વતંત્ર હતાં, અને કેટલાંક છતાયલાં છતાં હુકમ નહોતાં માંનતાં, તેમને વશ કરી પોતાની આણ મનાવી, અને એની ફોજ માળવામાં પ્રવેશ કરી ઉજ્જન સર કર્યું. આ પ્રમાણે, કેટલાક છુટા પડી ગમેલા લાગે શિવાય, આખા હિંદુસ્તાનનો ધણી થઈ, એ મરણ પામ્યા (સન ૧૨૩૬). એની કારકીર્દિમાં મોગલનો સરદાર ઝાંઘસખાં, હિંદુસ્તાન ઉપર ચઢી આવી, ભારે અનર્થ કરી ગયો હતો.

રકતુદ્દીન—(અલતમસનો છોકરો) ધણી કુશચરણી બાદશાહ હતો. એણે છ માસ ગાદીપર રહી રાજ્યને એબ લગાડી, તેથી એની બેન રજુઆબેગમે એને ગાદીએથી ઉઠાડી મુક્યો, ને પાંતે રાજ કરવા માંડ્યું.

રજુઆ બેગમ—(અલતમસની શાહબદી) એના ભાઈ રકતુદ્દીનને પદબ્રજ કરી ગાદીએ બેઠી. એ ધણી કાબેલ અને રાજ્યાસનને દીપાવે એવા ગુણની લાણેલી સી હતી, એણે નિશપક્ષ પાતે રાજ્ય ચલાવ્યું. પણ પાછળથી એક હબસી ગુલામ સાથે મોહોબતમાં પડી ઉમરાવોને ફુલબ્યા તેથી બબેડા થયા ; એક ઉમરાવે એને પકડી કેદ કરી, અને બીજાએ એને અને એ ઉમરાવ (એને પકડી કેદ કરી હતી તે) બંનેને મારી નાંખી, એના ભાઈ અહરામને ગાદીએ બેસાડ્યા.

અહરામ—(અલતમસનો બીજા છોકરો) તામસી સ્વભાવનો ખુશીદીન બાદશાહ હતો. એણે રાજ્યકોહી ખટપટો બંધ પાડવને એટલી બધી કઠોરતા બતાવી કે, લાહોરમાં ચઢી આવેલા મોગલોને હાંકી કાઢવા મોકલેલા એના લશ્કરે હુલડ કરી એને મારી નાંખ્યા (૧૨૪૧).

મસુદ—(અલ્તમસને પૌત્ર અને રૂકનુદ્દીનનો છોકરો) તુર્ક સરદારોની સહાયથી ગાદીએ બેઠો. પરંતુ એ પણ એના બાપના જેવા કુછ્હી નીકળ્યો, તેથી સરદારોએ એને કેંદ નાંખી રાજ્યાસન નાસિ-રહિનને આપ્યું.

નાસિરુદ્દીન—(મોલ્દા બાદશાહનો કાકો) ગુલામ વંશની આલાદમાં આઠમો (રૂકનુદ્દીનને ગણતાં) બાદશાહ થયો (૧૨૪૪). એ ઘણા સદગુણી અને કૃષીરી ચાલનો હતો. જુવાનીમાં કેંદમાં રહ્યાથી ઉધોગી તથા કષ્ટ ભોગવવાની એને ટેવ પડી હતી, તે ટેવ બાદશાહ થયા પછી પણ એ રાખી રહ્યો હતો. એને માત્ર એક જ બેગમ હતી, તેની પાસે નીત રસોઈ કરાવી એ જમતો, કુરાનનો ઉતારો કરવામાં કાળ કાઢતો, અને તેમાંથી જે પેસા મળે તે વડે પોતાનું ખાનગી ખર્ચ નભાવતો. એના રાજ્યનું બધું કામ એનો વછર ગ્યાસુદ્દીન ખુલખન એના નામે ચલાવતો. આ બાદશાહ એ વછર ઉપર ઘણા ભરોસો રાખતો હતો, તેનો ઘાત ન કરતાં, એ વછરે એના રાજ્યને, મોગલોના હુમલામાંથી અને રજપુત રાજાઓના બખેડામાંથી, તેમની સામે પડે લડીને, સાચવી રાખ્યું. નાસિરુદ્દીનને પુત્ર નહોતો તેથી એના મુઆ પછી એની ગાદીએ એ વછર બેઠો.

ગ્યાસુદ્દીન ખુલખન—(મુળ અલ્તમસને ગુલામ અને જમાઈ) નાસિરુદ્દીનના મરણ પછી વછરનો બાદશાહ થયો. પોતાની મતલબ પાર પડી, અને આગળ પોતાના કુટુંબને અડચણ થાય નહીં, માટે એણે ગાદીએ બેઠા પછી પેહેલું કામ એ કર્યું કે, તુર્ક ઉમરાવો રાજ્યના ઘણી જેવા થઈને, નજરમાં આવે તેને ગાદીએ બેસાડતા અને ઉડાડતા, તેમાંના ઘણાએકને જેમ બને તેમ મારી નાંખી, તેમની સત્તા તોડી. પછી એણે સખ્ત અને જુલમી કાયદા કાઢી તથા યુનેગારોને કઠણ ફત્વ કરીને રાજ્યમાં ઠેઠ સુધી બંદોબસ્ત રાખ્યો. મોટું બંડ માત્ર બંગાળામાં ત્યાંના મુઆએ કર્યું, પણ તેનો એણે નાશ કરી ત્યાંનો હાકેમ પોતાના શાહાબદા બધારાખાને ઠરાવ્યો. ગ્યાસુદ્દીન ખુલખન ૮૦ વરસની ઉંમરે, એનો વડો શાહાબદો યુવતાનનો મુખો હતો, તે મોગલો સામે લડાઈમાં લડતાં માર્યો ગયો, તેના બેદથી, બળતે હુંએ મરણ પામ્યો. આ બાદશાહ જુલમી અને સખ્ત હતો, તોપણ એણે મોગલ લોકના ત્રાસથી નાશી આવેલા ઘણા રાજા અને વિદ્વાનોને પોતાના દરબારમાં રાખીને આશરો આપ્યો હતો.

કેકુબાદ—(બંગાળાના મુઆ બધારાખાનનો પુત્ર) વડવા પાછળ, દરબારીઓના વગથી, તખ્ત-નશીન થયો. એ જુવાન સુલતાને બદલેલીમાં પડીને બધા અધિકાર એકદમ નાણુદ્દીન નામના વછરને સાંપી દીધો. એ સ્વાધી અને લોભીઆ વછરે બાદશાહ થવાનો મનમુખો કરી, દરબારમાં આડે આવે એવા હતા તેમને મારી નાંખ્યા. બાદશાહાના પિત્રાઈ ભાઈઓનો નાશ કર્યો, અને પછી બાદશાહાને ભંભેરીને તેના બાપ સાથે પણ વિરોધ કરાવ્યો. પરંતુ તેમાં તે કાચો નહોતો. સુલતાન લશ્કર લઈ બાપ સામે લડવા ગયો, પણ બાપે યુક્તિથી એકાંતે પુત્રની મુલાકાત લઈ વછરની બટપટ બતાવી આપી, એટલે શાહાની આંખ ઉઘડી અને સમાધાની થઈ. પછી વછરને ઝેર કેઈ માંથી, અને જલાલુદ્દીન નામે ખિલજ સરદાર હતો તેને વછર બનાવ્યો: એ વછરે બાદશાહનો ઘાત કરાવી તથા તેના વારસના પ્રાણ લેવાની રાજ્યપદ પોતે ધારણ કર્યું. ૬૦ સન ૧૨૮૮ (લીયબ્રીજ ૮૯૫ ૧૨૯૦ ઇ.)

જલાલુદ્દીન ખિલજ—(તાતાર ઓબાદ) ગુલામ વંશના છેલ્લા બાદ-

શાહ કૈફબાદના પ્રાણ લેવડાવી, અફઘાન લશ્કરની મહાયથી ગાદી ઉપર બેઠો. એની કારકીર્દિમાં દીલ્હીના ઝાંપા સુધી ગ્રીઆવેલા ૧૨૮૮ મોગલના લશ્કરને મારી પાછું હઠાવ્યું, અને દક્ષિણમાં પેહેલ વહેલો પ્રવેશ કરી તૈલંગાણુ, કરનાડ અને મલખાર પ્રાંતમાં જય મેળવ્યો. એના ભત્રીજા અલાઉદ્દીને એને મારી નાંખ્યો. (૧૨૮૫)

જલાલુદ્દીન પછી ખિલજ વંશના બાદશાહુ થયા તેમની કારકીર્દિ સન ૧૨૬૫ થી સન ૧૩૨૧ સુધી.

ઈબ્રાહીમ.....સન ૧૨૯૫

અલાઉદ્દીન.....સન ૧૨૯૫ થી ૧૩૧૬ સુધી ૨૧ વરસ રાજ્ય કર્યું.

ભીમર.....સન ૧૩૧૬ થી ૧૩૧૭ સુધી ૧ " "

બુબારક.....સન ૧૩૧૭ થી ૧૩૨૦ સુધી ૩ " "

પુશર.....સન ૧૩૨૦

ઈબ્રાહીમ—(જલાલુદ્દીનનો બાળ શાહાબદો) બાદશાહુ થયો તથા એમ કહીએ તો ચાલે; જલાલુદ્દીનને મારી નાખ્યાની બખર સાંભળીને એની માએ એના નામની દવાઈ ફરવી હતી, તે ઉપરથી માવ એવું નામ મળેલું છે. અલાઉદ્દીન બાદશાહુને ખિતાબ ધારણ કરીને ઉતાવળી એને પકડવા આવ્યો; એ જીવ લઈ એના મોઢા બાઈ પાસે મુલતાન નાશી ગયો.

અલાઉદ્દીન પુત્રી—(માલ બાદશાહુનો ભત્રીજો અને કરના સુબો) પોતાના બુદ્ધ કાકાને મારી નાંખી તખ્તનશીન થયો; અને પછી ફૈજ તથા ઉમરાવામાં પૈસા વહેંચી, તથા માલ બાદશાહુના કુટુંબનો ટાકા લોહીમાં વધ કરી, નિર્ભયપણે અમલ કરવા ગયો. આ જબર: પણ પુત્રી બાદશાહુની કારકીર્દિમાં મુસલમાની ફૈજે:—

(૧) સન ૧૨૯૭ માં ગુજરાત છતી લઈ ત્યાં મુસલમાની રાજ્ય સ્થાપ્યું.

(૨) સન ૧૩૯૮ માં મોગલ લોકોનો સરદાર કતલથખાં લુટકાંટ કરતો દીલ્હીના કૌટ સુધી આવ્યો તેને હરાવી પાછો હઠાવ્યો.

(૩) સન ૧૩૦૦ માં એણે જાતે જઈને રણસ્થંભારનો, અને ત્યારપછી ત્રીજે વર્ષે ચિત્તોડનો ભેરાવર કીલો છતી લઈ ત્યાંના રાણીને વશ કર્યા.

આ પ્રમાણે અત્યાર લગી નહીં છતાંયલાં રાજ્ય છતાંય, અને મોગલ લોક હૂમલા કરી આવતા અટક્યા; પછી એણે દક્ષિણ હિંદુસ્તાન ઉપર નજર ધાલી. મલિક કાકુરને લશ્કર આપી દક્ષિણમાં મોકલ્યો; તેણે કેવળીરીના રાજા રામદેવને તાબેદાર કરી દોન્ડી આણ્યો, અને સન ૧૩૦૬ થી ૧૨ સુધીમાં (૧૩૦૬-૯-૧૦-૧૨) ચાર સ્વારીઓ કરી અતિશય લુટ આણી, તથા મહારાષ્ટ્ર તૈલંગાણુ, કનીટક, અને મલખાર પ્રાંત છતી લઈ, મુસલમાની રાજ્યની સત્તા છેક ક્ષેત્રબંધુ રાનેશ્વર (કન્થાકુમારી ભુશીર) સુધી ફેલાવી. આ પેહેલાં દીલ્હીના કૌટપણુ બાદશાહુની સત્તા એટલી ફેલાઈ નોહતી. છત અને લુટ મેળવવાની બાબતમાં, પોતાના ધણી કરતાં, વીવેશ કીર્તિ મેળવ્યા પછી, કાકુરને પડે બાદશાહુ થવાનું મન થયું, પછી એણે પોતાના ધણીનો ઘાટ ઘડવાની યુક્તિઓ રચવા માંડી, અને અલાઉદ્દીનને વીખ ફેંદ વહેલાં માર્યાનો શખ સંબળ કારણે શહીદ એને શીર છે.

અલાઉદ્દીન ખુદ્દિશાબી હતો. લશ્કરી કામની એની હુશિઆરીમાં કૌંઈથી શંકા લેવાતી નહીં. પણ સ્વભાવે જંગલી અને ઉદ્વિગ્ન હતો. એણે નવા પંથ સ્થાપી પેગંબર થવાની એકવાર ઈચ્છા કરી, અને એકવાર સિકંદરની પેઠે દુનિયાના બીજા દેશો જીતવા જવાનો મનસુબો કર્યો. આ અવિચારી વિચાર પાર પડ્યા નહીં.

ઉમર—(અલાઉદ્દીનનો મોથો છાકરો) અલાઉદ્દીન મરણ પામ્યા તે વળાએ છક નાની ઉમરનો હતો, પણ કાકુરે પોતાની મતલબ સાધવા તરત એાઠા તરિકે એને ગાદીએ બેસાડ્યો, ને પોતે એના નામે સત્કય કરવા માંડ્યું. પછી પાદશાહના બે વડા શાહુબદા કેદમાં હતા તેમની આંખો ફોડી, અને ત્રીજા મુબારકને મારવા મારા મોકલ્યા. પણ મુબારક તે મારાએના હાથમાથી બચ્યો, એને એ પોતેજ હુણ્યો ; પછી મુબારક ઉમરની આંખો ફોડી ગાદીએ બેઠો.

મુબારક—(અલાઉદ્દીનનો ત્રીજો છાકરો) પોતાના નાનાભાઈની આંખો ફોડી તથા મોઠા ભાઈએના વધ કરાવી ગાદીપતી થયો. ગાદી મળવાની ખુશાલીમાં એણે ઘણાક બધીવાનને છોડી મુક્યા, તથા ખેડૂત અને વેપારીનાં કુ.ખ દુર કર્યાં, પણ માહુરાખૂના રાજ હુરપાળને પકડી આણ્યો તેને તો આમથી ઉતરવાની મારી નાંખ્યા. એવા એ નિર્દય હતો. એ બાદશાહ રંડીબાજ અને દારૂની લતમાં પડી ખરાબ થયો. એણે એક ઢેડને પોતાના વજર બનાવી તેનું 'ખુશાઈમાં નામ પાડ્યું, અને રાજ્યનો કુલ કારભાર તેને સોંપી દીધો. ખુશાઈમાં જાતેનો ઢેડ અને બાદશાહના માંની-તો થયો એટલે પછી કહેવું શું ? દક્ષણમાં ફોજ લઈ જઈને મલબાર સુધી દેશ લુટી આવ્યો, અને પછી એજ સુલતાનને મારી નાંખી પોતે સુલતાન થયો (૧૩૨૦). મુબારક ખિલજ વંશનો હતો બાદશાહ થયો.

ખુશાઈ—એણે ગાદીએ બેસતાં અલાઉદ્દીનના કુટુંબના એક એક મરદને મારી નાંખી, પાદશાહી કુટુંબમાંથી ગાદીનો દાવો કરે એવો કૌંઈ રહેવા દીધો નહીં. પાદશાહી કુળના સગા વહાલા ઉમરાવાને પણ માર્યા. અલાઉદ્દીનના વડા શાહુબદાની વહુ દેવળદેવીની જાડે પોતે પર-ણ્યો, અને પાદશાહી જનાનાની બીજી વહુ બેટીએને પોતાના સગા ઢેડમાં હતા તેમને આપી. આ અપમાનથી મુસલમાનની કોમ એની ઉપર કોપી ; એણે પાછા હિંદુ થઈને હિંદુ રાજ્ય સ્થાપવાની પેરતો કરી, પણ જાતનો ઢેડ, એટલે રજપૂત રાજાએ એને રાજધિરાજ માંઓ નહીં, માંતોમાં બળવા થયા, અને પંજબના સુબા ગાજબેગ તથાબે એવા એને હરાવી મારી નાંખ્યા (૧૩૨૧).

ગાજબાંતઘલખ—(પંજબનો સુબો) ખિલજ પંથનો દરેક પુરુષ માર્યો ગયો ત્યારપછી બાદશાહ થયો; પરંતુ તંબુ પડવાથી એ પણ મગદાઈને મોથે વર્ષે મુઓ.

એનો છોકરો મહમદતઘલખ—તુરંગીખ્યાલ અને બેલાં કામ વાસ્તે પ્રખ્યાત હતો. પ્રથમ એણે દીલ્હી છોડી દક્ષણના એક શહેર (દોલતાબાદ) માં પોતાની રાજધાની કરવાની ઈચ્છા કરી, અને તે શહેરના (દીલ્હીના)

બધા રહેવાસીને પોતાની પાછળ ત્યાં આવી વસવાનો હુકમ કર્યો. આમાં નિષ્કળ થયા પછી, એણે એક લાખ માણસ મોકલી ચિન ઉપર હુમલો કરવાને યત્ન કર્યો, પરંતુ તેમાં પણ એ નાઉમેદ થયો : હિંમલય પર્વત ઓળંગવામાં (બરફથી) એના આખા સૈન્યનો નાશ થયો. એની કૂરતા એની હતી કે, એ કુકત મનરંજન અર્થે પોતાની પ્રજાનો શિકાર કરતો, અને તેમને મારી નાંખતો ; પણ એક દીવસ પોતાનો દાંત પડ્યો, તેનેતો એણે પાદશાહી દમામથી દાટ્યો અને તે ઉપર એક શોભાપમાન કબર બંધાવી.

પિરોઝશાહ—(માછ રાજાનો ભત્રીજો) પ્રારંભમાં થએલા બધા
 ૧૩૫૧ સુસલમાન રાજાઓમાં એટ ગણાયછે; એણે સુધારાનાં ઘણાં
 કામ કર્યાં, દવાખાનાં તથા પુલ બાંધ્યા, અને હિંદુસ્તાનમાંની
 પ્રમિદ્ધ નેહરોમાંની પહેલી નેહર એણે બાંધી. એના વંશજોએ માત્ર દશ
 વરસ રાજ્ય કર્યું, તે દરમિયાન ભારે સૂંઘેર આવ્યું, અને તેથી તૈમૂરલંગને
 હિંદુસ્તાન ઉપર ચઢીઆવવું મેહલ લાગ્યું.

ફિરોઝશાહ પછી એના વશજો બાદશાહ થયા તેમનાં નામ તથા કારકીર્દિ
 ગયાસુદીન બીજો.... સન ૧૩૮૮ થી ૧૩૮૯ સુધી, ૪ મહીના રાજ્ય કર્યું.

અબુ બેકર..... ,, ૧૩૮૯

નાસિરુદીન..... ,, ૧૩૮૯ થી ૧૩૯૨ સુધી, ૩ વરસ ,, ,,

સિકંદર..... ,, ૧૩૯૨ થી ૧૩૯૨ સુધી, ૪૫ દીવસ ,, ,,

મહમુદશાહ ,, ૧૩૯૨ થી ૧૪૧૨ સુધી, ૨૦ વરસ ,, ,,

ગયાસુદીન બીજો—(ફિરોઝશાહનો પૌત્ર) ફિરોઝશાહ પછી ગાદીએ બેઠો. એ બાદશાહ
 ગજબાજ પ્રધાનોને સાંપી રાંડીબાજ અને મોજશોખમાં પડ્યો. એટલામાં ગાદીના હુક બાબત
 બબેરો થયા, અને તેમાં એ માર્યો ગયો. એની પછી અબુબેકર (ફિરોઝ શાહનો બીજો પૌત્ર)
 બાદશાહ થયો, તેને સારી નાસિરુદીન (ફિરોઝશાહનો પુત્ર) તખ્તનશીન થયો. તે ત્રણ વરસ રાજ્ય
 કરી મરણ પામ્યો. એના મુઆ પછી એના છોકરા હુમાયુએ સિકંદર નામ ધારણ કરી ૪૫ દીવસ
 રાજ્ય ભોગવ્યું. અને ત્યાર પછી મહમુદશાહને (નાસિરુદીનનો બીજો છોકરો) ગાદી મળી. એ
 બાદશાહ ૮૬ ના બો હતો; ૪ મઠામ બંડ ઉઠ્યાં, બાકી રહેલા પ્રાંતોના સુબેદારો સ્વતંત્ર થઈ ગયા,
 અને તૈમૂરલંગ ચઢાઈ કરાને આવ્યા તે સહેલથી દીલ્હીમાં દાખલ થઈ ગયા.

તૈમૂર અથવા તૈમૂરલંગ—એ કૂર અને દગલબાજ સ્વભાવનો તુર્ક-
 રદાર હતો. જેમ જંઘિમખાં (૧૩મી સદીમાં) રોમન રાજ્ય ઉપર ધસી
 પડ્યો અને રૂશિઆ, પોલાન્ડ, હંગેરી અને બોહીમિઆ ઉપર અનુક્રમે ફરી

૧૩૯૮ વળ્યો, તેમ તૈમૂરલંગ હિંદુસ્તાન ઉપર ચઢી આવ્યો. એણે હલો કરી દીઠી ચહેર લીધું, બટ્યું, અને પોતાને મહારાજાધિરાજ કહેવડાવ્યા, ને પછી લૂટ ભરીલઈ એ સ્વદેશ આવતો થયો. એવું કહેતાપછે કે, કેદીઓના ભારે જમાવથી એને આગળ આવતાં એક પ્રમંગે અડચણ નડી એટલાજમાટે એણે તેમાંના એક લાખને કાપી નાંખવાનો હુકમ કર્યો.

તૈમૂરના ગયા પછી દીઠીલું રાજ્ય લાંબી મુદત લગી અંધકાર અવસ્થામાં રહ્યું. નાહુદશાહ શુજરાતમાં નાશી ગયા હતા તે પાછા આવ્યા, ને સન ૧૪૧૨ સુધી નામનો પાદશાહ રહ્યા. એ વરસમાં એ અરણ્ય પાંગ્યા અને તે સાથે તખલખવંશ પુરો થયો (૧૪૧૨).

એની પછી દોલતખાંએ (અફઘાન સરદાર હતા) પાદશાહ કહેવડાવ્યાવિના બે વરસ અમલ કર્યો. એની કનેધી સૈયદ ખીજરખાંએ આવીને દીઠી છતી લીધું; અને પછી એણે તથા એના વંશજોએ સુલતાનપદ ધારણ કર્યાવિના તૈમૂરના સરદાર તરીકે અમલ ચલાવ્યા; એ પાછળથી સૈયદ વંશના પાદશાહ કહેવાયા.

સૈયદ વંશના પાદશાહનાં નામ તથા કારકીર્દી.

સૈયદ ખીજરખાં સન ૧૪૧૪ થી ૧૪૨૧ સુધી ૭ વરસ અમલ કર્યો.

„ મુબારક..... „ ૧૪૨૧ થી ૧૪૩૫ સુધી ૧૪ „ „

„ મહમદ..... „ ૧૪૩૫ થી ૧૪૪૪ સુધી ૯ „ „

„ આલમ..... „ ૧૪૪૪ થી ૧૪૪૬ સુધી ૨ „ „

ખીજરખાંએ સાત વરસ અમલ કર્યો, તેટલો વખત ખાઈ પીધને આળસમાં મોજાકરી. મુબારક તેનો છોકરો હતો. પંજખમાં મક્કરો તથા મોગલો ચઢી આવતા તેઓને કાઢવાને તથા રોહી-લખંડ તાંબે કરવાને તેણે લડાઈઓ કરી. તેના વજરે તેને મારી નાંખાવી તેના ભત્રીજા મહમદને પાદશાહ કર્યો. અમીરોએ તે વજરને માર્યો. થોડા વખત લગી હોશીઆરી ખતાવી, મહમદ આળસ ને મોજામાં પડ્યો. જવાનપુરના તથા માલવાના સુલતાનોએ તેના પ્રતિા છતી લીધા, ને ફકત દીઠી તેના તાબામાં રહ્યું, તે, તેના છોકરા આલમ પાસેથી બહીલોલ લોહીએ લઈ લીધું, ને સૈયદ વંશની સંમાપ્તિ થઈ (૯૦ સં ૧૪૪૬).

લોહીવંશના પાદશાહ—અફઘાન કુટુંબના હતા. તેમણે ત્યાગ અને પાયમાલ થએલા રાજ્ય ઉપર મત્તા મેળવી અમલ ચલાવ્યો, તે દરમીઆન અંધેર રાજકારભાર સિવાય ખીજું કંઈ નહતું. એમણે મદાંધરીતે ભરજી-લમથી ૮૦ વરસ રાજ્ય કર્યું (૧૪૪૬—૧૫૨૬).

લોહીવંશના પાદશાહનાં નામ તથા કારકીર્દી.

બહીલોલ..... ૧૪૪૬ થી ૧૪૮૮ સુધી

સીકંદર ૧૪૮૮ થી ૧૫૧૭ સુધી

ઈબ્રાહીમ ૧૫૧૭ થી ૧૫૨૬ સુધી

બહીસિલ લોદી જતે પઠાણ અને જબરે પાદશાહ હતો. એણે પાદશાહ થઈ પડેલા સુબેદારને જીતીને રાજ્યની ગમ્મેલી સત્તા પાછી મેળવી. અને જવાનપુરના સુલતાન બેડે ૨૬ વરસ લડાઈ ચલાવી તે પ્રાંત તાબે કર્યો. તેની પછી એનો છોકરો સિકંદર માદીએ બેઠો. તેપણ એના જેવો જબરે તથા પ્રતાપી પાદશાહ હતો. પરંતુ ધર્મીય થઈ એણે હીંદુઓનાં દેહરો તોડ્યાં, ને તેમને ધર્મને માટે પીડા કરી. એ કુઆ તેવારે તેનો દીકરો ઇશ્રાહિમ પાદશાહ થયો, તે અર્વિષ્ટ અને કઠોર સ્વભાવનો હતો, તેથી સરદારે એનાથી નારાજ થયા, પ્રાંતોમાં ક્રીસાદ થયા, અને પંજબના સુબા દોલતખાંસિદીએ બાબરને બોલાવ્યો.

બાબર—તૈમૂરલંગથી છઠો પુરુષ હતો, પંજબના સુબાએ મદદે આવવાને અરજ કરી તે કબુલ રાખીને મોટા ઉદ્ધામથી એ હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો.

૧૫૨૪

પાનીપતના મેદાનમાં લોદીવંશના છેલ્લા બાદશાહ હિશ્રાહિમ માથે મોટી લડાઈ થઈ, તેમાં હિશ્રાહિમ પડ્યો, અને એણે જય

૧૫૨૬

મેળવી નિર્ભય તખ્ત સંપાદન કર્યું. બાબર મહાનમોગલ નામે ઓળખાતા રાજાઓના વંશનો પહેલો પુરુષ ઢેહવાય.

સુમલમાન રાજા બાબરની સત્તાને તાબે થયા, પણ રજપુત ભર જોડથી

૧૫૨૭

સિદ્ધાની
લડાઈ.

સામા ઉડ્યા; આ વિક્રાળ અને રણવીરકોમ ઉચ્ચક કસ્યા પછી સિદ્ધી આગળ હારી ગઈ; અને ન્યારે તેઓ પછીથી ચંદેરિના કીલ્લામાં ઘેરાઈ ગયા, અને તેમણે જીતનો સંભવ જોયો નહી, ત્યારે તેઓએ પોતાનાં ઘેરાં છોકરાંને મારી નાંખ્યાં, અને પછી કેસરીઆં કસ્યાં; એમાંના દરેકે પોતાનો પ્રાણ જતાં લગી

૧૬૨૮

ખડક યુદ્ધ કીધું.

હુમાયુ—(બાબરનો વડો છોકરો) દીલ્હીનો બાદશાહ થયો, અને

૧૫૩૦

એના નાના ભાઈ કામરાનને કાબુલ, કંદહાર અને પંજબનો ભાગ માળ્યો.

શિરશાહ—એ અકબરના જાતના સરદારે, પોતાની બહાદુરી અને

૧૫૪૦—૪૫

મતૂરાઈથી બંગાળમાં જાંએ અધિકારે ચડીને, હુમાયુને પદ-ભ્રષ્ટ કર્યો, અને પછી પોતે ગાદીએ બેસી, દેશનું કલ્યાણ થાય એવી રીતે, ભર હુશિઆરી અને ઉલટથી પાંચ વરસ રાજ્ય કર્યું. એણે મહે-સૂલ સેવાની રીતમાં, ન્યાય પ્રકરણમાં, અને સાર્વજનિક કામમાં અગત્યનો

સુધારો કર્યો. એનું અકાળ મોત થયું ત્યારે એની પ્રજા અંતઃકરણથી દીનગીર થઈ. રજપુત શહેરને (કલિંજર) ઘેરો ઘાલતાં એ મરાયો.

હુમાયુ—છરિન ગયો હતો ત્યાંથી પાછો આવ્યો, અને એણે ઘણાં સંકટ તથા મહાકષ્ટ ભોગવી ગાદી પાછી મેળવી, પણ બીજે વર્ષે મરી ગયો.

અકબર - જ્યારે એનો પિતા અરણ્યની અંદર દીનદશામાં ભમતો હતો ત્યારે જન્મ્યો હતો, અને જ્યારે હુમાયુની દેહ પડી ત્યારે ૧૫૫૬

૩૬૫ વરસની કાચી ઉંમરનો હતો. આ કારણથી, એને, એના મુખ્ય પ્રધાન અને પ્રવિણ સરદાર બેહરમખાંના કહેવા પ્રમાણે, કેટલાંક વરસ સુધી તદ્દન આલ્સનું પડ્યું. એના લાંબા અને ઉપયોગી રાજ્ય વખતમાં ગમેલો મુલક પાછો તામે આવ્યો, અને નવી જીતો થઈ.

૧૫૬૨,—સિંધ પાછું જીતી લીધું.

૧૫૬૩,—ગુજરાતમાં શાંતી કરી.

૧૫૬૪,—કંદહાર પાછું મેળવ્યું.

કાશ્મિર પેટેલવહેલું સર કર્યું.

ઓદિઆ તામે કરી બંગાળા અધુરું હતું તે પુરું કર્યું.

આ પ્રમાણે કેઠ નર્મદા નદી લગી લગભગ આખું હિંદુસ્તાન એની મત્તા નિંચે આવી ગયું; પછી એનો હેતુ દક્ષણ તામે કરવાનો હતો; પરંતુ દક્ષણની અંદર લડાઈમાં એ ચુંથાયલો હતો, અને તેવામાં એના કૃતઘ્ન છોકરા મલીએ (જેને એણે અજમેરનો સુબો નિમ્યો હતો તેણે) બંડ મચાવ્યું, તેથી એને એકદમ પાછાં જવું પડ્યું. આ પછી થોડે દીવસે એ પોતાના ખરાબ છોકરાંને લીધે બગતે હૈયે મરણ પામ્યો.

અકબર મુમલમાન રાજાઓમાં સર્વોત્તમ રાજા (ખાદશાહ) હતો. એણે રાજ્ય જીતવામાં અને તે ચલાવવામાં આલાકી અને ઉત્સાહ બંને બતાવ્યાં. એણે શિરશાહની મહેસૂલ લેવાની રીત સુધારી, પક્ષ નકરતાં હિંદુઓને જાયા અધિકારની જગાઓ આપી, ગેરવાજબી કર કાઢી નાંખ્યા, ન્યાય પ્રકરણ પુષ્ટ કર્યું, સતી થવાનો સંપ્રદાય અટકાવ્યો, અને પોતાની પ્રજાને સુખી કરવા યથાશક્તિ મહેનત લીધી.

સલીમ—(અકબરનો છોકરો) એણે ગાદીએ બેસતાં જહાંગિર એટલે

“દુનિયાં છતનાર” એવું પ્રતિષ્ઠા નામ ધારણ કર્યું, પણ તેના

૧૬૦૫

અર્થ પ્રમાણે એણે કંઈખી કર્યું નહીં. એ જાતે સુસ્ત અને ગાફેલ હતો. શાહજહાન નામના એના એક છોકરાએ એની સામે બળવો ઉઠાવ્યો, અને મહોબતખાં નામના એના એક અમીરે એને પકડીને કેદ કરીધો. એ કેદમાંથી છુટ્યો, પણ પછી તરત મરી ગયો (૧૬૨૭).

શાહજહાન—(જહાંગિરનો કિતુરી છોકરો) બાદશાહ થયો. એણે

કાબુલ અને દક્ષણ સાથે લડાઈ ચલાવી જય મેળવ્યો; પણ

૧૬૨૭

સ્થાપિત શિનાજીથી ઉત્તરાં ચાલીને, પોતાના છોકરાઓને ઊંચી પદવીની જગ્યાઓ આપી, એથી પરિણામે એને હાની થઈ. એના આરે છોકરાએ, એની સામે અને એકબીજા સામે દંગો કર્યો; તે બધાએ જૂદી જૂદી પ્રકૃતિના માણસ હતાં; દારા શીખાં મહોરો તે તામસી હતો; શૂન સ્ત્રીલંપટ, મુરાદ બેવકુફ અને સ્વચ્છંદી અને ઔરંગઝેબ કપટી તથા રાજ્ય લોભી હતો.

ઔરંગઝેબ—એણે કંઈક છળભેદ અને કંઈક ખુદી રીતે લડાઈ કરીને

બાઈઓને પોતાના કાબુમાં લીધા; અને પછી તે બધાને

૧૬૬૬

મારીનાંખી તથા પિતાને પદચ્યુત કરી, પોતે રાજ્ય ચિન્હ ધારણ કર્યો.

આ કાબેલ પણ દંગ વગરના માણસની કારકીર્દિમાં મોગલ રાજ્યની સત્તા અને કીર્તિ પૂર્ણ કર્યાએ પહોંચ્યાં. એણે એ રાજ્યની સત્તા સિંદુ નદીથી કન્યાકુમારિ જૂથિર સુધી ફેલાવી, અને એ જમાબંધીની ઉપજના ઉર કોડ રેપીઆ. લેતો.

પણ એક જાતના લોક એટલે મરેકા એને બહુ પજવતા, તેઓ વિંધ્યા-મળ પર્વતની આસપાસ અને ઘાટ ઉપર વસનાર પાહાડી લોક હતા. એ-મના પ્રબળ રાજ્યનો સ્થાપનાર શિવાજી હતો. એ ઉદેશના રાણાના વંશ-માંનો વંશજ હતો, અને રજપુત સાથે પોતાને સંબંધ થતો તેમાં મોટાઈ માનતો બધા ડુંગરી કીલા અને મોટા દેશનો ધણી થયો, ત્યાંસુધી નાની નાની લુટફાટનાં કામ કરી એ સત્તાએ વધ્યો ગયો. એ એક વખતે યુના

પાસે શિંહગઢમાં મોગલ બાદશાહની ફોજથી ઘેરાઈ ગયો, ત્યારે એને અડધ કરતાં વધારે ડુંગરી કીલા છોડી દેવા પડ્યા, પણ પછી થોડો વખત ગયો નહીં એટલામાં, એ મોગલ પાદશાહથી સ્વતંત્ર થયો. અને એણે વિજાપૂર તથા ગોવલકંડાના રાજાઓ પાસે પોતાની ખંડણી (સોથ) કચ્છલ કરાવી. સન ૧૬૬૫ માં, મરેઠાના રાજા તરીકે એને મોટી ધામધુમથી રાજ્યાભિષેક થયો, અને ૧૬૮૦ માં, એની સ્ત્રીએ આપેલું ઝેર પીઈને, એ મુઓ.

રજપુત પણ ઔરંગઝેબના કદા વેરી થયા હતા, કારણકે એના પૂર્વજો તેમને ઘટારત માન આપી તેમની સાથે કૃપાદ્રષ્ટિએ ચાલતા હતા તેમ એ તેમની સાથે ચાલ્યો નહીં; પણ એણે તેમની પાસે જોર જીલમથી પોતાનો ધર્મ પળાવવાની ઈચ્છા કરી. તેમને એનાથી જીવંત પર્યંત પાછા તાપે લવાયા નહીં; અને તેમણે એના પછી થયા તે પાદશાહ ઓને વિશ્રહ અને શંકટના સમયમાં મદદ કરી નહીં, તેથી એની પાદશાહીનો ઉનાવળે ક્ષય થયો.

ઔરંગઝેબે અહમદનગર, વિજાપુર અને ગોવલકંડાના મજબૂત ગઢ લીધા હતા. શિવાજીના છોકરા સંભાજીને પકડીને મારી નાખ્યો હતો, અને તેથી આખા દેશમાં ગભરાટ અને ધોંધાટ ચાલી રહ્યો હતો; પણ મરેઠાનેતો એ કદી વશ કરી શક્યો નહીં; થાકીને આખરે એને અહમદનગર પાંચું ફરવું પડ્યું, ત્યાં એ પોતાની ઉમરના ૮૯ મે, અને કારકીર્દિને ૫૦ મે વર્ષે મરણ પામ્યો.

રાજકીય વ્યવસ્થા.

આ સમય ઉપર રાજ્યનો કારભાર નીચે પ્રમાણે ચાલતો હતો. સર્વની ઉપર મહાનમોગલ બાદશાહ હતા, તે ધણું કરી દીલ્હીમાં રહેતા. તેમની હજુરમાં સુલ્હીખાતાના, દીવાની ખાતાના, અને કાયદાના સંબંધના મુખ્ય અમલદાર રહેતા. અને તેમની તેહેનાતમાં કવાયત પામેલું લશ્કર હતું.

આ વિશાળ રાજ્યના ત્રણ મુખ્ય ભાગ કરેલા હતા. હિંદુસ્તાન, દક્ષિણ અને દક્ષિણ હિંદુસ્તાન; તે દરેક ઉપર એક મુખ્ય અધિકારી “ સુબેદાર ” (ગવર્નર) રહેતો, તેની સત્તા બધી બાબતમાં પાદશાહના નેટલીજ હતી

આ ભાગના વિભાગ (પ્રાંત) કરેલા હતા, અને તેના ઉપરી નવાબ કિંવા રાજા હતા. દરેક સુબેદાર, નવાબ તથા રાજાના હાથ નીચે મુલ્કી ખાતાના, દીવાની ખાતાના અને કાયદાના સંબંધના અમલદાર હતા, અને તેમને તરવાર બાંધવાની છુટ હતી.—બીજા પ્રાંત એટલે જે પાદશાહી સુબાના પરીક્ષ અધિકાર નીચે ન હોતા, અને જ્યાંના લોકો મુમલમાની ધર્મ કબુલ કર્યો નહોતો ત્યાંના રાજાઓ ખંડણી (ચોથ) આપતા હતા. અને જ્યાંસુધી તે નિયમ પ્રમાણે ભરાતી, ત્યાંસુધી તેમને તેમના બાપદાદાથી આલના આવેલા રીવાજ પ્રમાણે તેમનું રાજ્ય ચલાવવા દેતા, અને કંઈ હરકત થતી નહીં.

એ રાજાનો ક્ષય—આવી રીતે છુટાં છુટાં રાજ્યોથી થએલું એક રાજ્ય, જેની ઉપર સંખ્યાબંધ પ્રજા રાજાઓનો અમલ ચાલતો, તે લાંબી વાર ટકે નહીં, પરંતુ પડી ભાગવાની હરદમ ધારતી રહે. ઔરંગઝેબના મોત પછી તેના નિર્બળ વારસો ગાદી ઉપર ટકી રહેવાને અશક્ત હતા. અને રાજ્યને દેશમાંજેની લડાઈઓનો રોગ લાગ્યો, તે દરમિયાન એક પછી એક પ્રાંત રાજ્યમાંથી છુટા પડી ગયા.

આ પડતીમાંથી એ રાજ્યનો નાદિરશાહના હુમલાથી ઉતાવળે ક્ષય થયો; એ લડાઈને ઝરદાર ઈરાનની ગાદીપર બેઠો, અને પછી ૧૭૩૮ તૈમૂરલંગની પેઠે એ રાજ્ય ઉપર ધસી પડ્યો. દીલ્હી હસ્તગત કરી લુંટ્યું ત્રીઝ હજાર રહેવાસીને કતલ કર્યા, ને પછી પુષ્કળ દ્રવ્ય લઈ એ ઈરાન પાછો ગયો.

આ હુમલા પછી,

દક્ષણમાં નિઝામનું,

પંજાબમાં શીખ લોકનું,

મરેઠાના રાજ્યમાં પેશ્વાનું,

અને બંગાળ તથા અવધમાં ત્યાંના નવાબનાં સ્વતંત્ર રાજ્ય થયાં.

પ્રકરણ ૨ જું.

હિંદુસ્થાનમાં યૂરોપીઅન લોકનાં થાળાં.

(૧) પોર્ટુગલ.

અગાઉના વખતમાં (પંદરમી સદીના અંત લગી) યૂરોપ માથે હિંદુસ્તાનનો વેપાર મધ્ય એશિઆમાં થઈ જતો હતો અને આ રજસ્થાનના વેપારી જળમાર્ગે હિંદી અખાત અને લાત સમુદ્રના કાંઠા પરનાં બંદર સુધી ચલાવતા, ત્યાંથી કાફલાવાળા સિરિઆ અને મિઝર દેશમાં, અને ત્યાંથી યૂરોપના વેપારી, તેમાં મુખ્યત્વે કરી મધ્ય કાળમાં જુનોઆ અને વેનિઝના રેહેવાસી, આગળ ચલાવતા.

બાર્થોલોમોડાયમ નામના પોર્ટુગીઝ નાવિક મરદારે આફ્રિકાના દક્ષિણ છેડાની પ્રદક્ષિણા કરી, અને તેને તે વેળાએ “ કેપ ઓવ ર્યોર્મ ” (તોફાની ભૂશિર) નામ આપ્યું, પણ પાછળથી તે ફેરવીને તેનું “ કેપ ઓવ ગુડ હોપ ” (સારી આશાની ભૂશિર) નામ પાડ્યું.

વાસ્કોડીગામા, પોર્ટુગલના રાજાની આજ્ઞાથી, કેપ ઓવ ગુડ હોપની પ્રદક્ષિણા કરીને મલબાર કિનારે આવી કાલિકટ બંદર ઉતર્યો, અને ત્યાંના દેશી રાજા માથે વેપાર કરવા લાગ્યો.

કાબ્રલ—એ પોર્ટુગીઝ નૌકાસેનાપતિએ, પશ્ચિમ તરફ ધસડાઈ ગયાથી પ્રથમ દક્ષિણ અમેરિકામાં “ બ્રેઝિલ ” શોધી કાઢ્યું, અને પછી કાલિકટ આવી ત્યાં વેપાર અર્થે કોઠી ધાલી, પણ દેશી લોકોએ તે તોડી પાડી એટલે એ કોચિન હંકારી ગયો.

વાસ્કોડીગામાએ (બીજી મફરમાં) વેપાર અર્થે કોચિન અને કાનાનોર પસંદ કર્યાં.

આલ્ફોન્સો આલ્બુર્કર્ક હિંદુસ્તાનનો સુબો નિમાઓ, અને એણે પોર્ટુગીઝ લોકનાં થાળાં ઉપર આધિપત્ય મેળવ્યું. કાલિકટ લેવાના પ્રયત્નમાં હાર ખાધા પછી, એણે ગોવા હસ્તગત કર્યું, તે પોર્ટુગીઝ લોકના પૂર્વમાંના મુલકનું રાજધાની શહેર થયું. ત્યારપછી એણે મના-

યા દ્વીપકલ્પમાં મલાક્કા અને હિન્દીની આખાતમાં ઓર્મિઝ ખેટ જીતી લીધા.

આલ્બુકર્ક મરણ પામ્યો, અને ત્યારપછી પોર્ટુગીઝ લોકે તેમની જીત આગળ વધારી નહીં, પણ તેમના નૌકાની આણુ આખા હિંદી મહાસાગર ઉપર વર્તાતી, અને યુરોપ માથેનો બધો વેપાર તેમના એકલાનાજ હાથમાં આવી ગયો હતો.

(૨) હોલાન્ડ.

સોલમી મદીના અંતની લગભગ ૩૨ અથવા વલંદા લોક મમાલાના ખેટ અને હિંદુસ્તાનને લગતા આર્કિપેલેગો (ખેટ મુમુદાય) માથે પેલેલ વહેલાં વેપાર કરવા લાગ્યા. પછી તેમણે જાવાના ઉત્તર કિનારાપર, તેમના તાબાના પૂર્વના મુલકની રાજધાનીનું શહેર બંનેવિઆ બાંધ્યું. પછવાડથી તેમને નેગાપટણ, પુલિકટ, ચિન્સૂરા અને બીજી કેટલીક નાની જગાઓ મળી.

(૩) ઇંગ્લાંડ.

અંગ્રેજ વેપારીઓએ (સોલમી મદી આમરે અધવારતાં) પ્રથમ જાવાની અંદર બેન્ડમમાં, અને પછી સુરત તથા મલ્હલીપટણમાં નાની નાની કોઠીઓ ધાલી.

૧૬૦૦ માં, તેઓએ વેપારીની એક મંડળી ઉભી કરી, અને હિન્દી-આમેથ રાણી પાસેથી પૂર્વ હિંદુસ્તાનમાં વેપાર કરનાર “ વેપારીની કમ્પની અને અધિકારી ” એ નામનો પટો મેળવ્યો.

૧૬૩૯ માં, તેઓએ ચંદ્રગઢના રાજાની પરવાનગી લઈને મદ્રાસમાં એક કિલ્લો બાંધ્યો. (પોર્ટ ઝેટ જ્યોર્જ).

૧૬૬૨ માં, તેઓને બીજા ચાર્લસ રાજા પાસેથી મુંબઈ મળ્યું; એ ખેટ પોર્ટુગલના રાજાએ પોતાની કુંવરી કેથેરિનની પેરામણિમાં ચાર્લસ રાજાને આપ્યો હતો.

કડ્ડોર પાસે ટેગનાપટણમાં પોર્ટ ઝેટ દેવિડ નામે કિલ્લો બાંધવામાં આવ્યો; એ નગર કમ્પનીએ ખરીદ કર્યું હતું.

કલકત્તામાં, હુગલી નદી ઉપર થોડી ભોંય (૩ મૈલ લાંબી ને ૧ મૈલ પોહોળી) કમ્પનીએ વેચાણ લીધેલી હતી તે ઉપર પોર્ટ વિલ્પમ નામે કિલ્લો બાંધવામાં આવ્યો.

પેહેલા ચાર્લસ રાજ્યએ, નાણાની તંગીમાં આવ્યાથી, સર વિલ્યમ
 ૧૬૩૫ કોર્ટિઅરને કમ્પનીનાં થાણાં નહોય ત્યાં, વેપાર કરવા પૈસા લઈ
 છુટ આપી.

ત્રીજા વિલ્યમે ૨૦ લાખ પૌન્ડે એક ખીજે પટો (પૂર્વના પટામાં આપે-
 લા હક તથા સત્તા આપી) એક નવી કમ્પનીને વચ્ચો ; એ કમ્પનીને
 “ હરિક્ કમ્પની ” અને તેના અધિકારીને “ ધોલ્લાયા ” કહેતા.

એ બંને કમ્પનીઓ નવા પટાથી “ ધી યૂનાઈટેડ ઇસ્ટ ઇન્ડિઆ
 ૧૭૦૮ કમ્પની ” ના નામથી જોડાઈ ગઈ.

(૪) ક્રાન્સ.

ક્રેન્ચ લોક પણ (સુતરમી સદી અધવારતાં) હિંદુસ્તાન સાથે વેપાર
 કરવા લાગ્યા. મુરતમાં નિષ્કૃળ થયા પછી તેમણે પાન્ડિશરી, માહી (પશ્ચિ-
 મ કિનારે) અને ચંદ્રનગર (કલકત્તા પાસે) માં પોતાનાં થાણાં ધાલ્યાં.

હવે પછી આપણે અરાડમી સદીમાં એક ખીજા સાથે ચડાચડાસી કર-
 નાર ચાર પ્રજાઓને હિંદુસ્તાનમાં જોઈશું. પોર્ટુગીઝ, અંગ્રેજ, ડચ અને
 ક્રેન્ચ. અંગ્રેજ દેશના ધણી થયા ત્યાંસુધી છેલ્લા ત્રણમાં વિશ્વહ આસતો.
 કોઈ કોઈવાર મહાઅધોર પાપનાં કામ થતાં. ઇસ્ટ ઇન્ડિઆ કમ્પની અને
 ૧૬૨૧ ડચ વચ્ચે સલાહના કોલકરાર થએલા હતા તે છતાં, ડચ
 કિલ્લાદારોએ એમ્બોયનાના ટાપુમાં રહેલા અરાડ અંગ્રેજનો
 તેમના આકર સાથે ટાઢા લોહીમાં વધ કર્યો.

બાવ ૨ જો.

કર્ણટકમાં પેહેલી લડાઈ.

૧૭૪૪-૫૪

ન્યારે ઇંગ્લાંડ અને ક્રાન્ચ વચ્ચે લડાઈ શલગી, ત્યારે એ બે હરિક્
 પ્રજાઓ વચ્ચે હિંદુસ્તાનમાં પણ લાગી. પાન્ડિશરીનો ગવર્નર ડુપ્લી, અંગ્રે-
 જને દેશમાંથી હાંકી કાઢવા, અને હિંદુસ્તાન જીતી લેવું એટલે સુધી લોભી
 વિચાર રાખતો.

૧૭૪૬ માં, જુઓન અને આર્થલ ઓવ ક્રાન્સ (મોરિશિઅસ) નો ગવર્નર લાઓર્ડેન અરમાર લઈ આવી પહોંચ્યો, અને ક્લાર્કકમાંનું તે

૧૭૪૬

વખતે અંગ્રેજનું મુખ્ય થાણું પોર્ટ સેંટ જ્યોર્જ હલ્લો કરી એણે લઈ લીધું. એણે થોડા પૈસા લઈ એ પાશું આપવાને કબ્જલ કર્યું; પણ ડુપ્લી એની ઉપર નાખુશ તેથી એ મોરિશિઅસ પાછો ગયો.

પછી ડુપ્લીએ પોર્ટ સેંટ ડેવિડ ઉપર હુમલો કર્યો, પણ કંઈ વાળું નહીં. એટલામાં હિંદિલાંડ અને ક્રાન્સ વચ્ચે એકસ લા શાપલના તહતામાથી સલાહ થઈ, અને શત્રુભાવ થોડો વખત બંધ પડ્યો.

તંજોરના રાજાની ગાદી એનો ભાઈ બથાવી પડ્યો હતો, તે પાછી મળવવામાં તેને મદદ કર્યા બદલ, અંગ્રેજને તંજોરના રાજા પાસેથી દેવિકોટા માળું.

૧૭૫૦ માં, હૈદ્રાબાદ (નિઝામની રાજધાની) અને આર્કટ (ક્લાર્કકની રાજધાની) માં ગાદીના વારસા બાબત લઢાઈ શરૂ થઈ.

હૈદ્રાબાદની ગાદી વાસ્તે નાઝિરજંગની સામે મિરજફાજંગ થયો.

આર્કટની ગાદી સારે અનવરહોનની સામે ચંદાસાહેબ ઉઠ્યો.

એ બંને પ્રતિપક્ષીઓએ પોતાનાં મૈત્ર્ય એકત્ર કીધાં, અને કેન્સ સેનાપતિ જુસ્સની કુમકથી તેમના સામાવાળીયાઓ ઉપર હલ્લો કર્યો. અનવરહોન માર્યો ગયો, અને તેનો છોકરો મહમદઅલી ત્રિચિનોપોલી નાશી ગયો. નાઝિરજંગ પણ પોતાનીજ છાવણીમાં મારાને હાથે મુઓ, એટલે જુસ્સએ ચંદાસાહેબને ક્લાર્કકનો નવાબ અને મિરજફાજંગને હૈદ્રાબાદનો નિઝામ કરી ગાદીપર બેસાડ્યા. પણ મીરજફાજંગ પછી થોડા દીવસમાં માર્યો ગયો, તેથી નાઝિરના ભાઈ સલાબતજંગને ગાદીએ બેસાડ્યો. આ વખત ડુપ્લીની ચઢતીનો હતો. નિઝામ અને નવાબને સત્તા મળી તે એનો પ્રતાપ, અને તેઓએ એને દક્ષિણ હિંદુસ્તાનનો સુબો બનાવ્યો.

પછી ચંદાસાહેબે અને કેન્સે સાથે મળીને, ત્રિચિનોપોલીમાં અંગ્રેજના મળતીયા મહમદઅલી ઉપર હુમલો કર્યો, અને તેને ભારે દબાણમાં આણી નાંખ્યો. એટલામાં ક્લાર્કવ નામે એક અંગ્રેજ કપતાન લડાઈનો કાંટો ફેરવી નાંખવા પ્રગટ થયો.

કલાઈવ પ્રથમ મુલ્કી ખાતામાં માત્ર કારકુન હતો, પણ ક્ષત્રીય લક્ષ-
ણનો હોવાથી એણે થોડા વખતમાં વાણિયાનું કામઢોડી દઈને ક્ષત્રીનો
ધંધોપકડ્યો. ચંદાસાહેબની રાજધાની આર્કટ ઉપર હલ્લો કરવાને બ્યારે
એણે પોતાનો આહમિક વિચાર જણાવ્યો, તે વખત એ પ્રોઈ મેન્ટ દેવિડમાં
હતો. ફક્ત ૨૦૦ ગોરા અને ૩૦૦ દેશી સિપાઈઓ લઈ એ ગાજવિજના
તોફાનમાં નહિ ડગતાં આર્કટ ઉપર ગયો. ગારિમનના માણસ, જે કે લડાઈ
કરે એવા ૧૧૦૦ સિપાઈ હતા, પણ તે ભયભિત થઈ જગા તજીને નાકા અને
એણે તે જિનહરકતે હરત કરી લીધું. આ બીના સાંભળતાંજ, ચંદાસા-
હેબે પોતાના ઢોકરા રાજસાહેબને દમ હજાર માણસનું લશ્કર આપી
પોતાનું રાજધાની શહેર પાછું લેવા મોકલ્યો. પણ કલાઈવે, પોતાની
સાથે તન મનથી હળી ગએલા સિપાઈઓની ટુકડી પડે, માત્ર અઠવા-
ડીયાં મુધી તેમની સામે ટકાવ કર્યો, છેલ્લા હલ્લામાં મરણીયા થઈને પડેલા
સિપાઈઓને મારી પાછા હડાવ્યા, અને લશ્કર કુમકે આવી પહોંચતાંજ
શત્રુની પૂઠે પડી આર્નિ આગળ તેમને કેવળ સૈન્યભંગ કર્યા. પછી કલા-
ઈવે કેજીવરમમાં ફ્રેન્ચના રક્ષણ નીચે એક મોટું દેહેરું હતું તે હસ્તગત
કયું, અને એ પ્રોઈ મેન્ટ દેવિડ પાછો આવ્યો.

મનકામના પૂર્ણ થઈ; ત્રિચિનાપોલીનો ઘેરો લથડી ગયો, અને મહ-
મદઅલીને બધી જગાએ કલુટિકનો નવાબ કબ્જલ કર્યો.

મેજર લોરેન્સ અને કલાઈવ મહમદઆલીને જઈ માળ્યા, તેની પૂર્વે
તેની કુમકે ૧૪૦૦૦ માણસ મહેસૂરથી, ૬૦૦૦ મરેડા અને કેટલુક લશ્કર
તંજોરથી આવેલું હતું. સામે આવું લશ્કર દેખીને, ફ્રેન્ચ ત્રિચિનાપોલી-
માંથી પાછા હડી, સિરંગામના એક કિલાઈવ દેહેરામાં જઈ ભરાયા, પણ
થોડાં અઠવાડિયાં પછી, તેમને તાપ થવાની જરૂર પડી. ચંદાસાહેબને
એના લશ્કરે તજી દીધો, તેથી તે તંજોરના લશ્કરને શરણ થયો, અતે
તેમણે તેને વિશ્વાસઘાત કરીને મારી નાંખ્યો.

કલાઈવે મદ્રાસ પામેના કોવેલાંગ અને ચિંગ્લીપટ નામના કિલા
હસ્તગત કર્યા, અને પછી એ વિલાયત ગયો.

૧૭૫૪ માં, દુપ્પીને ક્રાન્સ પાછો બોલાવ્યો, ત્યાં તેની ઉપર કામ ચાલ્યું, અને એની ગેરઆબરૂ થઈ. ક્રેન્સની સત્તા અને અધિકારનો ભારે અટકાવ થયાથી, નવા ગવર્નર ગોંધુએ સલાહ કરી, તેની સરતો અંગ્રેજને અનુકૂળ હતી.

બાબ ૩ જો.

બંગાલામાં પેહેલી લડાઈ.

૧૭૫૬—૫૭

અંધારી કોટડી—સુરાજદૌલા (પ્રજાના રાજા અલિવરદીખાનો છોકરો) બંગાળા, ઓરિસ્સા અને બહારનો નવાબ થયો, અને તે અંગ્રેજ ઉપર કદો દ્રેષ રાખતો, તેથી એણે તેમને ઘોર વિશ્વમની મરામતનું કામ ચાલતું હતું તે બંધ રાખવાને હુકમ કર્યો. એમ છતાં એના હુકમને ગણુકાર્યો નહીં, તેથી એણે મોટું લશ્કર લઈને એ કિલ્લા ઉપર હલ્લો કર્યો. ફક્ત ૧૬૦ માણુસ, હોલવેલ નામના, મુલ્કી ખાતાના એક અમલદારના ઉપરીપણા નીચે, તે કિલ્લાનું રક્ષણ કરવા રહ્યા, અને બાકીના વહાણુ ઉપર નાચી ગયા. કિલ્લો ત્રણ દિવસમાં લઈ લીધો, ૧૪૬ માણુસને કેદ પકડ્યા, અને તેમને ૧૮ ફુટ લાંબી અને ૧૪ ફુટ પોહોળી, એવી એક નાની કોટડીમાં, તે રાતના ધોરની ઘાલ્યા, ત્યાં તેમણે અતિ ત્રાસદાયક વેદના બોગવી; પ્રભાતે માત્ર ૨૩ જણુ જીવતા જણાયા. એવામાં કલાઈવ લેફ્ટેનન્ટ કર્નલ થઈને ઈલાંડથી આવ્યો હતો, અને એણે પશ્ચિમ કાંઠા ઉપરના મરેઠા ચાંચીયાનો ઘેરિઆગઠ હસ્ત કરી લઈને તોડી નાંખ્યો હતો, એટલામાં મદ્રાસ સરકારે અંધારી કોટડીનું વેર લેવા એને હુકમ કર્યો.

એડમિરલ વોટસનની અરમાર સહિત એ કલકત્તે આવી પહોંચ્યો, આવી પહોંચતાંજ એણે એ શહેર પાછું લીધું, ટુગલી કિલ્લો હસ્તગત કર્યો. અને સુરાજદૌલાને હરાવી સલાહ કરવાની

જરૂર પાડી.

કલાધવે પછી કલકત્તાની ઉત્તરમાં ક્રેન્ચનું થાણુ ચંદ્રનગર હલો કરી લેઈ લીધું, કારણકે ક્રેન્ચ નવાબ સાથે ખટપટ કરતા માલમ પડ્યા હતા.

સુરાજદૌલા તરતની સલાહ થએલી છતાં બેદીલ રહેતો, અને તે એટલોતો નિર્બંધપણે વર્તતો કે એના સેનાપતિ મિરજફર, એની સામે છાની ચંતલશ કરી તેને કલાધવે ઉત્તેજન આપ્યું.

અમિચંદ નામના એક શ્રીમંત હિંદુ વેપારીએ, ૩૦ લાખ રૂપિયા મને આપવા કબુલ કરે, નહિતો, હું એ મસલત ફોડી દેઉં એમ કહી, ધમકી આપી. એ ગભરાટમાં કલાધવે લેખી પણ બનાવટના દસ્તાવેજથી એ રકમ કબુલ કરવાનો નીચ ઉપાય સાધ્યો; અને એણે એટલેસુધી હામ ચલાવી કે, તે દસ્તાવેજ પર, ત્યારે એડમિરલ વોટસને પોતાની સહી કરવા ના પાડી ત્યારે, એણે તેના નામની સહી પણ બનાવી. લડાઈને જોઈતી બધી તૈયારી થઈ ચુકી, ત્યારે કલાધવે સુરાજદૌલાને કાગળ લખ્યો, તેના મચકુર પ્રમાણે નવાબે તેને લડાઈનું કેહેણુ માન્યું, અને બધા લશ્કર સહિત અંગ્રેજ સામે કુચ કરી.

પ્લાસીનું યુદ્ધ—કલાધવ એને પ્લાસી આગળ ભેટ્યો, પણ મિરજફર

તરફની મદદની આશામાં નાઉમેદ થવાથી, લગાર વાર મનમાં
૧૭૫૭ ટચુપચુ થયો, પરંતુ થોડીવારમાં, કોઈની દરકાર કરવી નહીં
ને સામે થવું, એમ એણે નક્કી કર્યું. એણે રણસંત્રામ આપ્યો, અને જેમાં
ભાગ્યે ૯૦૦ ગોરા સિપાઈ હતા એવા ૩૦૦૦ માણસના લશ્કરથી, જેમાં
૧૫૦૦૦ સ્વાર હતા તેવા ૩૫૦૦૦ માણસના સૈન્ય ઉપર મોટો જય મેળવ્યો.
સુરાજદૌલા નાસાનાસમાં માર્યો ગયો, અને મિરજફરની તેની જગાએ
આણુ ફરી. અંગ્રેજો મેળવેલી બૃટ એટલી તો ભારે હતી કે, માત્ર કલાધવ
એકલાનોજ હીસ્સો રૂપ૦૦૦૦૦૦ નો હતો.

અમિચંદ, મળેલો દસ્તાવેજ ખોટો છે એમ શાંભળતાંજ, મુછીંગત થયો, અને ભાન આવતાં ગાંડો બની ગયો.

બાબ ૪ થો.

કર્ણાટકમાં બીજી લડાઈ.

૧૭૫૬—૬૧

ફ્રાન્સ અને ઇંગ્લાંડ વચ્ચે ફરીને લડાઈ સળગ્યાથી, વળી હિંદુસ્તાનને તેની ત્રાણ અમલી પડી. અંગ્રેજોનું લશ્કર મદુરા અને તિના-
૧૭૫૬ વલીની અંદર લડાઈમાં યુધાયણું હતું, તેવામાં ફ્રેન્ચે ત્રિમિ નોપોલી ઉપર હુલો કર્યો, પણ કુપતાન કૉલિઅડ વખતસર આવી પહોંચ્યો હતો, તેણે તેમને મારી પાછા હટાવ્યા.

કૉન્ટ ડી લાલી (જાતનો આઈરિશ પણ ફ્રેન્ચની આકરીમાં રહેલો)
૧૭૫૮ અરમાર સહિત ફ્રાન્સથી આવી પહોંચ્યો, અને તત્કાલ હુલો કરી અણે પ્રોઈ મેન્ટ દેવિડ લઈને તોડી નાંખ્યો.

પછી એણે નિઝામના રાજ્યમાંથી મોનશિયર બુસ્સિને બોલાવ્યો, અને ૪૦૦૦ (જેમાં માત્ર ૧૮૦૦ અંગ્રેજ સિપાઈ હતા.) માણસ સામે ૭૦૦૦ (જેમાં ૩૦૦૦ ફ્રેન્ચ સિપાઈ હતા,) માણસ લઈ પ્રોઈ મેન્ટ ન્યોર્થ ઉપર હુલો કર્યો ; પણ ફ્રેન્ચ છાવણીમાં, ગર્વિષ્ટ અને તામસી કૉન્ટ ડી લાલી દરેકને અણુગમતો અને કુસંપ હતો, એથીકરી એને મારી પાછો હટાવી દીધો.

મોનશિયર બુસ્સિને દક્ષિણમાં પાછો બોલાવ્યા પછી, કર્નલ પ્રોઈને જિત્તર સરકારમાં મોકલ્યો, ત્યાં તેણે કન્ડોર આગળ ફ્રેન્ચનો પરાજય કરી મજા લિપટણુ લઈ લીધું

કર્નલ કુટ કુમકના લશ્કર સહિત ઇંગ્લાંડથી આવી પહોંચ્યો, અને એણે
૧૭૫૯ એકદમ રણક્ષેત્રમાં ઉતરી વાંડીવાશનો અગત્યનો કિલ્લો હસ્ત કર્યો.

અંગ્રેજ અને ફ્રેન્ચ બંનેનાં અભંગ સૈન્ય વાંડીવાશ આગળ સામ
વાંડીવાશની સામે થયાં, ત્યાં પાછલ કહેલા (ફ્રેન્ચ) તદન સૈન્યભંગ થયા
૯૩૧૦ અને મોનશિયર બુસ્સિ કેદ પકડાયો.

ત્યાર પછી અંગ્રેજ પાન્ડિચરીને ઘેરો ઘાલ્યો, ત્યાંના ગારિસને હેલ-

૧૭૬૧ વહેલો દારૂણ અધડો કર્યો, અને પછી તે હસ્તગત થયું. એના કોટકિલ્લા અંગ્રેજો તોડી જમીનદોસ્ત કર્યા.

૧૭૬૨ વળી થિઆગઠ અને ગિંજી એ બે ડુંગરી કિલ્લા અંગ્રેજોને તાબે થતાં, કેન્સને તાબે હિંદુસ્તાનમાં એક પણ લશ્કરી સ્થળ રહ્યું નહીં.

૧૭૬૬ કૌન્ટ ડી લાલી ક્રાન્સ ખાછો ગયો, ત્યાં તેની ઉપર કેન્સની સત્તા હિંદુ સ્તાનમાંથી ખોવાનો આરોપ મુકાયો, અને એને ગેરવાજબી રીતે ફાંસી દીધી.

બાબ ૫ મો.

બંગાલામાં વીજિ લડાઈ.

૧૭૫૮-૬૭.

૧૭૫૮ શાહઆલમ (દીલ્હીના બાદશાહનો છોકરો) અને મુજદદીલા (અયોધ્યાનો સુબો) મિરજાફરને બંગાળાનો નવાબ કબુલ કરવા નાખ્યું, તેથી તેમણે એના રાજ્યમાં દુરુષ કરી પટનાને ઘેરો ઘાલ્યો; પણ કલાઈવ સામે આવે છે એમ સાંભળતાંજ, તેઓ એકદમ વિખેરાઈ ગયા. મિરજાફરે, ખુશી થઈને, કમ્પની પાસેથી પોતાને જ નામનું બાકું મળતું તે, એ સરદારને જીવતાં લગી બક્ષીસ કરી દીધું (વરસના રૂ ૩૦૦૦૦૦).

૧૭૫૯ ૩૪—મિરજાફરે, અંગ્રેજની માગણીથી અતિશય કાયર થઈને, તેમની ઉપરથી મનોભાવ ઉતારી દીધો, અને મદદ વાસ્તે ચિન્સૂરામાં ૩૪૫૯ ૩૪ અને છાની સરજ કરી. થોડા વખતમાં ૧૫૦૦ માણસ મહિત સાત ૩૪૫૯ ૩૪ વહાણુ બંદોબસ્તથી હુગલી નદીમાં આવી પહોંચ્યાં; પણ તેઓ તેમના દેશીબાઈઓને જઈ મળે તે પહેલાં, કલાઈવ અને ફર્નલ પ્રોડે તેમને એવાતો સૈન્યભંગ કર્યા કે, ચિન્સૂરાના ગવર્નરે, નમ્રતા પૂર્વક માફ માગી, લડાઈનું પારત્ય આપવા કબુલ કર્યું.

કલાધવના ખીજી વાર ઈંગ્લાંડ સિધાયા પછી, શાહઆલમ અને
 મુજદદીલાએ લાગ જોઈને એ દેશ ઉપર ફરીથી ચઢાઈ કરી,
 ૧૭૬૦ આ વખતે બંગાળા ઘણી ખારીક દશામાં હતું.

૧. મિરજાફરનું લશ્કર, ચંદેલો પગાર ન મળ્યાથી, બહવાપોર જેવું
 થઈ ગયું હતું.

૨. મિરજાફરનો જમાઈ મિરકાસિમ, જેણે પોતાની ગાંડના પૈસા
 વેહેંચી લશ્કરને શાંત પાડ્યું હતું, અને જેને નવા ગવર્નર વાન્સિટાર્ટે મિર-
 જાફરની જગાએ ગાદી ઉપર બેસાડ્યો હતો, તે, અંગ્રેજને બેહદ પૈસા આ-
 પવા પડતા તેથી બેદીલ થઈ, શત્રૂનો પક્ષ લેવા લાગ્યો.

૩. અંગ્રેજો, પોતાના જુલમ અને પૈસાના લોભથી, અલખાનણા
 આગળેવા થયા હતા, અને દેશી લોકોને અંગ્રેજ નામે માણસ ઉપરથી બીલ-
 કુલ ભરોસો ઉઠી ગયો હતો.

૪. વાન્સિટાર્ટે, કલાધવનો દોસ્તદાર અને પટનાનો વફાદાર દેશી
 સુબેદાર રામનારાયણ, તેને શત્રૂના હાથમાં જવા દઈ, મારી નંખાવ્યો હતો,
 તેથી દેશી લોક છેક ચિદાઈ ગયા હતા.

૫. મેજર હેન્નિ મંત્રોના તાબા નીચેના સિપાઈઓ પણ કિતુરી
 થયા; તેઓએ વધારે પગાર માગ્યો, અને તેઓ, બ્યારે તેમના આગે-
 વાનોમાંથી ૨૪ જણને તોપને મોંડે બાંધી ઉરાડી મુક્યા, ત્યારેજ પાછા
 તાબે થયા.

બંગાળાની આવી હાલત હતી; પણ અંગ્રેજ નિરાશ થયા નહીં. મિર-
 કાસિમના કૃતવા પછી, તેઓએ ઉમર પહોંચેલા મિરજાફરને ફરીને ગાદી
 ઉપર બેસાડ્યો. બાદશાહી (નવાબના) લશ્કર સાથે કેટલીક નાની લડા-
 ધઓમાં લડીને કૃત મેળવી, પછી ઘેરિઆ મુકામે એક મોટી લડાઈ થઈ,
 તેમાં મિરકાસિમ ઉપર પૂર્ણ જય મેળવી તેનું પ્રિય નગર મોંગિર લઈ લીધું.

આવી આકૃત આવ્યા પછી, મિરકાસિમે, ક્રોધના આવેશમાં આવીને,
 પટનાની કતલ મિં એલિસ અને પટનામાંના ખીજા અંગ્રેજોને દગાથી મારી
 ૧૭૬૩. નાંખવાનો હુકમ કર્યો. સમર નામના એક સાહસિક

યૂરોપીઅને, થોડાક સિપાઈઓ મદદે લઈ, એ કૃત્ય કર્યું; અંગ્રેજોએ પટના

ત્યારે ફરીથી લીધું, ત્યારે મિરકાસિમ સુખદોલાની જાવણીમાં અયોધ્યા નાસી ગયો.

અંગ્રેજોએ, પ્રથમ મેજર કર્નાકની સરદારી નીચે પટના આગળ, અને પછી મેજર મનોની સરદારી નીચે બક્ષર આગળ, એકસંધી ૧૭૬૪ રાજાઓને કેવળ સૈન્યભંગ કર્યા; ત્યારે નવાબ અંગ્રેજોને શરણ આપ્યો; અને સુખદોલા આખરે કરા આગળ સૈન્યભંગ થયો, અને લખનૌર તથા અલહાબાદ યુમાવીને, જનરલ કર્નાકને શરણ ગયો.

પ્લાસીનો વીર (કલાઈવ અમીરની પદવી માળ્યાથી આ વખતે લોર્ડ કલાઈવ) ઊંઘી ફરિયાદીઓની દાદ આપવાને, અને મુખ્યત્વેકરી બંગાળામાં સત્તાના ખોટા ઉપયોગ થતા તેનો નાશ કરવાને, ઇંગ્લાંડ સરકારમાંથી ફુલ અખ ત્યાર લઈને, હિંદુસ્તાન ખાતે આવ્યો. એ આવીને એકદમ કામ ઉપર ખેડો.

૧. એણે બંગાળા, બહાર અને ઓરિસા (ઓઢિઆ) અંગ્રેજ કલાઈવ રાજ્ય સાથે જોડી દીધાં, અને તેનું મેહેસૂલ લેવાનો હક કમ્પનીને આપ્યો; મિરજફરના વારસને હજી પણ નામધારી નવાબ કરવાનો હતો.

૨. સરકારી નોકરોના પગાર વધારીને તથા તેમને ખાનગી વેપાર કરવાની મના કરીને એણે મુલ્કી ખાતામાં સુધારો કર્યો.

૩. લશ્કરી ખાતામાં અમલદારોને, ત્યારે લડાઈની સાકરીપર હોય, ત્યારેજ બમણુ ભાથું મળે એવો ધારો કાઢ્યો. આથી અમલદારોએ નારાજ થઈ બંડ કર્યું, અને તેમાંના બસે જણે રાજાનામાં આપ્યાં; પણ કલાઈવ દૃઢ રહ્યો, અને તેમની ખાલી પડેલી જગાઓ પુરી નાંખવાને એણે મદ્રાસથી નવાં માણસ તેડાવ્યાં.

મિરજફરે તેના છેલ્લા વસીઅતનામામાં જત બક્ષીસના કરીને કલાઈવ સાહેબને સારૂ રૂ. ૫૦૦૦૦૦ સુક્યા હતા, પણ કલાઈવ સાહેબે એ બક્ષીસ અંગીકાર કરી નહીં. અશક્ત અમલદારો અને સિપાઈઓના કલ્યાણ અર્થે, તે એણે ધર્માદા આપી દીધી.

એ હિંદુસ્તાન છોડી ગયો તે પછી પાછો આવ્યો નહીં, અને ઇંગ્લાંડમાં અતિ શ્રીમંતમાં ગણાતો કેટલાંક વરસ પછી મરણ પામ્યો.

બાબ ૬ ઠો.

મ્હેસૂરની પેહેલી લડાઈ.

૧૭૬૭-૬૮.

વિગ્રહનું કારણ—હૈદરઅલી નામે, સાહસિક બુદ્ધિ અને થરા સ્વભા-
વનો પણ નીતિનાં ધોરણ વગરનો, એક મુસલમાન લંટ તથા
૧૭૬૭ જીવસાઠાનાં કામ કરવામાંથી મ્હેસૂરની રાજ્યગાદીએ મળ્યો.

એટલાથી સંતોષ ના પામતાં, એણે પોતાની સત્તા હજી આગળ વધારવાની
ઈચ્છા કરી, અને આસપાસના દેશો પર હુમલા કરવા માંડ્યા.

અંત્રેલે, એની સામે થતા પેહેલાં, નિઝામ, મરઠા અને નવાબ સાથે
એકબે કુર્બું હતું, પરંતુ હૈદરે નિઝામ અને મરઠાને લાંચ આપી ફોજ્યા, તેથી
કર્નલ રિમથને પોતાના લશ્કર સહિત મદ્રાસ તરફ પાછું ફરવું પડ્યું.

હૈદર એની ઊંડે પડ્યો, પણ મદ્રાસની દક્ષિણે ચંગામ આગળ હારી
ગયો, અને પછી તરતજ ત્રિનોમાલી આગળ પાછો સૈન્યબંધ
૧૭૬૭ થયો. (એના ૪૩૦૦૦ સ્વાર અને ૨૮૦૦૦ પાયદળ સામે
અંગ્રેજના ૧૦૦૦ સ્વાર અને ૬૦૦૦ પાયદળ હતાં). આ ઉપરથી નિઝામ
પસ્તાયો, અને પછી અંગ્રેજનો મળતીયો થઈ તેમના પક્ષમાં આવી પાછો
દાખલ થયો.

હૈદર, અંબૂરગઢ ઉપર હુમલો કરવામાં પણ, એજરીતે નિષ્ફળ થયો ;
કાલવર્ટ નામે એક કપતાન સરદાર ત્યાં હતો, તેણે મોટી બહાદુરીથી, એની
સામે થઈ, એ કિલ્લાનું સંરક્ષણ કર્યું.

પછી અંત્રેલે, લશ્કરની બે ટુકડીઓ પાડી, હૈદરના રાજ્યમાં બે જગા-
એથી પ્રવેશ કર્યો, પરંતુ કંઈ જય મળ્યો નહોં ; હૈદરે કેટલીક
૧૭૬૮ રૂતે જીતી, અને મુંબઈના લશ્કરે એના આગળથી નહારી
જાળને નામ બોળ્યું. આ પછી, હૈદરનીજ કહેલી વ્યવહારિક
૧૭૬૯ સરતો મુજબ, મદ્રાસમાં સંધિપત્ર લખાયું.

સલાહની સરત—દરેક પક્ષવાળાએ, લડાઈની દરમિયાન એક ખીજનું

જે કંઈ લીધું હોય, તે પાછું આપવું, અને શત્રુ ચઢી આવે તો એકમીનને મદદ કરવી.

બાબ ૭ મો.

મરેઠા સાથે પેહેલી લડાઈ.

૧૭૭૬-૮૨.

જંગાળામાં નવો મુધારો—કુલાઈવના સિધાબા પછી, (૧૭૬૭), જંગાળા પાછું ભારે અવ્યવસ્થામાં આવી પડ્યું. હાપણથી કરેલા એના મુધારા બરાબર રીતે અમલમાં આવ્યા નહીં, અને ઇંગ્લાં-
૧૭૭૨ ડમાં, ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના ડિરેક્ટરોને ફરીથી મુધારો કરવાની જરૂર પડી. એ કામની બધી માયાફોડ નવા ગવર્નર વોર્ન હેસ્ટિંગ્સને માથે આવી પડી.

૧. મેહિસૂલ વસૂલ કરનાર અમલદારો અંગ્રેજ બ્રહ્મસ્થોમાંથી નિમાયા, અને દેશીઓ બાતલ થયા.

૨. ધી રેગ્યુલેટિંગ એક્ટ, (રાત્ર્ય કારભાર ચલાવવાના ધારાનો કાયદો) એ નામે એક ધારો પસાર થયો, જેથી ઠરાવ થયો કે:—

(અ) હિંદુસ્થાનનું રાત્ર્ય, કૌન્સિલના ચાર મેમ્બરોની મદદથી, જંગાળાનો ગવર્નર જનરલ ચલાવે; અને મુંબાઈ તથા મદ્રાસમાં કૌન્સિલ સાથે એક ગવર્નર રહે.

(બ) કલકત્તામાં એક નવી અદાલત સ્થાપવી.

(ક) કોઈપણ સરકારી નોકરે દેશી લોક પાસેથી કંઈપણ જાતનું નજરાણું લેવું નહીં.

આ ધારાની રીઝમે, વોર્ન હેસ્ટિંગ્સ પેહેલવેહેલો ગવર્નર જનરલ નિમાયો, અને તેણે કંપનીને અગણિત કાયદો થાય એવી રીતે, ૧૩ વરસ સુધી, એ ઓછા ઉપર રહી અમલ ચલાવ્યો, પરંતુ કૌન્સિલમાંના ત્રણ નવા મેમ્બરોના દ્વેષી સ્વભાવને લીધે, એને તેમની સાથે અતિશય ક્લેશ કરવો પડ્યો; તેઓ લાગટ છ વરસ લગી, દરેક બાબતમાં, એની યોજનાઓની સામે

આવ્યા. અને જો, વોર્ન હેરિંગ્સમાં સ્વાભાવિક વિલક્ષણ બુદ્ધિ નહોત, અને એ કેટલેક પ્રસંગે આલાક કરતાં કંઈક ઓછો પ્રમાણિક થયો તે થયો નહોત, તો ઇંગ્લાન્ડને ટિંદુસ્તાનના રાજ્યનું જોખમ લાગ્યા વગર રહ્યું નહોત.

વોર્ન હેરિંગ્સે, કૌન્સિલના મેમ્બરો વિરુદ્ધ હતા તે છતાં, રોહિલાને હાંકી કાઢવામાં મુજબદીલાને મદદ આપી. રોહિલા, એ આવી વશેલા અકુશાન જાતના લોક હતા, અને તેમણે અયોધ્યાની વાયવ્ય દિશામાં (રોહિલખંડમાં) પોતાની સત્તા રચાવી હતી. તેમનો મુલક અયોધ્યાના રાજ્ય સાથે જોડી દીધો, અને કમ્પનીના જનમદારખાતામાં રૂ ૫૦૦૦૦૦ લઈને ભયાં.

રાજા નંદકુમાર નામે કુલકતાનો એક શ્રીમંત ધાહ્યાણ હતો, તેણે, કૌન્સિલના કેટલાક મેમ્બરોની ઉરકેરણીથી, વોર્ન હેરિંગ્સ ઉપર રસ્તવ લીધાનો આરોપ મુકયો ; પરંતુ એ બાબતની તજવીજ ચાલતી હતી, તેવામાં નંદકુમારનીજ પર ઓટો દસ્તાવેજ બનાવ્યાનું તહોમત આવ્યું ; નથી અદાલતમાં એની તપાસ ચલાવી, ને વિલંબ ન કરતાં, ઉરકેરાયલા હજારો દેશી લોકની નજર આગળ, એને ફાંસી દીધી.

વિગ્રહનાં કારણ—૧. રોહિલાને કાઢી મુક્યા, અને નંદકુમારને ફાંસી દીધી, તેથી દેશી લોકમાં અસંતોષ પેદા થયો.

૨. મરેઠા સરદારો પેશ્વાની પદવી વારસે માંહોમાંહ કજીઆમાં પડેલા હતા, અને તેવામાં મુંબઈ સરકારે તેમનો સાલ્વેટી (સાટી) બેટ હસ્ત કરી લીધો, તેથી તેઓ અતિશય ખિજવાઈ ગયા.

પુરંધર મુકામે મરેઠા સાથે તહનામુ થયું, તેના કરારમાં, અંગ્રેજ સાલ્વે

ટી લે, પરંતુ તેઓ પેશ્વાની ગાદી ઉપર હક કરીને સામે થય-

પુરંધરનું તહ
નામું ૧૭૭૬.

લા રાધોબાને અટકાવે, એવો ઠરાવ થયો. પણ એ તહના-

મું પાળ્યું નહી, અને લડાઈ વારસે છાન્ની તૈયારી ચાલી. વોર્ન

હેરિંગ્સે એકદમ છેવટના ઉપાય લીધા.

મુંબઈથી ૪૦૦૦ માણસનું લશ્કર નીકળી પૂના તરફ ગયું, પરંતુ તે

૧૭૦૮

નામને લાંછન લાગે એવી રીતે વર્ત્યું. મરેઠા તેમને ઈજા

કરે, નહીં. અને મુંબઈ પાછા જવા દે, એટલા માટે તેઓએ

સાહેબી આપી દીધું. એ લશ્કરનો સરદાર કર્નલ કોકબર્ન હતો.

એટલામાં લોર્ડ હેલિંગ્સે કલકત્તેથી જમીન રસ્તે લશ્કર મોકલવાની સાહસિક તદ્દનીર અમલમાં આણી હતી.

કર્નલ ગોડાર્ડે મહાભારત મુશીબતો વેઠીને શત્રૂની સામે દેશમાં રસ્તો
૧૭૭૯ કાપ્યો, સ્વપર સુરત જઈ પહોંચી છાવણી નાંખી, અમ-
દાવાદ લીધું, અને મરેઠાના ૪૦૦૦૦ માણસના જોરાવર
લશ્કરનો પરાજય કરીધો.

આણીગમ કપતાન પોદ્દમને ગોહદના રાણાને મદદ કરવા મોકલ્યો હતો;
તેણે ત્યાં લહારનગર સર કર્યું, અને વ્વાલિયરના મજબૂત ગઢને છાપો માર્યો.

ત્યારપછી થોડે દીનસે એ લડાઈ બંધ પડી. કારણકે, હૈદર સાથે લડાઈ
આવ્યાથી, કેટલીક ભાંજગડ કરી, સાલબાઈ મુકામે સલાહ કરી.

સલાહની સરત—પુરંધર મુકામે તહનામુ થયા પછી લીધેલી બધી
સાલબાઈનું તહ- જગાઓ મરેઠાને પાછી આપવી, એટલેકે સાહેબી અંગ્રેજો
નામુ ૧૭૮૨. રાખવું અને બાકીની જગાઓ પાછી આપવી.

બાબ ૮ મો.

મૈસૂરની બીજી લડાઈ.

૧૭૮૦-૮૪

વિગ્રહનાં કારણ—૧ અંગ્રેજો, હૈદરની તકશર છતાં, ડચ કનેથી નાગોર
અને માહી લીધાં હતાં.

૨. અંગ્રેજનું લશ્કર, નિઝામની મદદે જતાં, અજાણથી હૈદરના રાજ્ય-
માં થઈને ગયું હતું.

૩. ઇંગ્લાંડ અને ફ્રાન્સ વચ્ચે લડાઈ ચાલ્યાથી, ફ્રેન્ચ લોકે હૈદરને
ઉત્કર્ષો અને મદદ કરીધી, તે એટલે મુઘી કે, મોનશિયર પ્યુસ્સિ જાતે એના
લશ્કરનો સરદાર થયો.

હૈદર એક લાખ માણસનું સૈન્ય લઈ શ્રીરંગપટણથી નિકાળ્યો, અને તે
૧૭૮૦ કુણ્ટિકને પાયમાળ કરી મુકતો મદ્રાસ તરફ વધતો હતો.
આ વખતે એની સામે થવાને અંગ્રેજ માસે માત્ર થોડું લશ્કર

હતું, અને તેમણે યોગ્ય બચાવ કરવાને કંઈ પણ તૈયારી કરી ન હતી. જૈદરે એ લડાઈની દરમિયાન ધણીક જીતો મેળવી.

કર્નલ બેલીનો પરાજય—કર્નલ બેલી ગંદુરમાં હતો, ત્યાંથી હુકમ પ્રમાણે નિકળીને તે સર જૈકટર મન્નોના લશ્કર સાથે મળી જવા જતો હતો, એટલામાં જૈદરના છોકરા દીપુએ પીરંજોખમ આગળ રસ્તામાં એને ઘેરી લીધો, અને નિર્દયરીતે એના લશ્કરનાં લગભગ બધાં માણસને કાપી નાખ્યાં. કર્નલ બેલીનો પરાજય થયો તેથી સર જૈકટર મન્નોને પોતાના લશ્કર સહિત મદ્રાસ તરફ પાછાં ફરવું પડ્યું.

વોર્ન હેસ્ટિંગ્સે મેહેનત કરવામાં પાછી પાની કરી નહી. ૨૪ દિવસની અંદર એણે બંગાળના સેનાધિપતિ સર આયર કુટને લશ્કર સહિત મદ્રાસ મોકલ્યો. કુટે આવીને ઘણાક કિલ્લા ચત્રૂના હાથમાંથી છોડ્યા, પરંતુ ચિલમ્પ્રમ લેવામાં એ ફાલ્યો નહીં.

જૈદરે, આ ક્ષેત્રથી પુલાઈ જઈને, પોર્ટો નોવો આગળ સર આયર કુટે
૧૭૮૧ ઉપર હુમલો કર્યો, પરંતુ ત્યાં એણે આણુચિત્તી પૂર્ણ હાર ખાધી.

પછી પોલીલોર આગળ લડાઈ થઈ, તેમાં એકે પક્ષની હાર કે જીત થઈ નહીં.

પરંતુ ત્યારપછી, શોલિંગર આગળ જ લડાઈ થઈ, તેમાં જૈદર પાછો હારી ગયો, અને એનાં ૫૦૦૦ માણસ મર્યાં ગયાં, બચાવે શોલિંગરનું
ચુક. ગમેજનનાં માત્ર ૧૦૦ જ મુખ્યાં. આ લડાઈમાં મદ્રાસના દેશી પાયદલની ૨૦ મી પલટણે ધણીજ બહાદુરી બતાવી, તેની અંબરની નિશાની તરીકે, તેના વાવટા ઉપર “ શોલિંગર ” શબ્દ અઘાપિ દીઠામાં આવેલો.

૩૨—છંગલાંડ અને જોજાન્ડ વચ્ચે હુસ્મનવટ આલ્યાથી, કમ્પનીના
૧૭૮૧ લશ્કરે હિંદુસ્તાનમાં તેમનાં સંસ્થાન ઉપર ચઢાઈ કરી. અને મેહેન લડાઈ થયા પછી, પૂર્વ કિનારા પરનાં તેમનાં બધાં થાણાં (સાડાસ, પૂલીકટ, અને નેગાપટણ) બંધ લીધાં

કર્નલ બ્રાથ્વેટનો પરાજય—લડાઈનું નવેસરથી મંડાણ થયું, તેની સરઆતમાંતો કર્નલ બ્રાથ્વેટ ૨૦૦૦ માણસના લશ્કરથી તંજોરની અંદર

જીત પર હતો, પરંતુ પાછળથી ટીપુના બેદુઓથી કગાધને એ ફસાયો, અને
 ૧૭૮૨ આરે તરફથી ઘેરાઈ ગયો. કેન્સ લોક વચ્ચે પડ્યા ના હોત
 તો, એના લશ્કરના પણ કર્નલ બેલીના લશ્કર જેવા ખુરા
 હાલ થયા હોત.

તેલીયરિમાંના અંગ્રેજ અને નાયર લોકે, હૈદરના લશ્કરની સામે, મોટી
 બહાદુરીથી પોતાનું રક્ષણ કર્યું હતું, તેમને મદદ કરવાતે મેજર એન્ગિલ્ટન
 આ વેળાએ પશ્ચિમ કાંઠે આવી પહોંચ્યો હતો. ટીપુ એકદમ તેની પાછળ
 ગયો, પરંતુ ત્યાં પનિયાની આગળ લડાઈ થઈ, તેમાં શખ્ત હાર થયાથી
 એને ઘણી હાની થઈ.

હૈદર આ વખતે ચિત્તોડમાં મરણ પામ્યો; એ ઉપરથી ટીપુ એકદમ
 કુર્ણાટક પાછો ગયો, ત્યાં એને રાજ્યાભિષેક થયો, અને એ ઉતાવળે પશ્ચિમમાં
 આપ્યો; તેવામાં જનરલ રુદુઅર્ટ, આ બનાવનો કંઈ લાભ ના લેતાં, પોતાનો
 વખત નકામો ગુમાવ્યો.

જનરલ મેથ્યુસનોપરાજય—અંગ્રેજોએ વળી એક ખીજી આકૃત
 ૧૭૮૩ ભોગવી. જનરલ મેથ્યુસે, પશ્ચિમ તરફથી મૈસૂરમાં પ્રવેશ
 કરીને, બેડનોરનો મજબુત ગઢ હસ્ત કર્યો હતો. પરંતુ શત્રુ
 લશ્કર સહિત છેક પાસે હતો, તેનો કંઈ વિચાર ન કરતાં, એ નીરાંતે બેસી
 રહ્યો. એટલામાં ટીપુએ એકાએક આવીને એ કિલ્લો ઘેરી લીધો, અને
 આરે તરફનાં નાકાં રોકીને હુમલાપર હુમલા કર્યા. એ જનરલને શરણે
 થવાની જરૂર પડી. ટીપુની કહેલી મરતો અનુકુળ હતી, પણ તે એ દલગ-
 બાજ ટાઇગરે (ટીપુએ) પાળી નહી. બધા બંધીવાનોને એક આંધેના
 અવડ અને ભયંકર બંધીખાનામાં પૂર્યા, અને ત્યાં તરવાર ફિંવા ઝેરથી
 તેમની છંદગીનો અંત આણ્યો.

માંગ્લોરનું સંરક્ષણ—કર્નલ કેમ્પબેલે મહા શરવીરપણે માંગ્લોરનું રક્ષ-
 ૧૭૮૩ ણ કર્યું, પરંતુ લશ્કરમાં ભુખમરો આવ્યો તેના ભારે દુઃખથી,
 એ કિલ્લો એને આખરે છોડી દેવાની જરૂર પડી.

આ પ્રમાણે હાર જીતની બાજી આપ્યા પછી, એને પક્ષવાળા સલાહ
 કરવા આવુર થઈ રહ્યા હતા. ટીપુએ ઘણીક કૃતિઓ મેળવી હતી ખરી,

પરંતુ ક્રેન્ચ એને ધણાજ ઉપયોગી મદદગાર હતા, તે, ઇંગ્લાંડ અને ક્રાન્સ વચ્ચે સલાહ થયાથી, આ વેળાએ એને તજ ચાલતા થયા, અને કુર્નલ પુલર્ટન, કેટલીક રૂતે મેળવીને, એની સામે લડવા અઘાપી રણક્ષેત્રમાં ઊભો હતો. આ ઉપરથી માંગ્લોર મુકામે સલાહ કરવાનો ઠરાવ થયો.

સલાહની સરતો—૧. દરેક પક્ષવાળાએ, લડાઈની દરમિયાન એક

૧૭૮૪

ખીજાનું જે કંઈ લીધું હોય, તે પાછું આપવું.

૨. આ સલાહની સરતો બંને પક્ષના મંત્રી રાજાઓને લાગુ હતી.

વાવ ૧ મો.

વોર્ન હેસ્ટિંગ્સની કારકીર્દિ.

૧૭૮૧-૮૫

હૈદર તથા ટીપુ સાયેની લડાઈથી, કમ્પનીનો ખજાનો ખાલી થઈ ગયો હતો, અને લશ્કરને સરંજમાદિ સામગ્રી પુરી પાડી લડાઈનું ખર્ચ કાપી કરવું, તેની વોર્ન હેસ્ટિંગ્સને ભાર મિત્તા થવા લાગી. એણે તેથી અરજ કરીને કેટલાક દેશી રાજાઓની મદદ માગી, તેમાં મુખ્યત્વેકરી કાશીનો જમીનદાર રાજા ચૈયતસિંગ, અને અયોધ્યાનો નવાબ અબ્દુલ્લાહ હતા. કાશી પ્રાંત કમ્પનીએ અમુક રકમ લેવાની બોલીએ પટો કરીને ચૈયતસિંગને સંપ્રી હતો; એને અબ્દુલ્લાહએ કરેલા કરાર પ્રમાણે ખંડણી ભરી નહતી. આ બંને જણે ગવર્નર જનરલની માગણી સામે વાંધો લીધો; અને વોર્ન હેસ્ટિંગ્સ એ બાબતનો બંદોબસ્ત કરવા કાશી ગયો, ત્યારે ચૈયતસિંગે નગરના લોકને ઉચ્છેદીને હુલડ કરાવ્યું, તેમાં એ ગવર્નર જનરલનો પ્રાણ ગયોજ હતો. પરંતુ સુલેહ સ્થાપવાને લશ્કર વખતસર આવી પહોંચ્યું; ચૈયતસિંગ નાશી ગયો, અને તેની જગ્યાએ તેના ભત્રીજાને રાજા કરી કાશી પ્રાંતની ખંડણીની વાર્ષિક રકમ વધારી.

અબ્દુલ્લાહ એમ કહેતો હતો કે, હાલ મારી પાસે પૈસા નથી, તેને એ માગેલી રકમ પોતાની મા અને દાદી પાસેથી કઢાવવી પડી.

વોર્ન હેસ્ટિંગ્સને પાલું બોલાવવું અને તેની તપાસ.

માંગ્લોરનું તહનામુ થયા પછી એક વરસે, ત્યારે દેશમાં સમાધાની
 ૧૭૮૫ ચાલતી હતી તે વખતે, વોર્ન હેસ્ટિંગ્સને પાછો બોલાવ્યો.
 પોતાનો ઓફિસ છોડતી વેલાએ, આ મહાન રાજ્યદ્વારી મા-
 ભુસ આપ્રમાણે ગારી રીતે બોલી શકે : “ મેં કુર્ણાટકને ગએલું બચાવ્યું
 છે ; મેં પૂર્વમાં બ્રિટિશ રાજ્યને સાચવી રાખ્યું અને વધાર્યું છે.” આ
 ખરી વાત વિષે હિંદુસ્તાનમાં કોઇને શંકા ન હતો, અને એ ગયો ત્યારે બધા
 લોક અંતઃકરણથી દીલગીર થયા ; પણ સ્વદેશમાં (ઇંગ્લાડમાં) એને ઘણા
 શત્રૂ હતા, અને તેમાં, કલકત્તાની કૌન્સિલમાં મેમ્બર હતો ત્યારે, જે નિરંતર
 એની સામે થતો તે મીં ક્રાન્સિસ મુખ્યત્વે હતો. એણે વોર્ન હેસ્ટિંગ્સને,

તેની ઉપર અનીતિથી રાજ્ય ચલાવ્યાના અને દેરી રાજ્યઓ
 ૧૭૮૫ સાથે અન્યાયથી વર્તના કેટલાએક આરોપ મુકાવીને, ઇન-
 માફની તપાસ પર આજ્ઞાવ્યો. એ કામની તપાસ સન ૧૭૮૫ સુધી ચાલી,
 ત્યારે એ ગુન્હેગાર નથી એમ આખરે ઠર્યું.

મીં પ્રોકસનું બિલ (અરડો).—હિંદુસ્તાનના રાજ કારભાર વિષે પાર્લ-
 ૧૭૮૩ મેન્ટમાં વરંવાર તકરાર ચાલતી. મીં પ્રોકસ રાજ્યનો સેક્રે-
 ટરી હતો, તેણે, હિંદુસ્તાનનું રાજ્ય કમ્પની કનેથી લઇ ગાદી-
 ને સ્વાધીન કરવા, બિલ રજુ કરીને જાણાવ્યું ; પરંતુ એનું બિલ રદ ગયું.

મીં પિટનું બિલ (અરડો).—મીં પ્રોકસની જગાએ મીં પિટ થયો
 ૧૭૮૪ હતો, તેણે ઉપલું બિલ સુધારીને ખીલે વર્ષે રજુ કર્યું, અને
 ત્યારે એ બિલ પસાર થયું. આ બિલથી કમ્પનીનો અધિ-
 કાર તો કાયમ રહ્યો, પરંતુ “ બોર્ડ ઓફ કન્ટ્રોલ ” નામે એક નવી કમી-
 ટી સ્થાપવામાં આવી, તેના મેમ્બરો રાજ તરફથી નિમાયા, અને તેમને
 કોર્ટ ઓફ ડીરેક્ટરના વહિવટ ઉપર દેખરેખ રાખવાની તથા તેનો અટકાવ
 કરવાની સત્તા હતી.

બાબ ૧૦ મો.

મ્હેસૂરની ત્રીજી લડાઈ.

૧૭૮૬—૮૨.

સન ૧૭૮૬ માં, નવો ગવર્નર જનરલ લોર્ડ કોર્નવોલિસ આવ્યો. લડાઈ ટંટાથી દુર રહી, દેશમાં સમાધાની માટે એવી શાંત રીતે, રાજ્ય સલાવવાને ઇંગ્લાંડ દરબારમાંથી એને સારી રીતે સુચના કરવામાં આવી હતી, અને એની પણ અંતઃકરણથી એવીજ ધારણા હતી; પરંતુ ટીપુ સુલતાને એને લડાઈની જરૂર પાડી.

વિગ્રહનાં કારણ—૧ ટીપુ અંગ્રેજ ઉપર હમિશાં કદુ વેર રાખતો, અને ૧૭૮૪ માં સલાહ થઈ તેપળથી નિરંતર, નવો હુમલો કરવાને તૈયારી સજ્જતો હતો.

૨ કેનેડા, કુર્ગ અને કોચિનના નાયર લોક, એને તામે થઈ, મુસલમાની પંથ કબ્જલ કરતા ન હતા, તેથી એણે તેમને નિર્દય રીતે પળવવા માંડી લડાઈનું પ્રકરણ માંડ્યું; અને એમાંના ધણા લોક ત્રાવણકોર નાશી ગયા હતાં, તેમને ત્યાંના રાજાએ ત્યારે આશ્રય આપ્યો, ત્યારે એણે તેની ઉપર ઘઠાઈ કરી, મ્હેસૂર અને તેના (ત્રાવણકોરના) રાજ્યની હદ ઉપર એ રાજાની બંધાવેલી દીવાલ હતી તે એણે તોડી નાંખી, અને અંદર પ્રવેશ કરી પોતાના રીવાજ પ્રમાણે તેના દેશમાં જંગલી રીતે નાશ કરવા માંડ્યો.

ત્રાવણકોરનો રાજા અંગ્રેજનો મિત્ર હતો, તેથી લોર્ડ કોર્નવોલિસની આઈને ફરજ હતી કે, તેની વહાર કરવી, અને એણે દીલલ સાથે સમજાવતી આવી તેની એ સુલતાને પત કરી નહીં, ત્યારે એને હથિયાર બાંધવાની જરૂર પડી.

લોર્ડ કોર્નવોલિસે લશ્કરનું આધિપત્ય પંડે લીધું, અને નિઝામ તથા મરઠા સાથે દોસ્તી બાંધીને ટીપુના રાજ્યમાં કુચ કરી, ૧૭૯૧ અને ડેંગ્લેસ છાપો મારી લઈ લીધું.

ત્યારપછી એ, ટીપુના લશ્કર તરફથી ભારે અટકાવ થયા છતાં, શીધો શ્રીરંગપટણ ઉપર ગયો, અને એ રાજધાની શહેરને એણે ઘેરો ધાલ્યો,

પરંતુ લશ્કરમાં ભુખમરો અને મંદવાડ આલ્યાથી, એને ઝેંગ્જોર પાછું ફરવું પડ્યું.

ખીજવાર હુમલો કરવાની તૈયારી ચાલતી હતી, તેવામાં એણે છાપો મારીને નંદીદુર્ગ લઈ લીધો.

ખીજે વરશે, સરંજમાદિ ખોરાકની સામગ્રી અને નિઝામનું લશ્કર કુમકે આવી પહોંચ્યા પછી, એ પાછો શ્રીરંગપટણ ઉપર ચાલ્યો ; તેવામાં જનરલ એનરકોમ્બિન કૂર્ગના રાખની મદદ મહિત પશ્ચિમ તરફથી આવતો હતો, પરંતુ, એકત્ર હુમલો કરવાની બધી ગોઠવણ થઈ રહી એટલામાં, ટીપુએ હિમ્મત હારી જઈને સલાહ વારતે કેહેણ મોકલ્યું. પછી સલાહ થઈ પણ ધણીજ કડણ સરતો ઉપર.

સલાહની સરતો—૧. ટીપુએ પોતાનું અડધુ રાજ્ય કમ્પની સાથે દોરતી રાખનાર રાજાઓને આપવું.

૨. એણે લડાઈના ખરચ બદલ ૩૦ લાખ રૂપિયા આપવા.

૩. અંગ્રેજ તરફના બધા કેદીઓને છોડી મુકવા.

૪. ઉપલી સરતો પૂરી થાય ત્યાંસુધી ટીપુએ પોતાના બે છોકરાને અંગ્રેજની ઓળમાં આપવા.

બાબ ૧૧ મો:

લોર્ડ કોર્નવાલિસ તથા સર જોન શોરની

કારકિર્દિ.

૧૭૯૨—૯૮.

લોર્ડ કોર્નવાલિસ—લોર્ડ કોર્નવાલિસે પોતાની કારકિર્દીના છેલ્લા વર-સમાં મેહેસૂલ ખાતામાં જમાબંદીની ત્રણ નવી રીતો પ્રવર્તાવી.

૧. જમીનદારી રીત.—આ રીત એ હતી કે, તેથી મોટા મોટા જમીનદારો દેશના અમુક તાલુકાની જમાબંદીની ઉપજના આંકડા વારતે જવાબદાર હતા.

૨. ગામવારી રીત.—આ રીત એવી હતી કે, જેથી દરેક જૂદા જૂદા ગામના લોક પોતાના સિમાડામાં આવેલી જમીનના મહેસૂલના આંકડા વાસ્તે જવાબદાર હતા.

૩. રાયટરિ રીત.—આ રીતમાં દરેક એકુતે સરકારમાં કેટલી વિધોદી ભરવી તે મુકરર કરેલું હતું.

એમાંની પેહેલી રીત લોર્ડ કોર્નવાલિસે બંગાળમાં ચલાવી, રાયટરી રીત મદ્રાસમાં દાખલ કરી, અને હાલ દક્ષિણ હિંદુસ્તાનમાં જમાબંદી લેવાની એ મુખ્ય રીત છે.

સર જોન શોર—આ નવો ગવર્નર જનરલ પંકાયલો સિવિલિયન (મુલકી ખાતાનો નોકર) હતો, પરંતુ એણે રાજ્ય ચલાવવાની રીત જોઈએ તે કરતાં વધારે શાંત રાખી. એણે પોતાની સાથે દોરતી રાખનાર રાજાઓને મદદ કરી નહીં એ મોટી ભૂલ ખાધી, નિઝામને, મરેઠાઓએ તેની ઉપર હુમલો કર્યો ત્યારે, અંગ્રેજ તરફથી મદદ મળી નહીં તેથી, નામોશી લાગે એવી સરતો કબુલ કરી તેમની સાથે સલાહ કરવી પડી. આથી તે એટલો બધો ચિડઈ ગયો કે, મદદ વાસ્તે રહેલા અંગ્રેજના લશ્કરને સિકંદરાબાદમાંથી જવાનો એણે હુકમ કર્યો, અને એ ફ્રેન્ચને મળી જવાની તૈયારીમાં હતો. મારા ભાગ્યે સર જોન શોરની જગા પર લોર્ડ મોર્નીંગટન વખતસર આવી પહોંચ્યો. એણે જૂદી પ્રકારની રાજ્યનીતિ ચલાવી, જેથી:—

અંગ્રેજનું કુમકી લશ્કર સિકંદરાબાદમાં પાછું આવી રહ્યું.

ફ્રેન્ચ લશ્કરની ટુકડીને ઘેરી લઈ તેમનાં શસ્ત્ર છીનવી લીધાં, અને તેમના સરદારોને કેદી કરી કલકત્તે લઈ ગયા.

બાબ ૧૨ મો.

મહેસૂરની છેલ્લી લડાઈ.

૧૭૯૮-૯૯.

વિશ્વનાં કારણ—મહેસૂરનો માતેલો વાઘ (ટીપુ) અઘાપી બળ-

૧૭૯૮ હિન થયો ન હતો, અને તે પોતાના વિનાશ વાસ્તે છેલ્લવહેલી તકપ મારવાને તાકી રહ્યો હતો.

૧. ફ્રેન્ચ લોક ટીપુને મદદ કરતા, અને એ નેપોલિયન સાથે કાગળ પત્રનો વ્યવહાર ચલાવતો.

૨. એણે નિઝામ તથા મરેઠાને ફોડવાની તજવીજ કીધી, અને તેનો ત્યારે ગવર્નર જનરલે ખુલાસો માગ્યો, ત્યારે એણે અસંભવ અને ઉન્મત્તાઈ ભરેલો કાગળ મોકલ્યો. એ ઉપરથી લડાઈની જરૂર પડી.

આ સ્વારી વાસ્તે બધી ગોઠવણ મદ્રાસમાં થતી હતી, તેની ઉપર તપાસ રાખવા લોર્ડ બોર્નિંગ્ટન પંડે ત્યાં ગયો. ૨૦૦૦૦ માણસનું સૈન્ય વેલોરમાં તૈયાર થતું હતું, અને તેને ૧૬૦૦૦ માણસનું ખીજું સૈન્ય નિઝામના રાજ્યમાંથી આવી મળતાર હતું, તેનો મરદાર કર્નલ અર્થર વેલેસલિ (પાછળથી ડયુક ઓફ વેલિંગ્ટન થયો તે) હતો.

પાછળથી એક નાનું લશ્કર મુંબઈથી પશ્ચિમ કાંઠા તરફ મોકલવામાં આવ્યું, તેનો મેનાપતિ જનરલ રુદુઅર્ટ હતો. આ સ્કળ સૈન્ય ઉપર જનરલ હેરિસ મેનાપતિ નિભાયો.

ટીપુનો પેહેલ વેહેલો, જનરલ રુદુઅર્ટ સીડસૂર આગળ, પશ્ચિમમાં પરાજય કર્યો.

પછી એ કુર્ણાટકમાં પેસવા જતો હતો ત્યારે એને જનરલ હેરિસે માલ્વની આગળ હરાવ્યો.

આ પુરૂ પછી, અંગ્રેજ શ્રીરંગપટણ ઉપર ચાલ્યા; ટીપુ પોતાની રાજ્ય-ધાનીનું રક્ષણ કરવાને પ્રથમથી ત્યાં ગયો હતો. ઉત્તર પુરૂ થયું, પછી અંગ્રેજે હથો કરી એ શહેર લઈ લીધું. ટીપુની લાસ મડદાંના ઢગલામાંથી જડી.

૧૭૯૯ મહેસુરના રાજ્યની વેળેચણ—ત્યારપછી મહેસુરના રાજ્યના ત્રણ ભાગ કર્યા. તેમાંનો એક નિઝામને આપ્યો, ખીજો ભાગ અંગ્રેજ પોતે રાખ્યો, અને ત્રીજો, જે રાજા કનેથી હૈદર રાજ્ય છીનવી લીધું હતું, તે માજી રાજાના છોકરા વાસ્તે રાખ્યો.

નિઝામ સાથે તહનામુ—એ વરસ પછી નિઝામ સાથે ફરીથી તહનામુ થયું. સિકંદરાબાદમાં મદદ વાસ્તે અંગ્રેજનું લશ્કર રહેલું, તેના

પરમ વાસ્તે ડુરવેલી રકમ નિઝામથી આપી શકાઈ નહીં, તેથી એને
૧૮૦૧ થોડા વખત પર મળેલો મહેસૂરના રાજનો ભાગ અંગ્રેજોને
આપી દેવો પડ્યો.

કર્ણાટક પણ અંગ્રેજોનું આલસા થાયછે—ઓમદત અલ ઓમરા
(મહમદઅલીનો પુત્ર અને ઉત્તરાધિકારી) ના મરણ પછી
૧૮૦૧ કર્ણાટક પ્રાંત (ઓન્ગોલીથી તે કેપ કોમોરિન સુધી) અંગ્રેજો
રાજ્ય સાથે જોડી દીધો. કારણકે એ રાજ્યમાં અંગ્રેજ આલતું અને એ
રાજ્યએ મરનાર ટીપુ સાથે અંગ્રેજની વિરુદ્ધ કાગળ પત્રનો છાનો વ્યવહાર
અજાણ્યો હતો. ઓમદત અલ ઓમરાના છોકરાએ અંગ્રેજની કહેતી
સરતોથી ગાદીપર બેસવા ના કહી, તેથી મહમદઅલીનો એક ખીજો પૌત્ર
નામધારી નવાબ થયો.

બાબ ૧૩ મો.

મરેઠા સાથે બીજી લડાઈ.

૧૮૦૨-૧૮૦૬

વિગ્રહનું કારણ—સિંધિઆ તથા હોલકર, એ બે પ્રબળ મરેઠા સરદારો
આ વખતે પૂનાના પેશ્વાની સત્તા અને અધિકારની સામે થયા હતા. હોલકર
પેશ્વાને તેની રાજધાનીમાંથી નસાડી મુક્યો, તેથી તેણે અંગ્રેજનો આશ્રય
લઈ તેમની સાથે વસાઈ આગળ સંધિ કરી.

વસાઈનું તહનામુ—અંગ્રેજો નીચેની સરતોથી પેશ્વાને એની ગાદી ઉપર
૧૮૦૨ પાછો બેસાડી આપવાનું કબુલ કર્યું.

૧. પેશ્વાએ પૂનામાં અંગ્રેજની છાવણી ધાલવા દેવી, અને મદદ વાસ્તે
ત્યાં લશ્કર રહે તેનું પરમ પૂર પાડવું.

૨. એણે સુરત તથા મુંબઈ કનેનાં કેટલાંક ગામ તે વખતે અંગ્રેજના
હસ્તકમાં હતાં તે ઉપરથી પોતાનો હક ઉઠાવવો.

૩. એણે પોતાના દરબારમાંથી ખીજા યૂરોપીઅનને કાઢી મુકવા.

સિંધિઆસાથે લડાઈ—ન્યાઈ અંગ્રેજો લડાઈની તૈયારી કરી, ત્યાં

હોદ્દર નાચી ગયો, પણ વસાઈની સંધિથી સિંધિઆ અને વરાડ (ખીરાડ)

૧૮૦૩

નો રાજ બંને દુભાયલા હતા, તેમણે સામે થવા લડાઈની તૈયારી કરી. જનરલ વેલરિલએ મૈસૂરમાંથી આવીને એસે આગળ શત્રૂની ભેટ લીધી, અને રણસંગ્રામ કરીને શત્રૂના (૫૦૦૦૦ માણુ મના જોરાવર સૈન્ય) ઉપર સ્મરણ રાખવાબેગ જય મેળવ્યો ; સિંધિઆનાં ૧૨૦૦ માણુસ મરાયાં, ઉત્તરમાં, જનરલ લેકે, અયોધ્યા પ્રાંતમાંથી આવીને, પ્રથમ અલિગઢ છાપો મારી લઈ લીધો, ત્યાં ઘેરન નામે એક ક્લેન્ડ સરદાર (સિંધિઆની આકરીમાં સેનાપતિ હતો) પોતાનાં ૨૦૦૦ માણુસ મરાયા પછી લડવું છોડી તાપે થયો.

ખીજ વખત, એણે દીલ્હી પાસે મરેઠાના લશ્કરનો પરાભવ કર્યો, તેનો સેનાપતિ બુર્ક નામે એક ક્લેન્ડ હતો. (૪૫૦૦ સામે શત્રૂનાં ૧૯૦૦૦) આ લડાઈ પછી દીલ્હી તાપે થયું, બુર્ક અને ખીજ આર ક્લેન્ડ અમલદારોને કેદ કીધા, ૪૬ શાહઆલમ બાદશાને મરેઠા સરદારે કેદ કરી રાખ્યો હતો તે છુટો થયો, અને તેને ૧૨ લાખ રૂપીઆનું વર્ષ નિમી આપ્યું.

ત્રીજ વખત જનરલ લેકે આગ્રે જતાં પાછાં ફરીને “ દક્ષિણનું અશ્વત્ય ” નામ ધારણ કરી આવનાર સૈન્ય ઉપર લાસ્વારી આગળ હુમલો કર્યો. આ જગાએ શત્રૂઓ મરણીઆ થઈ લડયા, પરંતુ છેલ્લે તેમનો કેવળ પરાભવ થયો, એટલે પછી સિંધિઆનું લશ્કર ઉત્તરમાં તદ્દન દેખાયું નહીં.

એટલામાં જનરલ વેલરિલએ એસે આગળ મેળવેલી જીતનો લાભ લેવાની તક ભારે અપજતાથી સાચવી, અને આગામી આગળ સિંધિઆના લશ્કરનો ફરીથી પરાજય કર્યો, મજબૂત ગાવિલગઢ લઈ લીધો, અને વરાડના રાજને સલાહ વાસ્તે અરજ કરવાની જરૂર પાડી.

સલાહની સરતો—૧. એ રાજએ કુટક પ્રાંત અંગ્રેજને આપવો.

૨. પોતાની આકરીમાંથી બધાં યૂરોપીઅનને કાઢી મુકવા.

૧૮૦૩

૩. અંગ્રેજના વફાદાર મિત્ર નિઝામને વરાડ પ્રાંતનો કેટલોક

ભાગ આપવો.

સિંધિઆ પણ નમ્યો, અને તેણે નીચેની સરતો ઉપર સલાહ કરવાને અરજ કરી.

૧. જમનાં અને ગંગા નદી વચ્ચે આવેલા દેશનો કેટલોક ભાગ અંગ્રેજને આપવો.

૨. અંગ્રેજ સરકાર અને તેની સાથે દોસ્તી રાખનાર રાજાઓ (નિઝામ, ગાયકવાડ અને પેશ્વા) ઉપરનો બધો હક ૨૬ કરકવો.

૩. પેશ્વા સાથે જે વાંધા પડે તેનો ફેમલો અંગ્રેજ પાસે કરાવવો.

હોલ્કર સાથે લડાઈ—છેલ્લી લડાઈની દરમિયાન હોલ્કર હિંદુસ્તાન કર્યા વગર ખેતી રહ્યો, પણ હમણાં મહા ઉન્મત્ત દેખાવો, અને અંગ્રેજ તરફથી મલાહ વારતે જે દરખાસ્તો કરવામાં આવી, તેના એણે પ્રત્યક્ષ ઉડાવવા જેવા જવાબ આપ્યા. એ એમ ધારતો હતો કે, મારા બંને શત્રુઓ, થોડા દિવસ પરની લડાઈમાં, તેમના લશ્કરનો ભારે સ્કરાવો નિકળ્યાથી, હાલ ઘણા નબળા પડી ગયાછે, અને મારી પાસે ૬૦૦૦૦ માણસનું સૈન્ય તૈયાર છે તેથી મને એણે જય મળશે.

મુકંદ્રાની નાળમાં વિપત્તિ—લડાઈની સરખાતમાં એણે કેટલીક ફતેહ મેલવી. જે પૂરનો રાજા અંગ્રેજનો દોસ્તદાર હતો, તેનું રાજ્ય એનું લશ્કર લૂટફાટ કરીને પાપમાલ કરતું હતું, તેની પૂંડે લાગવાને કર્નલ મોન્સન, ગુજરાતમાંથી નિકળ્યો હતો, તે એમ ધારતો હતો કે, ઉજ્જન તરફથી કર્નલ મરેનું લશ્કર આવેછે તે સાથે મળી જવાશે. પરંતુ તેમ કરવામાં એ નિષ્ફળ થયો, કર્નલ મરે પાછો ફર્યો હતો, અને ત્યારે એ કોરા અને નીમચ વચ્ચેની મુકંદ્રા નામની વિકટ અને ચડાવવાળી નેળમાં આવી પહોંચ્યો, ત્યારે એણે હોલ્કરના લશ્કરને ત્યારે તરફથી હુમલા કરતું દીઠું, અને એના લશ્કરે પાછાં ફરતાં મોટી બહાદુરીથી શત્રુ સામે પોતાનું રક્ષણ કર્યું, પણ અન્નપાણીની તંગી, થાક, અને તેસાથે શત્રુના ઉપરા ઉપરી થતા હુમલા, તેથી તેમને એટલું બધું બોગવવું પડ્યું કે, આપ્તા લશ્કરમાંથી માત્ર થોડાજ રખડતા રત્નગતા આગ્રે જઈ પહોંચ્યા.

પછી હોલ્કર દીલ્હી ઉપર હુમલો કર્યો, પરંતુ ત્યાં એ ફાવ્યો નહીં; કર્નલ ઓફ્ટર્લેન્ડ અને કર્નલ બર્નેસે તેનું રક્ષણ કરવામાં એવુંતો શૂરવીરપણું બતાવ્યું કે આઠ દિવસમાંજ એને ત્યાંથી પાછું ફરવું પડ્યું.

હવે અંગ્રેજના લશ્કરની બે ટુકડીઓએ હોલ્કરની ઉપર હુમલો કર્યો.

જનરલ લેક એની પાયગાની પાછળ પડ્યો, અને તેને પ્રફાળાદ આગળ પકડી પાડીને ઐન્યભંગ કરી નાંખી. તેવામાં જનરલ ફ્રેઝરે દીગ આગળની મોટી લડાઈમાં એના પાયદળનો નાશ કર્યો.

ત્યાર પછી દીગ શેઠર અને કીલો હથ્થાં કરીને હસ્તગત કર્યો. એ કીલો ભરતપૂરના રાજાનો હતો, પણ એ રાજાએ લડાઈની દરમીયાન જોલ્કરને મદદ કીધી હતી, તેની એને શિક્ષા કરવી જરૂરની હતી.

ભરતપૂર ઉપર પણ હુમલો કર્યો. પરંતુ ઘણાક હથ્થા કર્યા, અને તેમાં ૩૦૦૦ માણસના જીવ ગયા, તોપણ એ ધીંગા માટીના કોટને ઘોઠ્ઠો લાગ્યો નહી, તેથી એ શેઠરને નાકાબંધી ઘેરો ઘાલ્યો, તે ત્રણ માસ રહ્યો, ત્યારપછી રાજાએ સલાહ કરવાને અરજ કરી.

સલાહની સરતો—૧ રાજાએ ૨૦ લાખ રૂપિયા આપવા.

૨. અંગ્રેજો કેટલોક દેશ એને પહેલાં આપ્યો હતો તે એણે પાછો આપવો.

૩, ઉપલી સરતો પૂરી થાય ત્યાંલગી દીગ અંગ્રેજ પોતાને સ્વાધીન રાખવું.

એટલામાં દક્ષિણ અને માલવામાં લડાઈ ચાલતી હતી તેમાં પણ ફતેહમળી. કર્નલ વોલેસે, ચંદોર તથા જુલના હસ્તગત કરીને, દક્ષિણ હિંદુસ્તાનમાં, જોલ્કરના તાબાનાં બધાં સ્થળ જીતી લીધાં હતાં, અને કર્નલ મેરેએ ઉજ્જન, ઇંદોર અને આપ્પો માલવા પ્રાંત સર કર્યો હતો.

ભરતપૂરના રાજા સાથે કોલકરાર થયા પછી, જનરલ લેક (હાલ અમીરની પદવીએ ચઢ્યો હતો) જોલ્કર તથા સિંધિઆની પૂઠે લાગવા ગયો. (સિંધિઆએ અંગ્રેજની સામે ફરીને બંડ કર્યું હતું) પરંતુ ઇંગ્લાંડની સરકાર સમાધાની ચએલી જોવાને ઘણી આતુર હતી, તેથી તેમણે માર્કિવેસ કોર્નેવાલિસને, બને ત્યાંલગી લડાઈનો અંત આણવાની સુચના આપી, હિંદુસ્તાન ખાતે પાછો મોકલ્યો. માર્કિવેસ મોટેજ હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા પછી તરત મરણ પામ્યા, અને તેની પછી તેની જગાપર સર જ્યોર્જ બાર્લો (ઝિનિઅર કૌન્સિલર હતો) ગવર્નર જનરલ નિમાયો, તેણે પોતાના

પૂર્વાધિકારીના વિચાર અમલમાં આણ્યા, ને સિંધિઆ તથા હોલ્કર સાથે, તેમને ફાવતી આવે એવી સરતો ઉપર, સલાહ કરી.

સિંધિઆ સાથેની સલાહની સરતો—૧ જનરલ વેલેસ્લિ સાથે પેટે-
૧૮૦૫ લાંતા કરેલા કોલકરાર બહાલ રાખ્યા.

૨. ગ્વાલિયરગઢ પાછો આપીને તે સાથે ગોહદના રાણાના રાજ્યનો ફેટલોક ભાગ તેને આપ્યો.

૩. એને પેન્શન બાંધી આપ્યું, અને એની સ્ત્રી તથા પુત્રીને અંગ્રેજ તાબાના પ્રાંતમાં જગીર કાઢી આપી.

હોલ્કર સાથેની સલાહની સરતો—શીખ અથવા અફઘાન લોકની મદદ મેળવવાને મિટ્યા મેહેનત કર્યા પછી, હોલ્કર ખુશી થઈને નીચેના સરતો ઉપર સલાહ કરી.

૧. અંગ્રેજે જીતી લીધેલો મુલક તેને પાછો આપ્યો.

૨. ચંબલ નદીની ઉત્તરનો ફેટલોક ભાગ અંગ્રેજે પોતાના અપ વાસ્તે રાખ્યો હતો તે પણ તેને પાછો આપ્યો.

સર નયોર્જ બારોની રાજ્યનીતિ ઉપર અપત દોષ મુકવામાં આપ્યો.

પ્રથમતો, એણે સિંધિઆ અને હોલ્કર સાથે તેમને ફાવતી સરતો ઉપર સલાહ કરી, નીચું, જેપૂર અને હુંદીનો રાજ અંગ્રેજના વફાદાર મિત્ર હતા, તેમને, બ્યારે હોલ્કર અને સિંધિઆએ તેમની ઉપર હુમલો કર્યો ત્યારે, મદદ કરવાનો એણે નકો વાસ્તો.

આ ખરાબ રીતની શાંત રાજ્યનીતિથી એકને હોતેજન માણ્યું, અને નીજ પક્ષને ચીડ ચઢી, અને તેથી એના રાજ્યકારભારમાં ફેટલાંક બંડ ઉઠ્યાં.

વેલોરમાં પેહેલું બંડ—દેશી સિપાઈઓ ખુશી રીતે બંડ કરીને બહાર નિકાળ્યા, અને અમલદાર તથા ધણાક ગૌરા સિપાઈઓને કાપી નાંખ્યા. પેહેલા મુપાટામાંથી જેઓ બચ્યા, તેમણે, આકેટથી મદદ આવતાં લગી, શુરવીર સારજન્ટ બ્રોડિની નીચે રહીને, મોટી બહાદુરીથી પોતાનું રક્ષણ કર્યું.

આ બંધકર બંડ થવાનું વચ્ચું કારણ. અ. લશ્કરમાં હિંદુ સિપાઈ હતા તેમને, કપાળ ઉપર ટીલુ (હિંદુ ધર્મના જૂદા જૂદા મંત્રદાયની જે કપાળપર

નિશાની કરવામાં આવેછે તે) કરીને કવાયતની જગા ઉપર આવવાની મના કરી, સઘળાએ દાદીમુઠ એક સરખાં રાખવાં, અને ગોરા લોકની ટોપી જેવા દેખાતા ધાટની પાઘડી ધાલવાનો હુકમ કર્યો. આ ફેરફારથી તેમના મનમાં એમ આવ્યું કે, આપણને ખ્રીસ્તી ધર્મમાં લેવાને આવો હુકમ કર્યોછે. અને તેથી તેઓ ખિજવાઈ ગયા.

બ. એમ ધારવામાં આવેછે કે, ટીપુના છોકરા લેલોરની અંદર નજરકેદમાં હતા, તેમણે સિપાઇને બંડ કરવાને ઉરકેર્યા.

ત્યારે પાછો બંદોબસ્ત થયો, ત્યારે અંગ્રેજોને ફાંસી દીધી. અને ટીપુના છોકરાઓને કલકત્તે મોકલાવ્યા.

બીજું બંડ—સિકંદાબાદ, વલ્હાબાદ, નંદીદુર્ગ અને ખીજી જગાઓમાંથી બંડ ઉઠ્યાં, પણ તે જલદીથી સમા ગયાં.

ત્રીજું બંડ—ત્યારે લોર્ડ મિન્ટો ગવર્નર જનરલ થઇને આવ્યો, અને સર જ્યોર્જ બાર્નો મદ્રાસનો ગવર્નર નિમાયો, ત્યારે બાર્નોના આણુગમતા સુધારાથી, અને મુખ્યત્વે કરીને “ ટેન્ટ કોન્ટ્રેક્ટ ” (એક ધારો હતો કે જેથી પલટણના ઉપરીઓને તેમના માણસ માટે તંબુ પૂરા પાડવા બદલ આજીવન સુધી પૈસા મળતા હતા.) ૨૬ કર્યાથી ગોરા લશ્કરમાં બંડ ઉઠ્યું. આ બંડનો પરિણામ એ થયો કે, સેનાધિપતિ જનરલ માકડોવલ પોતાના ઓફિસનાં રાજીનામું આપી વિલાપત ગયો.

ધણી જગાએ બગવાની ઝાળના ભલુકા નિકળવાની તૈયારી હતી, અને બંધકર લડાઈઓ ઉઠવાની ધારતીનાં મિલ્હ જણાતાં હતાં, ૧૮૦૪ તોપણ ઈસ્ટ ઈન્ડિઆ કંપનીએ પોતાની સત્તા ઉત્તરોત્તર વધારી. લોર્ડ મિન્ટોની કારકીર્દિમાં રમાળ થેર જાવા, યુર્ગોન અને આઈલ ઓફ ક્રાન્સ જતાયા.

બાબ ૧૪ મો.

નેપાલ સાથે લડાઈ.

૧૮૧૩—૧૬.

લોર્ડ મિન્ટો પછી મોઈરાનો અર્લ (જે પાછલથી માકિવમ ઓફ હેરિંગમ)

કહેવાયો તે) ગવર્નર જનરલ થયો, તેની કારકીર્દિમાં નેપાળ માથે લડાઈ
૧૮૧૩ મળી.

વિગ્રહનાં કારણ—૧. નેપાળના પાહાડી અને વિકાળ ગુપ્ત લોકો
કમ્પનીના મુલકમાં લૂટ કરવા સ્વારી કરી હતી.

૨. નેપાળના રાજ્યે કમ્પનીની સૈન્યની જમીન છીનવી લીધી હતી.

૩. કોલકારનાં જોડેણ આજતાં હતાં તેવામાં, નેપાળીઓએ ભોટાવળ
આગળ કમ્પનીના પોલિસ અમલદારોને દ્રેવથી મારી નાંખ્યા.

પેટેલી સ્વારી.—સૈન્યની આર દુકડીઓ પાડીને અંગ્રેજ નેપાળી
૧૮૧૪ લોક ઉપર ક્રુર કરી.

૧ લી દુકડી લઈને કર્નલ આર્ટર્લનિ પશ્ચિમ તરફ ગયો.

૨ છ દુકડી લઈને જનરલ ગિલેરિય જૈટક ઉપર ચઢ્યો.

૩ છ દુકડીના મરદાર જનરલ લુડે પૂર્વ તરફ પ્રવેશ કર્યો.

૪ થી દુકડીના મેનાપતિ જનરલ માર્લેએ (નેપાળી) રાજધાની
અમરનગર ઉપર ક્રુર કરી.

પાછલા ત્રણ મરદારો નિકળ્યા થયા, અને જનરલ ગિલેરિય કલંગા
ઉપર હુમલો કરવામાં મુગ્યો. કર્નલ આર્ટર્લનિ એકલોજ જય પામ્યો. એણે
નલગદ, માલૂત અને આલમોરા નામના પાહાડી કિલ્લાઓ એક પછી
એક લઈ લીધા.

બીજી સ્વારી.—જનરલ (હાન મર દેવિડ) આર્ટર્લનિ પૂર્વમાં ગિ-

૧૮૧૬ રિઆ ધાટને રસ્તે યઈને નેપાળમાં પેડો, અને એણે મકવાનપુર
આગળ લડાઈ થઈ તેમાં પૂર્ણ જય મેળવી, હરિહરપૂરનો
કિલ્લો અને શેહેર હસ્તગત કરી લીધાં, અને રાજાને તાબે થવાની અને
મજાહ વારસે અરજ કરવાની જરૂર પાડી.

સલાહની સરતો—રાજ્યે રોકી રાખેલાં પ્રગણામાંથી નિકળવું.

૨. અંગ્રેજને કેટલાંક પ્રગણાં (વિસ્તારમાં ૩૦૦૦ કરતાં વધારે મૈલ)
આપવાં.

આ પ્રમાણે કમ્પનીના રાજ્યની મરહટ છોક હિમાલયની તલેટી સુધી

આગળ વધી. અને સતલજ તથા જમનાં નદી વચ્ચેનો ત્રીકોણાકાર પ્રદેશ તેમાં આવ્યો.

વર્ષ ૧૫ મો.

પિઠારા સામે લડાઈ.

૧૮૧૬-૧૭.

મરઠા સાથે લડાઈ બંધ પડ્યા પછી, સિંધિઆ અને હોદ્દરની સાકરીમાં રહેલા ભાડુતી શિપાઈઓ, જૂદાં જૂદાં દોશાં બાંધી, લૂટારાનો ધંધો કરવા લાગ્યા, અને તેથી તેઓને પિઠારા અથવા લૂટારા કહેતા. ગામોગામ ઘર બાળતા, મારફાડ કરી લોકને લૂટતા, અને સાંભળતાં રવાં ઉભાં થાય એવો ત્રાસદાયક ફેર કરતા, તેઓ આખા દેશમાં ફરી વળતા. તેઓના મુખ્ય નાયક, ચીતુ, કુરીમખાન અને દોસ્ત મહમદ નામે હતા, અને તેમના મેનમાં ૪૦૦૦૦ લગી ધોકુ હતું.

૧૮૧૫ માં, તેઓએ કમ્પનીના મુલકમાં પગ ધાલ્યો, ગાંડુર લૂટ્યું, કડાપહ સૂંઝરા થઈ આગળ ચાલ્યા, અને ૧૦ દીવસમાં ત્રણઝો કળાં વધારે ગામડાંનું સત્યાનાશ વાળ્યું.

અંગ્રેજો તેમની પાછળ લશ્કર મોકલ્યું, અને એક વખતે તો મેજર લાશિંગ્ટને એક મોટી ટુકડીને (સાતઝો આઠઝો માણસને ૧૮૧૬ ઠાર મારીને) મૈન્યભંગ કરી નાંખી. પરંતુ આ હરામખોર લૂટારા પોતાનો પેહરવેશ અને શસ્ત્રઆદી ધોડાનો સામન એટલો હળવો રાખતા કે, તેઓ યોડા વખતમાં ઘણા ગાઉ કાપી દુર જતા રહેતા, અને સામે થઈ લડાઈ આપવાના જોખમમાં પડતા નહીં, તેથી અંગ્રેજો તેમને ભાગ્યેજ પકડી શકતા. આ કુપાત્ર પણ ભયંકર શત્રૂનો મંદાર કરવાને એક મોટા લશ્કરની જરૂર હતી.

મદ્રાસનો સેનાધિપતિ સર ટોમસ હિસ્લોપ, પાંચ ટુકડીઓમાં ૧૧૩૦૦૦

૧૮૧૭ માણસનું વ્યવસ્થા પૂર્વક લશ્કર લઈને તેમની ઉપર ગયો, તેમને એણે ચાર તરફથી આંતરી લઈ પશ્ચિમ તરફના

પર્વતોમાં મારી કાઢ્યા, ત્યાં તેમનાં ટોળાં મળ્યાં ત્યાં તેમનો નાશ કર્યો, અને ને બાકી રહ્યા તેમને એ ધંધામાંથી છુટા પડવાની જરૂર પાડી.

બાબ ૧૬ મો.

મરેઠા સાથે બીજી લડાઈ.

૧૮૧૬-૧૬.

૧. પેશ્વાનો છળભેદ.—મરેઠા છતાંય હતા ખરા, પણ તાંબે થયા નહોતા. જૂદી જૂદી જગાએ, પણ પૂના અને નાગપૂરમાં ૧૮૧૬ તો વિશેષે કરીને, નિરંતર ખટપટ ચાલતી. વસાઈના તહના-માનું પેશ્વા વારંવાર ઉલ્લંગન કરતો. એ અંગ્રેજને ચાહતો નહીં, અને પૂનાના રેસિડેન્ટ (મોન્ડુઅર્ટ એલિફિન્સ્ટન) સાથે વારે ધડીએ અણ-બનાવ કરતો. ત્યારે અંગ્રેજ એને નવું તહનામું કબ્જ કરવાની જરૂર પાડી, તેથી એને પેહેલાં કરતાં વધારે મુલક આપવો પડ્યો, અને રેસિડેન્ટની સંમતિ શિવાય ખીજ દરબાર સાથે કાગળ પત્રનો અવહાર ચલાવવાની મના થઈ. આથી એ એટલો પિજવાઈ ગયો કે, લડાઈ વારંવાર એણે છાની તૈયારી કરવા માંડી. પિંદારા સામે અંગ્રેજને મદદ કરવાનું ઉપરથી ડોળ બતાવી, એણે યોગ વખતમાં ૨૫૦૦ માણસનું સૈન્ય એકઠું કર્યું; પણ રેસિડેન્ટ એની ખરી મતલબ સમજી ગયો, અને તેણે પોતાનું લશ્કર તૈયાર કરી રાખ્યું.

ખરકીનું યુદ્ધ—દુશ્મનાઈ તરતજ પ્રગટ થઈ, અને પૂનાની નજીક ૧૮૧૭ ખરકી આગળ યુદ્ધ થયું, ત્યાં પેશ્વાનો કેવળ પરાજય થયો (અંગ્રેજના ૨૮૦૦ ની સામે એનું ૨૫૦૦૦) અને એને છવ લાખને નાશવાની જરૂર પડી.

૨. નાગપૂરના રાજાની દગલબાજી—નાગપૂરમાં, ત્યાંનો બાળક રાજા વૈચળ હતો, તેનો રીજન્ટ (રાજ પ્રતિનિધિ) આંખાસાહેબ પણ દગલબાજી રમવા લાગ્યો. એણે અંગ્રેજ સાથે સંધિ કરી હતી, પણ તે સંધિ એણે, એ બાળક રાજાનું કાસળ કાઠી ગાદીએ બેઠા પછી, તોડી, અને

મરેઠા તથા આરબની મહાયથી લશ્કર જમાવીને સીતાબદીની ટેકરીપર અંગ્રેજની ઉપર હુમલો કર્યો, ત્યાં, કુપતાન ફિઝરલ્ડના મહાયથી, અંગ્રેજ વિજય થયા. જનરલ ડોવેટન રેસિડન્ટની કુમકે વખતસર આવી પહોંચ્યાથી, આપાસાહેબનો નાગપૂર કને ફરીથી પરાજય થયો. એટલામાં જનરલ હાર્ડમને, નાગપૂર જતાં રસ્તામાં જબલપૂર આગળ, મરેઠાનું એવું મળ્યું તેની ઉપર, જય મેળવ્યો. હવે રામને મલાહ વાસ્તે અરજ કરવાની જરૂર પડી; મલાહ કબુલ રાખી, પણ, અંગ્રેજ સરકારે એને રેસિડન્ટ ગાદી ઉપર રાખવા કબુલ કરેલું મરે, પદભ્રષ્ટકર્યો નહીં.

(૩) હોલકરના સરદારોનું બંડ—હોલકરના ઉત્તરાધિકારીના વખતમાં એના સરદારોએ અંગ્રેજની સામે ફરીથી લડાઈનાં નિશાન મઠાવ્યાં. સર ટોમસ હિરલેએ ત્રણ ટુકડીઓથી, તેમનીપર હુમલોકરી માહિદપૂર આગળ તેમનો પરાજય કર્યો. આલડાઈ પછી મેંડસરમાં તહનાસુ થયું,

તહનામાના કરાર.—૧. હોલકરના મુલકનો પુઝળ ભાગ અંગ્રેજને આપવો.

૨ હોલકરના રાજ્યમાં અંગ્રેજનું લશ્કર રાખવું.

૩ બધી વાસ્તવિક સત્તા અંગ્રેજના હાથમાં આપવી.

(૪) પેશ્વાનો છેલ્લો મયત્ન—પેશ્વા ૨૦૦૦૦ પાયદળ અને ૮૦૦૦ ઘોડે સ્વારનું લશ્કર લઈ પાછો આવ્યો. કુપતાન સ્ટૉન્ટન પૂને જતાં રસ્તામાં એને મિથો અને તેણે, ફક્ત ૬૦૦ દેશી સિપાઈ, ૩૦૦ રમીલાના (સ્વાર) અને ૨૬ તોપખાના પરના ગોરા સ્વારના લશ્કરથી, કોરગામ આગળ અફૂલ જય મેળવ્યો: એણે પોતાના થોડા માણસથી, શત્રૂના મોટા સૈન્યને શેહ આપી ઘણી રાત ગઈ ત્યાંહાંસુધી, અટકાવી રાખ્યું, અને ત્યારપછી તેમને પાછાં ફરવાની જરૂર પાડી, ખીજે દહાડે મવારે મરેઠા એટલા બધા કાયર થયાકે, તેમણે પાછો હુમલો કરવાની હિમ્મત કરી નહીં. પછી તરતજ પેશ્વા સર જનન માલકમને શરણુ થયો.

(૫) આપાસાહેબનો છેલ્લો મયત્ન—આપાસાહેબ, પાછો ગાદીપર બેઠો નહીં એટલામાં, ખીજવાર અંગ્રેજની સામે કાવતરાં કરવા લાગ્યો. એ સાંભળીને અંગ્રેજના રેસિડન્ટે એને કબજ કર્યો, પણ એ યુક્તિ કરી

તેમાંથી છટક્યો અને મહાદેવના ડુંગરમાં નહાસી ગયો, ત્યાં એણે કેટલુંક લશ્કર ભેરું કરવાને યત્ન કર્યો. ત્યારે કમ્પનીનું લશ્કર એની પાછળ ગયું, ત્યારે એ ચીતુ (પિંઢારો) સાથે આશીરગઢ નહાસી ગયો. પરંતુ અંગ્રેજે આશીરગઢને ઘેરો ઘાલ્યો એટલે એ ત્યાંથી પણ પાછો તરત નાહો. આશીરગઢ શરણ થયો, અને એ શેઠેર હસ્ત કીધું તેની સાથે બધી લડાઈ બંધ પડી. મરેઠા તથા પિંઢારા સાથેની કંટાળા ભરેલી લડાઈનો આખરે અંત આવ્યો હતો. મધ્યના મુખ્ય મરદારો મરણ પામ્યા હતા કે નિરપકારી થઈ ગયા હતા.

હોલ્કર ગાંડો થઈ મરી ગયો હતો.

કરીમખાન શાંત સ્વભાવનો જાગીરદાર થઈ બેઠો હતો.

ચીતુને, રખડતો હતો તેવામાં, વાઘે મારી નાંખ્યો.

પેશ્વાને કાનપૂર પાસે જિયુરમાં રાખ્યો હતો, ત્યાં તેને અંગ્રેજ મરકારે આઠ લાખ રૂપિયાનું વર્ષ બાંધી આપ્યું.

આપામહિબ, પંજાબમાં નહાસી ગયા પછી, અંગ્રેજ મરકારના મુલકમાં પાછો આવ્યો, ત્યાં શાંત અને નિરપકારી થઈને રહ્યો.

આ પે દગલબાજ રાજાઓએ પોતાની ગાદીના હક ખોયાથી અંગ્રેજ મરકારે, શિવાજીના વંશજ સતારાના રાજાને પૂનાના પેશ્વાની ગાદી આપી; અને નાગપૂરનો રાજા, ત્યાંના અમલી રાજાઓના વંશના વારસ બાજીરાવને નિમ્મ્યો.

બાબ ૧૭ મો.

બ્રહ્મીલોક સાથે પેહેલી લઢાઈ.

૧૮૨૩-૨૬.

લોર્ડ આમહર્સ્ટ, માર્કિવસ હેસ્ટિંગ્સ પછી, ગવર્નર જનરલ થઈને આવ્યો, તેને થોડા દિવસ પણ થયા નહીં, એટલામાં એને એમ જણાઈ આવ્યું કે બ્રહ્મદેશ સામે લડાઈમાં પડ્યા વગર મારો છુટકો નથી.

વિગ્રહનાં કારણ—૧ બ્રહ્મીલોક જેમણે આસામ પ્રાંત જીતી લઈને

બંગાળાની પૂર્વ સીમામુધી પોતાની જીત ફેલાવી હતી, તેમણે સિમાડાપર વસનારી કંપનીની રૈયત ઉપર ઘણો જીલમ કર્યો.

૨ તેઓએ શાપૂરીના ખેટમાં ચોકી વાસ્તે રાખેલાં થોડાં માણુએને હરાવીને તે ખેટ કબજા કરી લીધી.

૩ તેઓએ શાપૂરી પાસે અંગ્રેજના એક વાહાણને પકડીને તેના કુપ-તાન તથા ખલાસીને કેદ કરીધા.

આવી અઘડીત વર્તણુક માંમે આવાના દરબારમાં લખાણુ કર્યું, તેનો અંગ્રેજને સંતોષકારક જવાબ મળ્યો નહીં, તેથી લોર્ડ આમર્સ્ટને લડાઈ શિવાય ખીન્ને ઈલાજ રહ્યો નહીં. ચઢાઈમાં મોકલવાના લશ્કરની એકદમ ગોકવણુ કરીને તેનું આધિપત્ય સર આર્મિબાલ કેમ્પબેલને આપ્યું. આ-ડેમાન ખેટના કોર્નવાલિસ બંદરમાં એ સૈન્ય ભેળું થઈ બ્રહ્મદેશના વેપારની મુખ્ય જગા અને બંદર “ રંગૂન ” ઉપર ગયું. મેહેજ લડાઈ થયા પછી, એ શેહેર જીતી લીધું. ત્યારપછી તેઓએ દેશના માહેલા ભાગમાં કુચ કરી, અને જેને ઓથે રહી બ્રહ્મી લોક પોતાનું રક્ષણ કરતા તે લક્ષડ કોટના સુધળા મોરચા, ત્યાં આપ્યા ત્યાં, જીતી લીધા. કેમેન્ડાઈન બંદરછાપો મારી મર કર્યું. દરિયાઈ કાફલાના આધિપતિ જનરલ કૉટને ડોનાબ્ડુ ઉપર પણ હુમલો કર્યો, પરંતુ તે, સર આર્મિબાલ કેમ્પબેલ મદદે ગયો ત્યાં સુધી, એનાથી લેવાયું નહીં. ડોનાબ્ડુ લીધા પછી, મોચ, શત્રૂ છોડી આલ્યા ગયાથી, વગર હરકતે હાથ આપ્યું.

જેવામાં સર આર્મિબાલ કેમ્પબેલે આ પ્રમાણે મોટી જીતો મેળવી, તેવામાં કર્નલ ગૉડવિનના હાથ નીચેના એક ખીજા લશ્કરે માર્ઝાબાન લીધું, અને ત્રીજી ફોજે, કર્નલ માર્ઝેસની સરદારી નીચે, તેનાસરિમ પ્રાંત સર કર્યો. ચોથી ટુકડીએ આરાકાન જીતી લઈને, તે આખો પ્રાંત તામે કર્યો.

પછી શત્રૂ માર્યે, સલાહ થવાની વક્રીથી, થોડી મુદત લડાઈ બંધ રહી.

૧૮૨૫ પણુ આવાના રાજ્યએ સલાહની સરતો કબુલ કરવાને હજીખી

આનાકાની કરી, તેથી લડાઈનું પાછું મંડાણ થયું, તેમાં દરેક જગાએ અંગ્રેજ વિજયી થયા. મોચ પાસે બ્રહ્મી લોકનો પરાજય થયો, મેલન

હરત કીધું, અને પાગામ આગળ લડાઈ થઈ તેમાં ૧૮૦૦૦ શત્રુ શામે
અંગ્રેજ પાસે માત્ર ૨૦૦૦ માણસ હતાં, તોપણ તેમને જય મળ્યો.

હવે રાજધાની ઉપર જતાં નડતર રહ્યું નહતું, અને ત્યારે અંગ્રેજનું લશ્કર
આવાથી ૫૦ માઈલ ઉપર ચાન્ડાબો શેઢેર આગળ આવી પહોંચ્યું, ત્યારે
રાજાને ધારતી લાગી, અને તેણે મજાહનું કહેણ મોકલી દરેક સરત આના-
કાની કથાવગર કબુલ કરી.

સલાહની સરતો—૧ ખુલી લોકે મણીપૂર, આશામ, કુક્કર અને
૧૮૨૬ જિન્ડીઆ પ્રાંત ઉપરથી સમૂળગો હક છોડી દેવો.

૨ વિજયી અંગ્રેજોને આરાકાન અને તેનાસરિમ પ્રાંત આપવા.

૩ ત્રણ હપતે એક કરોડ રૂપિયા આપવા.

૪ બીજો હપતો ભરતાં લગી રંગૂન અંગ્રેજના હાથમાં રાખવું.

બાવ ૧૮ મો.

ખરતપૂરને ઘેરો ઘાલીને લીધું.

૧૮૨૫-૨૬

ખરતપૂરનો રાજા અંગ્રેજનો મિત્ર હતો, તેના મરણ પછી તેના રાજ્યમાં
૧૮૨૫ ભારે અવ્યવસ્થા અને અધેર આદ્યાં. મરનાર રાજાના
ભત્રીજા દુર્જનસાલે, એ કિલ્લો હાથ કરી લઈ, ગાદીના ખરા
વારસને બંધીખાને નાંખ્યો. કમ્પની સરકારે વિચાર કીધો કે, એ કિલ્લો હસ્ત
કરી લેવાને આ ઘણો સરસ પ્રસંગ આળ્યો છે. અંગ્રેજનાં શસ્ત્ર શામે
ઠકાવ કરીને આજ દીન સુધી રહેલી માત્ર આ એક જગા હતી, અને
એ લેવાને ૨૦ વરસ ઉપર જનરલ લેફે પ્રયત્ન કર્યો હતો તે બધો વ્યર્થ ગયો
હતો. દેશી લોક એમ ધારતા હતા કે, એ કિલ્લો જીતાવ એવો નથી, ને
તે સર્વદા બળવાખોરોને ભેગાં મળવાની જગા તથા મજબૂત ગઢ તરીકે
વાપરવામાં આવતી.

એટલામાટે સેનાધિપતિ લોર્ડ કોમ્બર્નિઅર ૨૦૦૦૦ માણસ અને
૧૮૨૬ ૧૦૦ તોપી લઈ ખરતપૂર આગળ આવ્યો, અને દુર્જનસાલ
શામે થયો તેની શામે થઈ, ૨૦ ફુટ જડાઈની જખરદસ્ત

દીવાલ એણે સુરંગ ફોડી ઉરાડી દીધી, અને એકત્ર હથ્થાં કરી, એ કિલ્લો છતી લીધો, આ કિલ્લો હાથમાં આપ્યાથી દેશમાં સલાહ અને શાંતી પ્રસરી ગયાં.

વાવ ૧૧ મો.

લોર્ડ વિલ્યમ બેન્ટિકની કારકીર્દિ.

૧૮૨૮-૩૪.

લોર્ડ આમહરડ પછી લોર્ડ વિલ્યમ બેન્ટિક ગવર્નર જનરલ થયો, તેણે ૧૮૨૮ લડાઈનાં કામથી નેટલું નામ મેળવ્યું નહીં તે કરતાં વિશેષ નામ, લોક કલ્યાણનાં કામ કર્યાથી મેળવ્યું.

એની કારકીર્દિમાં-૧. દુર્ગનું રાજ્ય કમ્પનીના રાજ્ય સાથે જોડી દેવામાં આવ્યું, કારણકે તે વખતે ત્યાં જે રાજ્ય રાજ્ય કરતો હતો તે પોતાની રૈયત તથા કમ્પની બંને સાથે, કઢંગી રીતે વર્ત્યો હતો.

૨. ૧૮૩૩ માં કમ્પનીના પટાની મુદત પૂરી થયાથી, હિંદુસ્તાન તથા ચિન સાથે વેપાર કરવાની બધાંને છુટ મળી; આથી હિંદુસ્તાનમાં કમ્પની, તેના મંડળ આધિકારમાંથી, વેપાર કરનાર મંડળી મટી ગઈ, અને ફક્ત રાજ્ય કરનાર મંડળી રહી.

૩. બ્રાહ્મણમાં સ્ત્રીનો ધાતકી સંપ્રદાય, રજપુતમાં સ્ત્રી-બાળકોને મારી નાંખવાનો, અને જગન્નાથજીના મંદીરમાં ઓસ્થવ ટાણે કમકમાટ આવે એવી ક્રિયા કરવાનો આલ હતો તેનો અટકાવ કરવામાં આવ્યો. સરકાર આજ દીન સુધી આ બાબત આંખ આડી કાન કરતી એટલુંજ નહીં, પણ આવા ઓસ્થવને, હાજર રહી માન આપવા, લશ્કરનો પોહરો આપી, આ અધોર પાપ કામને, એટલેક દરજ્જે, પરવાનગી તથા ઉત્તેજન આપતી. લોર્ડ વિલ્યમ બેન્ટિકે, આ નિર્દય રીવાજોનો અટકાવ કરીને, દેશીઓનાં ધર્મ સંબંધી પેહેમોનું જડમૂળ કહાડવાનો પ્રયત્ન કરવામાં પેહેલ કીધી. લોર્ડ વિલ્યમ બેન્ટિકે ૧૮૩૪ માં હિંદુસ્તાન છોડ્યું, અને તેની પછી, ૧૮૩૫ માં, લોર્ડ આકલાન્ડ ગવર્નર જનરલ થઈને આવ્યો, તેના રાજ્ય કારભારમાં અપ્રગાતલોક સાથે લડાઈ ચાલી તેમાં અંગ્રેજને બારે કષ્ટ અને વિપતિ બોગવવાં પડ્યાં.

બાબ ૨૦ મો.

અફગાન લોક સાથે લડાઈ.

૧૮૩૮-૪૨.

વિગ્રહનું કારણ — અફઘાનિસ્તાનમાં શાહસુજન રાજ્ય કરતો હતો તેને-
 ૧૮૩૮ તેના બાઈ મહમદે પદભ્રષ્ટ કરી કાઢી મૂક્યો, તેથી અંગ્રેજના-
 રાજ્યમાં આશય લઈ તેને રહેવાની જરૂર પડી. મહમદને
 તેના પુત્રેઆન નામના એક પ્રધાનના પ્રતાપથી કુતેહ મળી હતી, પણ એણે
 પાછળથી કૃત્રિમ થઈ તેની આંખો ફોડી, અને નિર્દય પણે રીબાવીને આ-
 પરે તેને મારી નાખ્યો. મરનારના બાઈ જ્યાં દોસ્ત મહમદ મુખ્ય હતો
 તેમણે મહમદની સામે ખંડ ઉઠાવ્યું, અને હુરાટ સિવાય બાકીનો બધો
 મુલક તેની કનેથી છીનવી લીધો.

શાહસુજને અંગ્રેજ સરકારે આદરમાન આપી ૩૪૦૦૦ નો મહાન
 બાંધી આપ્યો હતો, તેણે પોતાની ગાદી પાછી મેળવવાને અંગ્રેજને બાલ-
 ચ આપી સમજાવ્યું. તે વેળાએ રશિયાન લોકની ચઢાઈની ભારે ધાસ્તો
 હતી માટે લોર્ડ આકલાન્ડે તેનું કહેવું મોટી ખુશીથી કબુલ કર્યું; અને
 જ્યારે દોસ્ત મહમદે અંગ્રેજના વકીલની મલાહ ભરેલી દરખાસ્તો ના
 કબુલ કીધી એટલુંજ નહીં, પણ રશિયાના બાદશાહ સાથે મંધિ કીધી,
 ત્યારે શાહસુજને તેની ગાદીએ પાછો બેસાડવાને લડાઈ પ્રગટ થઈ.

જ્યારે લાહોરના રાજા રણજિતસિંહે પોતાના રાજ્યમાં થઈ અંગ્રેજના
 લશ્કરને જવા દેવાને કબુલ કીધું, ત્યારે ત્રણ જગાના લશ્કરના એક મૈત્ર્યે
 અફઘાનિસ્તાન ઉપર ચઢાઈ કીધી. એક બંગાળનું, બીજું મુંબઈનું અને
 ત્રીજામાં અંગ્રેજ અધિકારીઓના હાથ નીચે શાહસુજનું લશ્કર હતું
 આ સુકળ મૈત્ર્યઉપર સર જનકીન સેનાધિપતિ હતો.

મુંબઈના લશ્કરની ટુકડીએ સિંધના અમીરોની સામે થઈને રસ્તો લીધો,
 અને કંડાચી હસ્ત કરી લઇને, આગળ ગયેલાં લશ્કરની બીજી ટુકડીઓને
 કંદહારમાં તે જઈ મળી.

આગળ ચાલતાં લશ્કરને યાંક, પાણીની તંગી, અને વિકાળ ચોરોની ટોળીઓના નિરંતર હુમલાથી, અતિશય દુઃખ પડ્યાં, તોપણ ૧૮૩૯ તેમણે ગિજની હસ્ત કરી લીધું. કાશ્મીર, દોસ્ત મહમદ ઓઝ્મસ નદીની પેલી તરફ નહાસી ગયો હતો તેથી, લડાઈ કર્યા વગર હાથમાં આવ્યું,

ત્યારપછી શાહસુલ્તને તેની ગાદીપર પાછો બેસાડ્યો; મિં મેકનાટનને ત્યાંના દરબારમાં થકીલ નીમ્યો, અને રક્ષાણુ તથા ખંદોબસ્ત વારંતે કાશ્મીરમાં પુબ્બળ લશ્કર રાખીને બાકીનું લશ્કર હિંદુસ્તાન ખાતે પાછું આવ્યું.

અફઘાન લોક અંગ્રેજ ઉપર અનિષ્ટ ભાવ રાખતા, તેથી દોસ્ત મહમદને તેની ગાદી પાછી મેળવવાનો પ્રયત્ન કરવા લશ્કર એંગ્રેજ મળી આવ્યું; પરંતુ સર રોબર્ટ સેલે પરવાન આગળ લડાઈમાં પાછો તેનો પરાજય કર્યો, તેથી પછી તરતજ તે મિં મેકનાટનને શરણુ ગયો.

કાબુલમાં દંગો—એમ છતાં, કંઈક ગારીમનના લશ્કરની ઉન્મત વર્તણુકથી, અને કંઈક મિં મેકનાટને, હિંદુસ્તાન સાથે વ્યવહાર ૧૮૪૦ સલાવવા બેબરઘાટનો રસ્તો પુલ્હો રાખવાવારંતે, પાહાડી લોકને દર વર્ષે આપ કહેલી રકમનું અડધ આપી, અણુગમતું કામ કરીધું તેથી, અંગ્રેજ ઉપર દ્વેષભાવ દીનપરદીન વધતો ગયો; એનો પરિણામ એ થયો કે, અફઘાન લોકે કાશ્મીરમાં છયોક બંડ ઉડાવ્યું, તેમાં દોસ્ત મહમદના છોકરા અકબરખાને આગળ થઈ તેમને ઉરફેર્યા, અને વૃહ્દ તથા અશકત જનરલ એલ્ફિન્સ્ટનમાં એ બંડ સમાવી દેવાજેટલું કૌવત ના હોવાથી, તે પ્રતીદીન વધારે ને વધારે ભયંકર થતું ગયું. સર એલેક્ઝાન્ડર બર્ન્સ અને બીજા અમલદારોને તેમના ઘરમાં પેશીને મારી નાખ્યા; સર વિલ્યમ મેકનાટન અને તેના એક માથીને, અકબરખાન માથે મલાહની ભાંજગડ કરતા હતા તેવામાં, ગોળી મારીને મારી નાખ્યા, અને બીજાઓને બંધીવાન કરીને લઈ ગયા. આવા જુલમની શિક્ષા કરવાને શરવીરપણે યત્ન ન કરતાં, અંગ્રેજોએ મલાહનાં કેહણુ પાછાં સલાયાં, અને બૈરાં, માંદાં, તથા ઘાયલ થયલાં માણુસ વગર બીજા ચાર અમલદારોને ઓળમાં આપવા પાછળ મુકીજવાની સરતે, મહી મલામત પાછાં જવા દેવાને અકબરખાનનું અભય વચન મેળવ્યું—આસરે

૫૦૦૦ ગોરા સિપાઈઓ અને ૧૦૦૦૦ છાવણીમાનાં ઘુટકળ માણસ ત્યાર પછી પાછાં આવવા નિકળ્યાં, તે દરમિયાન રસ્તે તેમને, બરકથી ઢંકાઈ ગએલો ખૈબરઘાટ ઓળંગતાં, એટલું તો દુઃખ પડ્યું, અને એટલો તો અફગાન લોકે ઉપદ્રવ કર્યો, કે આખી સંખ્યામાંથી માત્ર, ડાકટર બ્રાઈડોન નામનો, એકજ માણસ આ એકારક ખબર કેહેવાને જલાલાબાદ જીવતો જઈ પહોંચ્યો.

૧૮૪૨ નેવામાં આ બારે મંહારની ખબર સાંભળીને આખા હિંદુસ્તાનમાં દરેક અંગ્રેજના મનમાં ગભરાટ પેડો, અને ગએલી આબરૂ પાછી મેળવવાની તૈયારી આવી, તેવામાં સર રોબર્ટ સેલે અને તેના નાના સૈન્ય “પરાક્રમી સૈન્ય” એવું યોગ્ય નામ સંપાદન કર્યું. દંગાની શરૂઆતમાં તેને જલાલાબાદ મોકલ્યો હતો, પણ શત્રુઓ પાહાડી રસ્તા રોકીને સાચવી બેઠા હતા, તેથી એ મહા સુશીલતે ત્યાં જઈ પહોંચ્યો હતો. એ શહેર કબજે લેતાંજ એણે એકદમ તેનો ભાગ્યો દુરો કોટ સમ-રાવ્યો, અને પાંચ કરતાં વધારે મહીના સુધી એવુંતો શૂરવીરપણે તેનું સંરક્ષણ કર્યું, કે અકબરખાનને ત્યાંથી પાછાં ફરવું પડ્યું.

લોર્ડ આકલાન્ડ પછી, ૧૮૪૨ માં, લોર્ડ એલેન્બરો ગવર્નર જનરલ ની પદવી ઉપર આવ્યો, તેણે સરહદ ઉપર એક મોટું સૈન્ય ભેગું કર્યું, અને તે લઈ, જનરલ પોલક, ખૈબરઘાટને રસ્તે, ૧૦૦૦૦ બહાદુર પાહાડી લોકના લશ્કર સામે, અસાધારણ જોખમમાં નિકળ્યો. શત્રુઓ નાજમાં જતા લશ્કર ઉપર ગોળીઓ મારતા, માટે તેમને, આ મોટું સૈન્ય ઝાંકડી નાજોમાં પેશી આગળ ચાલવા માંડે તે પહેલાં, તેમની ડાખી જમણી બાજુપરના પહાડોની ટેકરીઓ ઉપરથી, મારી હઠાવ્યા, અને એ પ્રમાણે નિરંતર લડતાં જઈ પોતાનો રસ્તો સાફ કરીને, તેઓ જલાલાબાદમાં “પરાક્રમી સૈન્ય” ને જઈ મળ્યા. ત્યાંથી પછી એ જોડાઈ ગએલા સૈન્યે વિકટ પાહાડી રસ્તે કાબુલ ઉપર કુચ કરી, રસ્તે ટેન્ત્રીનઘાટમાં કાબુલના લશ્કરનો પરાજય કરીધો (૧૬૦૦૦ માણસનું જોરાવર લશ્કર અને અકબરખાન જતે તેમનો સરદાર), અને ત્યાર પછી તેઓ, વગર અટકાવે, ફુર્ડ કાબુલમાં પેડા.

એવામાં જનરલ નોટ કંદહારથી નિકળ્યો હતો, તેણે ગિલગીના મુબા

શામસુદીનખાનના હાથ નીચેના ૧૨૦૦૦ અફઘાન લોકના લશ્કરનો નોની આગળ પરાભ્ય કર્યો, અને પછી ગિઝનીનો કિલ્લો જીતી લઈ તોડી નાંખ્યો; એટલે શામસુદીન, હમણાં મરાયું એટલું ખીજું લશ્કર લઈ, નૈદાનના પહાડી કિલ્લામાં ગયો; જનરલ નોટ તેની પાછળ ત્યાં ગયો, અને તેનો પરાભ્ય કરી, ભિગાં મળેલાં મૈત્ર્ય સાથે મહા ઉમંગથી કાશ્ગરમાં પેહો.

અફઘરખાને કેદીઓને દેશના માહિલા ભાગમાં પોતાની સાથે લઈ જઈને, ત્યાં તેમને ગોળીથી મારી નાંખવાની, અથવા તુર્કસ્તાનમાં ગુલામો તરફિ વેચા દેવાની ધાસ્તી આપી; એમ છતાં, અંગ્રેજી મિત્રિ મહમદને લાંચ આપી તેમને છોડવા, અને અફઘરખાન આવી તેમને ઝાડી પાડે તે પેહોલાં, તેઓને વાટમાં કુર્નલ રિચમન્ડ, અને પછી તરત જનરલ સેલ મળી ગયા, તેઓ તેમને બાદશાહી માન આપી, આનંદના પોકાર કરતા કરતા કાશ્ગર લઈ આયા. કેદી મંડળમાં ૩૧ મનંદી અને ૨૮ વગર મનંદી અમલદારો, તથા ગોરા મિયાઈઓ મિવાય મેકનાટનની અને સેલની સ્ત્રીઓ તથા ૫ અમલદાર અને ૩ ખાનગી ગ્રહસ્થની મૈત્રીઓ હતી.

શાહસુલને બળવાખોરોએ મારી નાંખ્યો હતો, માટે અંગ્રેજી લશ્કરની અફઘાનિસ્તાનમાં હવે જાદે જરૂર હતી નહીં, અને તેથી અફઘાન લોકને તેમની મરજીમાં આવે તેમ સાલવા દેવાનો ઠરાવ કરી, તેઓએ વગર દિલ કરે પાછાં આવવાનો નિશ્ચય કરીયો. પણ કાશ્ગર છોડી નિકળતા પેહોલાં, તેઓએ, ઔરંગઝેબની કારકીર્દિમાં પ્રખ્યાત શિલ્પશાસ્ત્રી અલિમર્દખાનનું બાંધેલું મોટું બલ્તર હતું તેનો નાશ કરીને, શત્રુઓને ભારે નરયત આપી, એ મધ્ય એશિઆમાં વેપારનું મુખ્ય સ્થળ અને અતિ વિશાળ ઈમારત હતી; એની લંબાઈ ૬૦૦ ફુટ અને તેમાં ૨૦૦૦ દુકાનો હતી. મરનાર વકીલોનાં મુડદાને આ જગ્યાએ ખુલ્લાં મુકી અપમાન કર્યું હતું માટે તેને જમીનદોસ્ત કરવાનો નિશ્ચય કર્યો.

બાબ ૨૭ મો.

સિંધમાં લડાઈ.

૧૮૪૨-૪૩

વિગ્રહનાં કારણ—૧. સિંધમાં અમીર નામે ઓળખાવતા કેટલાક માણસ અમલ ચલાવતા હતા, તેમણે એ દેશ બલુચિસ્તાન તરફના પાહાડો-માંથી આવીને જીતી લીધો હતો. સ્વતંત્ર રહેવાના અભિલાષથી, તેઓ પોતાના કામમાં અંગ્રેજને વચ્ચે પડતા જોવાને સહાતા નહી. મુંબઈના લશ્કરે અફઘાનીસ્તાન જતાં તેમની કને જળરાઈથી રસ્તો લીધો હતો. નવા થમ્સેલા તહનામાથી, તેમને હૈદરાબાદમાં રેસિડન્ટ રાખવાનું, પોતાના દેશમાં કુમકી લશ્કર રાખી તેનું ખર્ચ પૂર પાડવાનું, અને સિંધુ નદી ઉપર વગર જકાતે અંગ્રેજને વેપાર કરવા દેવાનું કબ્જલ કરવું પડ્યું હતું. આથી અંગ્રેજ ઉપર તેમનાં મન ઘણું ખાટાં થયાં હતાં.

૨. અફઘાનીસ્તાનની લડાઈમાં અંગ્રેજે બારે આકૃત તથા વિપત્તિ ભોગવી, તેથી તેમણે તહનામાની પત કરી નહીં, અને અંગ્રેજની જીમ્મરી (તાબેદારી)માંથી નીકળી જવાશે એમ મજબૂત આશા બાંધી.

૩. તેમનાં મન ખાટાં થયાં હતાં અને તેમને અંગ્રેજના રેસિડન્ટ એન્ડ ઓરિન્ટાલ મારફ્ટે વધારે સખત સરતોનું તહનામું કરવા કહ્યું, ત્યારે તેમને એકદમ ક્રોધ સાથે ધિક્કાર બિત્ત થયો.

લડાઈનું કંઈ પણ ફેરેણ મોકલ્યા શિવાય, તેમણે રેસિડન્ટના મકાન પર દગલબાજીથી હથો કર્યો. આર કલાક સુધી પહોરેગીરોએ

૧૮૪૩

તેમની ઝામે ટક્કર આપી તેમને દૂરનેદુર રાખ્યા, ને પછી તે સિંધુ નદીમાં અંગ્રેજની લડાઈની આગબોટ હતી તેમાં જતા રહ્યા, અને સાર આર્લમ નેપીઅર સિંધનું લશ્કર લઈ સત્તર આવતો હતો તેને જઈ માળ્યા. નેપીઅર સાહેબ મિયાની આગળ એકત્ર થઈ પડેલા અમીરોના મોટા લશ્કરને મળ્યો, અને તેમની ઉપર હુમલો કરી એણે તેમને સૈન્યભંગ કરી નાંખ્યા;

૧૦૦ તોપો અને ૨૧૦૦૦ માણસનું અમીરોનું લશ્કર, તેમાં શત્રૂ સામે ધસારો કરી કેમ જવું તેની આવડતવાળા કુશળ બહુમિ લોક મુખ્યત્વેકરી મરણીઆથઈને લડવાને ઠરી ઉભા રહ્યા. અને એની તરફ લશ્કરમાં માત્ર ૩૦૦૦ સિપાઈજ હતા. હૈદરાબાદ પાસે એક ખીજી લડાઈ થઈ, તેમાં પૂર્ણ જય મળ્યાથી સિંધની લડાઈનો અંત આવ્યો, પણ માણસની ભારે ખુનરેજ થઈ. આ પછી અમીરો શરણુ આવ્યા. સિંધ પ્રાંત અંગ્રેજી રાજ્ય સાથે જોડી દીધો, અને સર ચાર્લસ નેપીઅર સિંધનો પેહેલો કમિશનર નિમાઓ.

બાબ ૨૨ મો.

ગ્વાલિઅરમાં લડાઈ.

૧૮૪૩

વિગ્રહનાં કારણ—૧. વૃદ્ધ સિંધાઆ (દોલતરાવ) ના મરણ (૧૮૨૭) પછી, એનું રાજ્ય ભારે અવ્યવસ્થામાં આવી પડ્યું. નવા ૧૮૪૩ રાજાની (આઠ વરસની ઊંમરનો) જગાએ કામ કરવા મામા સાહેબને રાજપ્રતિનિધિ નિમ્મા હતા, તેની સામે મરનાર મહારાજાની વિધવા મહારાણી થઈ. આથીકરી ખટખટ અને ફાટફુટ ચાલી.

૨. મરેઠી લશ્કર સંખ્યામાં મોટું તથા જોરાવર અને લડાઈ કરવા આતુર થઈ રહ્યું હતું.

ગવર્નર જનરલે મહારાણીને ઘણી વારી, પણ તેની ચેતવણી ઉપર એણે ધ્યાન આપ્યું નહીં. તેથી સેનાધિપતિ સર હ્યુ ગોર્ક અંગ્રેજી લશ્કર લઈ એની ઉપર ગયો. એણે મરેઠા (મોટા તોપખાના સાથે ૧૮૦૦૦ માણસના જોરાવર લશ્કર) નો મહારાજપુર આગળ હુમલો કરી કેવળ પરાભવ કર્યો, અને તેજ દહાડે જનરલ ગ્રે સાહેબે ખીજી લશ્કર લઈ પનિઆર આગળ તેમને સૈન્યભંગ કરી નાંખ્યા. અંગ્રેજનાં ઘણાં માણસ અને અમલદાર મુઆ પણ મરેઠા વિખરાઈ ગયા, ને મહારાણીને સલાહ માટે આજ્ઞ કરવી પડી.

- સલાહની સરતો—૧. મહારાજ ઊંચ લાયક થાય ત્યાં લગી ઝવાલિ-
 ૧૮૪૪ અરજી રાજ્ય એક પંચ નિમવામાં આવે તે સલાહ.
 ૨. અંગ્રેજના રેસિડન્ટની સલાહ પ્રમાણે પૂર્ણભાવથી ચાલવું.
 ૩. મરેઠાનું લશ્કર ઘટાડી થોડું રાખવું.
 ૪. ઝવાલિઅરમાં અંગ્રેજનું લશ્કર રાખવું અને તેનું ખર્ચ પૂરેપાડવું.
 ૫. મહારાણીને પેન્શન આપવું પણ તેને રાજકારભારમાં હાથ ધાલવા
 દેતો નહીં.

આ લડાઈ પછી લોર્ડ એલેક્ઝાન્ડરે ઇંગ્લાંડ પાછો બોલાવી લીધો, અને
 સલાહનો શાંત ઊદ્યોગ કરવા કરતાં એણે લડાઈમાં કંઈક વધારે ખુશી માની
 એમ ધારી, ફોર્ટ આંક ડિરેક્ટરોએ અને ઇપકો આપ્યો. પણ લોકોનું મન
 એવું છે કે, એ ઇપકોને પાત્ર ન હતો.

બાબ ૨૩ મો.

પંજાબમાં પેહેલી લડાઈ.

૧૮૪૪-૪૭.

લોર્ડ એલેક્ઝરો પછી સર હેન્રી હાડિંગ ગવર્નર જનરલ થયો. તેની
 મનોવૃત્તિ સલાહશાંતી રાખવા તરફ વધારે હતી, પરંતુ પંજાબમાં શીખ લોક
 સાથે ધણી ભાર અને ખુનરેજીભરેલી લડાઈમાં પોતે આવી પડ્યોએ એવું
 તેણે જોયું.

વિગ્રહનું કારણ—શીખ લોકોનો ઊદય મોળમાં સૈકામાં થયો. ઔરંગ
 જેબ તેમને ધણો પીડતો હતો તેના મોત પછી, તેઓ આબાદ અને
 પ્રબળ થયા. તે જાતે બાહાદુર અને જોરાવર માણસ હતા, અને ફ્રેન્ચ તથા
 ઇટાલિઅન અમલદારોને હાથે કવાયત પામ્યાથી, તેમનું એક કાર્યસાધક
 લશ્કર બન્યું હતું. તેઓનું પાયદળ અને તોપખાનું વિશેષકરીને કોઈપણ
 યુરોપીઅન સત્તાની બરાબરી કરી શકે એવું હતું. રણજીતસિંહ એક બુદ્ધિ-
 શાળી પણ અભણ માણસ હતો, તેણે પોતાના હાથ નીચે સર્વ સરદારોને
 બાવી આખા દેશનું એક મોટું રાજ્ય સ્થાપ્યું હતું. પણ તેના મરણ (સન-

૧૮૩૯) પછી, તેના રાજ્યમાં અવ્યવસ્થા અને અંધર આત્યાં. તેનો છોકરો એક બખ્ષીમાં મરાયો, ને તેની વિધવારાણી, તેના બાલક છોકરાની વાલી તરિકે હતી તે હુકમ મનાવી બંદોબસ્ત રાખવાને અશક્ત હતી. લશ્કર લડાઈ કરવાને આતુર થઈ રહ્યું હતું, અને તેમણે અંગ્રેજના રાજ્ય ઉપર ચડાઈ કરવાનો ઠરાવ કર્યો.

સર હેન્રી હાર્ડિન્ગને આ બધની જાણ હતી, તેણે ડહાપણ વાપરી સર હ્યુ ગોફની મરદારી નીચે, લુદિઆના અને મીરત વચ્ચે ૯૦ તોપો અને ૩૦૦૦૦ માણસ ધીમે ધીમે જમાવી રાખ્યાં હતાં. જરૂર પડે, પોતાથી તરત આવી તે જગાએ હાજર થવાય, માટે તે કલકત્તા છોડી સર હ્યુ ગોફની પાસે પોતાની છાવણી નાંખી પડ્યો હતો.

શીખ લોક સતલજ નદી ઓળંગી એકાએક આ પાર આવ્યા, અને ૧૮૪૫ ત્યારે અંગ્રેજના આખા લશ્કરને એકદમ બોલાવી ખડુ કર્યું.

પ્રથમ મુઢકી પાસે ઉત્થુરુ થયું, ત્યાં સર હ્યુ ગોફે (લુદિઆનાની વાટમાં) જય મેળવ્યો, પણ સર રોબર્ટ સેલ પડ્યો. અને લડાઈ ઘણી રાત ગઈ ત્યાંસુધી ચાલી.

ખીજી મોટી લડાઈ પિરોજશહેર આગળ થઈ, અને તેમાં પણ (અંગ્રેજને) જય મળ્યો; આ જગાએ શત્રૂ પાછા હટીને ગયા હતા અને ત્યાં મોટી ખાઈ ખોદી મજબુત મોરચા બાંધી પડ્યા હતા; તેમની સંખ્યા ૪૦ અને ૫૦૦૦૦ ની વચ્ચે હતી. સર હ્યુ ગોફની કને માત્ર ૧૪૦૦૦ માણસનું લશ્કર હતું, તોપણ તેણે એમ વિચાર કર્યો કે, સતલજ નદીની પેલીપાર ૩૦૦૦૦ માણસની શત્રૂની ખીજી ફોજ હતી તે આવીને તેમના મુખ્ય લશ્કર સાથે મળી જાય તે પહેલાં, લડાઈ કરવાની જરૂર છે. આ લડાઈ હિંદુસ્તાનમાં ઘણીજ ખુનરેજી ભરેલી થઈ હતી. રાત પડી ત્યારે અંગ્રેજે માત્ર તેમનો કંઈક મોરચો છૂટી લીધો હતો. તે જુખ અને યાકથી લોથ થઈ ગએલા રણ ક્ષેત્રમાં માડદાં અને ધાયલ થઈ પડેલાઓની ચોડે સુઈ રહ્યા. ખીજે દહાડે સવારે અંગ્રેજને “પાણી” મળ્યું, તેમણે ભારે સખ્ત (સામે ટકાય નહીં એવી) હલો કર્યો. શીખ લોકને તેમના મોરચાઓમાંથી મારી બહાર કાઢ્યા અને તેમને સતલજ નદી ઓળંગી પેલીપાર જવું

પડ્યું, આ લડાઈમાં તેમને ઘણી હાનિ પોહોચી હતી, તોપણ એ બહાદુર લડવૈયા નાબિમદ થયા નહીં. તેમની કુમકે ખીજી મોટું લશ્કર આવી પોચું. અને તેઓ લુદિઆના લઈ લેશ એમ ભીતિ લાગી.

સર હેરિ રિમથને અણીને વખતે મોકલ્યો હતો, તેણે લુદિઆનામાંના લશ્કર સાથે મળી જવાની યુક્તિતીથી ગોઠવણ કરી, અને અલિવાલ આગળ ત્રીજી મોટી લડાઈ થઈ તેમાં જીત મેળવી. આ લડાઈમાં માણસનો ભારે સંહાર થઈ ગયો હતો. મડદાંની લાશો નદીમાં તણાતી જોવામાં આવતી.

મોટું તોપખાનું, દારૂ ગોળા, અને માણસનું નવુ લશ્કર કુમકે આવી પોહોચ્યા પછી, સર હેરિ રિમથ અને સર હ્યુ ગોફનાં એકત્ર મળેલાં સૈન્યની ચોથી મોટી લડાઈ સોમ્રોન આગળ થઈ, તેમાં પુરેપુરો જય માળ્યાથી પંજ-બની લડાઈનો અંત આવ્યો. ત્રણ કલાક સુધી તોપોનો માર ચલાવ્યાથી શત્રૂના કીલ્લાનો નાશ થયો નહીં, ત્યારે પાંચદશે અગળથી ઘસારો કર્યો, અને ઘોડે સ્વારોએ પાછળથી પડીને તે કામ પાર મુક્યું. અંગ્રેજનો જય થયો અને શીખ લોક હારી ગયા.

ત્યારપછી એ વિજયી ફોજ, બાજરાબને સલાહની સરતો કહેવાને, લાહોર ઉપર ગઈ.

સલાહની સરતો—૧ લડાઈના ખરસ બદલ અંગ્રેજને પુરકળ દ્રવ્ય આપવું.

૨. બિઆસ અને સતલજ નદી વચ્ચેનો મુલક અંગ્રેજને આપવો.

૩. કાશ્મિરની ખીણ અને તેની આસપાસના કેટલાક મુલકનું એક જીલ્લું સંસ્થાન કરવું, અને ગુલાબસિંગે લડાઈમાં ઝામેલ ના થતાં અગગા રહી અંગ્રેજ સરકારને લાહોર સાથે ઝારી રીતે સલાહ કરાવી આપી, તેથી તે તેને આપવું, ગુલાબસિંગ શીખ જાતનો વસીલાવાળો સરદાર હતો.

૪. છેલ્લી, અંગ્રેજનું (૧૦૦૦૦ માણસનું) લશ્કર બંદોબસ્ત સાથે લાહોરમાં રહે.

સર હેન્રી હાર્ડિન્ગ અને સર હ્યુ ગોફને, તેમની ઝારી ચાકરી અને બહાદુરીના બદલામાં બિમરાવની પદવી મળી. ત્યાર પછી

૧૮૪૭

લોર્ડ હાર્ડિન્ગ તરતજ વિલાયત ગયો અને તેની પાછળ લોર્ડ દલહુઝી આવ્યો.

વાવ ૨૪ મો. પંજાબની વીજી લઢાઈ.

૧૮૪૮-૫૧.

વિશ્વહનું કારણ.—મુલતાનનો સુબો લાલ મુળરાજ શીખ જાતનો
સરદાર હતો, તે અંગ્રેજ સાથે લાહોરમાં શીખ લોક સાથે ખટ-
૧૮૪૮ પટ કરતો હોય એવું માલમ પડ્યું, તેથી તેને પદભ્રષ્ટ કરી તેની
જગ્યાએ સરદાર ખાનસિંગને નિમ્નો. બંગાળના મુલ્કી ખાતાના અધિકારી
મિં વાન્સ અગન્યું અને મુંબાઈના લશ્કરી ખાતાના અધિકારી મિં
અન્ડરસનને કમિશનર નેમી, એ બંને જણને નવા મુલાને રાત્યાભિષેક કરવા
સારૂ રસાલા સાથે મોકલ્યા; પણ મુલતાન આવી પોહત્યાં શીમાદ ઉઠ્યો.
કમિશનરોનો રસાલો નિમકહરામ નિકળ્યો. અને એ કમિશનરોને મારી
નાંખ્યા. થોડા વખતમાં એ બળવો પંજાબમાં અગ્નિની પેઠે ફેલાયો. લેફ્ટનન્ટ
એડવર્ડસ લીલામાં હતો, તેણે પોતાને ઘણા સંકટમાં આવી પડેલો જોઈને
પોતાથી બની શકે તેટલા સૈન્યનો જમાવ કર્યો, ભાવલપુરના રાજાને વિનંતી
કરી તેની મદદ મેળવી, અને પછી દેરા ઇસ્માયલના કિલ્લાના અધિકારી
કર્નલ કાર્ટલેન્ડની સાથે મળી સદુસેન પાસે લાલ મુળરાજનો પરાભવ કર્યો.
લાલ મુળરાજને મુલતાન પાછા ફરવાની જરૂર પડી. આ પ્રમાણે મિં
એડવર્ડસની સમજ અને ચાલાકાઈથી બળવાનો ઉભરો અટક્યો, પરંતુ તે
દાખી દેવાનું કામ તેના એકલા પંડથી બન્યું નહીં.

પછી જનરલ વિશિ મિં એડવર્ડસની સાથે મળી, ૨૮૦૦૦ માણસ
લઈ મુલતાનને ઘેરો ઘાલ્યો. પણ અકસ્માત શેરસિંગ છુટોપડી ૫૦૦ શીખ
લોકો સાથે શત્રૂને મળી ગયો. અને વળી પાસે બરાખર તોપખાનું હતું
નહીં, તેથી તેને ઘેરો ઉઠાવવાની જરૂર પડી.

ન્યારે લોર્ડ ગોફ મોટા લશ્કર સહીત પિરોજપુરથી આવ્યો, ત્યારે અંગ્રે-
જના ધોડેસ્વારો રામનગર પાસે શત્રૂના લશ્કર સાથે લડતા હતા; પરંતુ તે
શત્રૂની પાછળ અવિચારથી ઘણે આઘે લગી પડ્યા, તેથી તેઓ છુપાઈ રહેલા
શત્રૂઓના હાથમાં આવી પડ્યા, અને તેમને મોટી હાનિ ખમી પાછું ફરવું પડ્યું.

લોડ ગોકે ચિલિઅનવાલા પાસે એક ઉત્ર પુરુ કયું; તેમાં અંગ્રેજના
 ધણા માણસોનો ધાણ વળી ગયો. અંગ્રેજને પોતાની જગા
 ૧૮૪૯ છોડી ડગ્યા નહીં, તોપણ તેમણે જીતનો લાભ લીધો નહીં
 શત્રૂને પુરો ન લાગતાં જવા દીધા.

તેવામાં જનરલ વિશ્વ કુમકે લશ્કર આવી પોહોઆથી મુલતાનને ફરી
 ઘેરો ઘાલ્યો, એ શહેર હલાં કરી લીધું; લાલ મૂળરાજ શરણે થયો, અને
 મિન્ એગન્યુ તથા અન્ડરસન સાહેબને મારી નાખ્યાનો ગુન્હો એની
 ઉપર સાબીત થયાથી તેને જન્મપર્યંત કેદ રાખ્યો.

મુલતાન લીધા પછી, જનરલ વિશ્વ મદદે જઈ પોહોઆથી, લોડ ગોકે
 ગુજરાત નામે ગામ પાસે શેરસિંગના લશ્કર સાથે પુરુ કયું, શત્રુનુ ૫૦ હજાર
 માણસનું લશ્કર હતું, તોપણ અંગ્રેજોએ પોતાને ધણી હાની નહીં થવા દેતાં
 તેમને કેવળ સૈન્યભંગ કરી નાંખ્યા. દોસ્ત મહમદ, અફઘાન લશ્કર લઈ, શેર-
 સિંગની મદદે આવ્યો હતો તે નાક્યો, તેની પાછળ જનરલ ગિલબર્ટ ખેબર-
 ખાટ સુધી પડ્યો. શીખ લોક (૧૬૦૦૦) પોતાનાં હથીઆર મુકી શરણે આ-
 વ્યા. તે દરેકને એક એક રૂપિયો આપી, તેમનાં ધોડાં રહેવા દીધાં એટલે તે
 ધેર ગયા. ફક્ત શેરસિંગ અને કેટલાક સરદારોને કેદ કરી રાખ્યા.

આખો પંજાબ પ્રાંત અંગ્રેજના રાજ્ય સાથે જોડી દીધો, ને ચિલિઅન-
 વાલાની લડાઈમાં લોડ ગોકના લશ્કરને ભારે હાનિ થયાથી
 ૧૮૫૧ વિલાયતમાં બધાંનાં મન ધણાં બાકુળ થયાં હતાં, તેથી લોડ
 ગોકને નોકરી પરથી દુરકરી તેની જગાએ સર ચાર્લસ નેપીઅરને પંજા-
 બનો સેનાધિપતિ બનાવ્યો.

બાવ ૨૫ મો.

બ્રહ્મી લોકસાથે બીજી લડાઈ.

૧૮૫૧-૫૨.

વિગ્રહનું કારણ-રંગુનના સુબાએ અનાહુત અંગ્રેજી બે વહાણના
 ૧૮૫૧ અધિપતિઓની સામે થઈ અંગ્રેજ સાથે શત્રુવટ જણાવી
 હતી. ત્યારે તે કાફલાના અધિકારીએ આવાના રાજની

સાથે તકશર કરી ત્યારે તેણે તે સુખાને નોકરી પરથી દૂર કર્યો, પણ એની જગાએ ખીજો નિમ્નો તે તેના પૂર્વાધિકારીની પેઠે જ અરાજ રીતે વર્ત્યો. તે ઉપરથી નોકાપતિ લામ્ખાર્ટે રંગુન તથા તેની આસપાસનાં શહેરોને ઘેરો ઘાલી નાકાં રોકવાનું જાહેર કર્યું. આવાના રાજની પાસે જુકશાનનો બદલો માગ્યો તે તેણે આપ્યો નહીં ત્યારે લોર્ડ દલહુસીએ જનરલ ગોશ્વિનને મોકલું સૈન્ય તથા અરમાર આપી મોકલ્યો.

ગોશ્વિને જઈ પોહોચતાંજ માર્ટાબન, રંગુન, બેસીન અને છેવટે તે પ્રાંતની રાજધાની પેગૂ પણ જીતી લીધું.

અંગ્રેજને આગળ વધતા અટકાવનાર મોટા શત્રુ મર્કિ અને તાવ હતા. ત્યારે તે બંધ પડ્યાં, કે તરત જનરલ ગોશ્વિને મોમ લીધું, જે આ પ્રમણે આપ્યો પેગૂ પ્રાંત અંગ્રેજના સૈન્યે કબજા કર્યો.

આવાના રાજને પદભ્રષ્ટ કરી તેનો બાઈ રાજ થયો હતો. તે નવા રાજાએ સંધિ કરવી તે માંહેછે એમ ધાર્યું. એ સરતોથી તે કબજા રાખ્યું.

સંધિના ઠરાવ. ૧. પેગૂમાં અંગ્રેજ કેદી હતા તેમને છોડી મુકવા.

૨. પેગૂ અને જીતેલો બધો મુલક અંગ્રેજના રાજ્ય સાથે જોડી દેવો.

વાવ ૨૬ મો.

લોર્ડ દલહુસીની કારકીર્દિ.

૧૮૫૪-૫૬.

લોર્ડ દલહુસીના રાજ્યનાં છેલાં એ વર્ષ ખીજાનાં રાજ્યનું જોડી દેવું, ફેરફાર અને સુધારાને વારતે પંકાય છે.

૧. નિજામે કુમકે રહેલા લશ્કરનું અરસ પુરું પડાયું નહીં, તેથી હૈદરાબાદની ઉત્તર તથા પશ્ચિમનાં તેનાં ચાર પ્રગણાં અંગ્રેજ રાજ્ય સાથે જોડી દીધાં.

૨. નાગપુરનો રાજા નસંતાન મરી જવાથી તેનું રાજ્ય જોડી દીધું.

૩. (પટણાની પૂર્વે) ભાગલપુર તથા રાજમહાલના પ્રગણામાં મૌલવાજતના પાહાડી લોકના બળવાને જનરલ લોપહેડે ખેસાડી દીધો. એવું કહેછે કે, બંગાળના વ્યાજવહોરાનો ધંધો કરનારા

ઓના જીવમથી તે પિતૃવાઈ ગયા હતા, ને તેમનામાં, તેમના આગેવાનો એ, દેવની અમને પ્રેરણા થઈ છે એમ કહી, જીરુઓ ઊત્પન્ન કર્યો.

૪. સન ૧૮૦૧ ની સંધિ થયા પછી, અયોધ્યાનું (આઉદ) રાજ્ય ખરાબ રીતે આગતું હતું માટે તે જોડી દીધું. ત્યાંનો વિષયી ૧૮૫૬ અને ઉડાઉ નવાબ પોતાનો રાજકારભાર ખરાબર ચલાવતો ન હતો, તેથી તેનાજ લોકો તેની મામે થવા તત્પર થયા હતા.

સન ૧૮૦૧ ની સંધિથી, અંગ્રેજ તેને પર રાજ્યના અને કુંટંબના હુમલામાંથી અમીનવાને બંધાયા હતા; અને નવાબ પોતાની પ્રજાને કાયદા-કારક રીતો પોતાના રાજ્યમાં સ્થાપવાને કબ્જા કર્યું હતું. તેણે પોતાની કબ્જાત પાળી નહીં, તેથી તેની કનેથી સત્તા ખુસી લેવામાં આવી, અને તેને બદલે તેને મોટી રકમનું વર્ષાશન બાંધી આપ્યું.

જનરલ પાણુ પાછળથી સર જેમ્સ ઓડ્રામ અયોધ્યામાં મુખ્ય કમિશનર થયો.

૫. આ ગવર્નરના સમયમાં લોકની સંસારી સ્થિતિમાં પણ સુધારો થયો. વિદ્યાનો વધારો થયો ; ખેતીવાડીને પાણી પાવાનાં બાંધકામનો ફેલાવો થયો ; વેપારને ઉત્તેજન મળ્યું, ને ત્રણ ઈલાકાનો તારદ્વારાએ એક બીજા સાથે સંબંધ થયો. ઘણું ખર્ચ એમ કહેવાય છે કે, હિંદુસ્તાનમાં તે વખતથી જે રૂલને બંધાઈ છે તેમાંની ઘણી ખરી લોડ દલહુઝીએ પોતે આંકેલી હતી.

ઘણાં જાણવાલાયક ખેતર અથવા જમીનને પાણી પાવાનાં બાંધ કામ:—

પશ્ચિમ જમનાં નદીની નેહર ૪૨૫ મૈલ લાંબી છે, તેની મુખ્ય નેહર-માંથી ખેતીવાડીને પાણી પાવાના લગભગ ૭૦૦ ફાંટા છે. આ નેહરથી જે દેશ અગાઉ મેદાન જેવો હતો તે હાલ ફળદ્રુપ થયો છે.

પૂર્વ જમનાં નદીની નેહર ૧૫૫ મૈલ લાંબી છે, તે હિંદુસ્તાનમાં ઘણીક જગ્યાએ ખુશકારક અને મનોહર દેખાવ આપે છે.

ગંગા નદીની નેહર હિંદુસ્તાનનાં બાંધકામમાં અતિશય શોભાપમાન છે, તેની શાખાઓ ૮૦૦ કરતાં વધારે મૈલ ગમ્મેલી છે. સન ૧૮૫૭ માં એ કામ પૂરું થયું હતું.

લોડ દલહુઝીએ ખાલી થયેલો ખજાનો ભરવા માટે, દેશી લોકો

સરકારને ધિરેલાં નાણાનું બ્યાજ, ૫ ટકાનું ચાર ટકા કરી નાંખ્યું. આ સારા મતલબથી કાઢેલી યુક્તિનો અર્થ માત્ર સત્તાનું બળ હતું. અને એથીકરી લોકમાં અસંતોષ પ્રગટ થયો. ને તેથી એ વખતે જે ભંચકાર બજાઈ સળગી ઝાઝવાની તૈયારી હતી તેમાં ધણુકરીને ધી હોમાયું.

સન ૧૮૫૩ માં બોર્ડ ઓફ કન્ટ્રોલના મેમ્બરેન્ટ સર ચાર્લસ લુડને હાથે
૧૮૫૬ પાર્લમેન્ટમાં એક બિલ પાસ થયાથી કમ્પનીના પટામાં કેટલાક
અગત્યના ફેરફાર થયા.

૧. ડિરેક્ટરોની સંખ્યા ઘટાડી ૩૦ ની ૧૮ કરવી.
૨. આખા હિંદુસ્તાનને માટે કાયદા બાંધનારી એક સભા સ્થાપવી.
૩. વૈદક ખાતાની અને સિવિલ સર્વિસની ચાકરીમાં બધા જામેદવારોને, જે તે ડુરવેલી પરિક્ષામાં પાસ થાય તો, દાખલ કરવા.

૪. બંગાળા ઈલાકાની સરકાર માટે એક લેફ્ટેનેન્ટ ગવર્નર નીમવો.

સન ૧૮૫૬ ના ફેબ્રુવારી માસની ૨૯ મી તારીખે લોર્ડ દલહુઝી
૧૮૫૬ (હવે માર્કિવસ) ની જગાએ વાઈકાઉન્ટ કેનિંગ આવ્યો.

વાવ ૨૭ મો.

હિંદુસ્તાનમાં વઝવો.

૧૮૫૭

જે વખત બળવો થયો, તે વખતે અંગ્રેજનું લશ્કર ઇરાનની ચઢાઈમાંથી તરતજ આવ્યું હતું. અને ચિન સાથે લડાઈ ચાલી હતી.

ઇરાનની ચઢાઈ—ઇરાનનો શાહ અથવા પાદશાહ, સન ૧૮૫૩ ની
૧૮૫૬ સંધિથી ઉલટું ચાલી, હિરાતમાં લશ્કર લઈ ગયો હતો, અને
તેને પાશ્વું બોલાવવા અથવા અંગ્રેજનું મન મનાવવા કહ્યું,
તેની તણે ના પાડી, તેથી તેની સામે લડાઈ ઝાઝર થઈ.

આશરે ૬૦૦૦ માણસે (તેમાં ૨૦૦૦ સીપાઈ હતા) ઇરાની અખાતમાં પેસી બુશાયર હસ્તગત કર્યું, ને દેશના મધ્યભાગમાં પેસવાની તૈયારી હતી, એટલામાં એવી ખબર આવીકે, શાહે સંધિ કરી અંગ્રેજ સરકારની બધી માગણીઓ કબુલ રાખીછે.

ચિનની લડાઈ—અંગ્રેજી વાવટાના રક્ષણ નીચેનું એક વહાણ ચિના

લોકોએ પકડ્યું, ને તે સાથે લાગલી દુશ્મનાઈ ચાલી, અને કેટલી

૧૮૫૬

એક પક્ષટણો તેમાં ઘણીએક યૂરોપીઅનની હિંદુસ્તાનમાંથી ચિન મોકલવામાં આવી. પણ જોવામાં અંગ્રેજ કંતાન ઉપર તોપનો માર મલાવતા હતા, ને તેમણે ચિનની નદીઓના નાકાં રોક્યાં હતાં, તેવામાં—તેહોં ધરેલે વખતે અને જ્યારે હિંદુસ્તાનમાં લશ્કર ન હતું તે વખતે—હિંદુસ્તાનના સિપાઈઓમાં ભયંકર બળવો જાગ્યો.

બળવાનાં કારણ—મુળ કારણ એ હતું કે, દલહુશીના રાજકારભારમાં

ઘણાક જુદી જુદી ફેરફાર થયા, અને બીજાનાં રાજ્ય જોડી

૧૮૫૭

દેવાયાં તેથી દેશીઓના મનમાં ઘણી બેદલી ઉત્પન્ન થઈ હતી.

અંગ્રેજના શત્રુઓએ તેમને એમ સમજાવ્યું કે, તેઓ હિંદુ અને મુસલમાની ધર્મનો નાશ કરી તેની જગ્યાએ ખ્રિસ્તી ધર્મ સ્થાપવાનો ઈરાદો રાખેછે.

૨. નીકટ કારણ—એન્ફીલ્ડ રાયફલ દાખલ કરવાનું હતું. તેની કાટ્રિજ એટલે આમડાની ટોટીઓ ચરખી લગાડી લીધી કરેલી હતી, તે ઉપરથી એવી ગપ ચાલી કે, સીપાઈઓની માતી બેદ તોડવા માટે આ કાટ્રિજને ગાય તથા મુચ્છરની ચરખી ચોપડેલી છે. ને જેવી રીતે મુસલમાનો મુચ્છરને ધિક્કારે છે, તેવીજ રીતે હિંદુઓ ગાયને પવિત્ર ગણેછે; તેથી હિંદુ અને મુસલમાન સિપાઈઓમાં એકજ વખતે બળવો બેઠ્યો, ને તે યોડા વખતમાં આખા હિંદુસ્તાનમાં તેમાં મુખ્યત્વે કરી બંગાળમાં પ્રચરી ગયો.

પ્રથમ દેખાવ, દુમદુમમાં, લશ્કરની મસ્જદી નિશાનમાં દીધો. પછી તરતજ બરાકપુરની પેહેલા નંબરની ૧૯ મી રજીમેન્ટમાં, અને ત્યારપછી મીરતની જુદી જુદી દેશી પક્ષટણોમાં તેનાં ચિન દેખાયાં, અંગ્રેજોએ મીરતમાં આખી પક્ષટણને બેડી જડી તેમનાં હથિઆર ખુંચી લીધાં. પરંતુ સિપાઈઓને તેઓના દોસ્તદારોએ છોડવ્યા. તેમાંના ઘણા ખરા નાકા, ને બળવાખોરને ભેગાં થવાની જગા દીલી હતી તે તરફ સિધા કુચ કરી ગયા. ત્યાં મોગલ વંશના ૮૨ વર્ષના ૬૬ શાહઆલમને હિંદુસ્તાનનો રાજા ઝાંઝેર કર્યો. યૂરોપીઅનની ઉપર બળવાખોરોએ ઘણું ધાતકીપણું મુજબ્યું; ત્યાં ત્યાં તેઓનાં ભૈરાં છોકરાં દીકાં ત્યાં ત્યાં તેઓનો ટાઢા લોહીમાં વધ કર્યો. સર

જ્ઞેન લારિન્સના જોરાવર રાજકારભારમાં ફક્ત પંજાબ ડયું નહીં. આં ખરા સંકટના વખતે શીખ લોકોની પલટણોએ નીમકહલાલાથી ચાકરી બાજવી.

અંગ્રેજ સરકારે યૂરોપી સૈન્ય એકતું કરવા દરેક પ્રયત્ન કર્યો. શીલોન, મોરીશીયસ અને કેપ ઓફ ગુડ હોપમાં આગબોટો મોકલી. એડમિરલ લૉડએલિંગનની સરદારી નીચે બ્રિટિશ લશ્કર હોવાંગહો હંકારી જતું હતું તેમને આ એકકારક સમાચાર પોંચ્યા, કે તેમણે તરતજ પોતાનો રસ્તો બદલી કલકત્તા તરફ મનવાર હંકારી. થોડા માસમાં અંગ્રેજનું ૮૦ હજાર માણસોનું લશ્કર હિંદુસ્તાનમાં જમા થયું.

દીલ્હી છતી લીધું—એવામાં જનરલ ઓન્સન જેટલું મળી આવ્યું તેટલું લશ્કર લઈ દીલ્હી તરફ ગયો, પણ તે રસ્તામાં કોગળીયાથી મરણ પામ્યો. તેની જગ્યાએ જનરલ બર્નાર્ડ થયો તે પણ દીલ્હી નજીક એજ રોગથી મરણ પામ્યો. પછી જનરલ વિલ્સને આધિપત્ય લઈને ઘેરો ઘાલ્યો. એ કીલ્લામાં ઓછામાં ઓછા ૧૫,૦૦૦ સિપાઈઓ હતા. તેઓએ મરણીઆ થઈને પોતાનું રક્ષણ કર્યું, ને વારંવાર હુમલા કર્યા, પણ અંગ્રેજોએ તેમને દરેક વખતે પાછા હટાવ્યા. તેઓએ શહેર છોડવાને પ્રયત્ન કર્યો, પણ તેમાં તેમના ઘણા માણસો માર્યા ગયા. અને તેમનો પરાભવ થયો. બ્યારે તોપો વડે પેશી શકાય એવા બાકાં પડ્યાં, ત્યારે યોગરદમથી હુમલો કરવામાં આવ્યો. શહેર તથા રાજાનો મહેલ હસ્તગત થયાં. સિપાઈઓ ચારે તરફ નાઠા, અંગ્રેજો તેમની પાછળ પડ્યા. તેમાં હજારો માણસ માર્યા ગયાં, ને વૃદ્ધ પાદશાહ પકડાયો. તેનો જાત બચાવ્યો, પણ એના બે છોકરાઓએ નાશી જવાનો પ્રયત્ન કર્યો તેથી એજર હોજસને તેમને ગોળીએ માર્યા.

કાનપુરમાં કતલ.—જેવામાં જનરલ વિલ્સન નીચે અંગ્રેજો દીલ્હીમાં જ્ય મેળવતા હતા, તેવામાં કાનપુરમાં અધોરકર્મ થયાં. ફક્ત ૧૫૦ માણસ, પણ પૈરાં છોકરાંની મોટી સંખ્યાસહીત સર હ્યુ વિલર બરાકમાં મોરચો બાંધી બેઠો હતો. તે નાના સહિબની સરદારી નીચે ઘણા સિપાઈઓ સામે લગભગ ત્રણ અઢવાડીઆં લગી ટકાવ કરી રહ્યો.

નાનાસહિબ બાહરાવ પેશ્વાનો દત્તક છોકરો, જાતે મરાઠો બ્રાહ્મણ હતો. તે કાનપુરથી ૭ માઈલ છેડે બિંધુરમાં રહેતો હતો. તે છટાથી અંગ્રેજો

બોલતો, ને તેની રીતભાત દેશી કરતાં યૂરોપિઅનને વધારે મળતી આવતી હતી ; પણ અંગ્રેજ સરકારે તેનો ગાદીએ બેસવાનો હક નામંજુર કર્યો તેથી તે અંતઃકરણમાં ઘણું વેર રાખતો હતો, અને તે લેવા એણે આ તક સાધી.

જનરલ વિલર જખમી થયાથી સીપાઈઓને વધારે વાર ટકી રહેવાની હીંમત રહી નહીં ; નાના સાહેબે જે માગણી કરી તે તેઓએ સ્વીકારી. તેણે ગંગાનું પાણી મુકીને સમ આધા છે, જો તમે શરણે થાઓ તો તમારું રક્ષણ કરવું, ને અલ્હાબાદ જવા મારે મછવા આપવા. પણ તેઓ નદી ઉપર ગયા નહીં એટલામાં, તેમની ઉપર ચારે ગમથી ગોળીઓનો વરસાદ વરસાવ્યો. એક ઝિવાય બધા મછવા ભાગી ફુગી ગયા, છટકી ગએલી એક હોડીની પછવાડે તેઓ થયા, અને તેને હસ્તગત કરી. મધ્યા પુરૂષોને ગોળી મારી મારી નાંખ્યા. પણ બૈરાંછોકરાંને કાનપુરમાં ખીન્ન યૂરોપીયન કેદી ભેગાં કેદ કર્યાં.

જનરલ હેવલોક ૨૦૦૦ માણસ લઈને કલકત્તેથી દોડતો અલ્હાબાદ ગયો, પ્રતેપુર આગળ ૪૦૦૦ બળવાખોરોને હરાવ્યા. ને પછી ત્યાંથી પાંચરો કાનપુર ગયો. પરંતુ તે ઘણો માંડો જઈ પોંચ્યો. નાના સાહેબે, જય મેળવવાની કાંઈ આશા ન રહ્યાથી, મધ્યાં બૈરાંછોકરાંને મારી નાખી કુવામાં ફેંકી દેવાનો હુકમ કર્યો, ને પછી તે એક દરવાજાથી શહેર છોડી ચાલતો થયો, તેવામાં અંગ્રેજો ખીન્ન દરવાજાથી પેકા.

લખનૌર મુક્ત કર્યું—સર હેન્રી લૉરેન્સે લખનૌરનો કીલો ઉડાવી દઈ રેસીડેન્સીની આસપાસ આઈ ખોદી મોરચો બાંધ્યો, ત્યાં એણે ઘણા પાસેના હુમલા થયા તેનાં મધ્યાં કાપી વેરી, પોતાની પાસે મુકીબર માણસ હતાં તે વડે ૮૭ દીવસ સુધી બચાવ કર્યો. આ બાહાદુર માણસ કારી જખમ લાગ્યાથી પડ્યો. પછી તેની સરદારી કર્નલ ઇંગ્લિશના હાથમાં આવી, તેણે પણ પોતાની ફરજ મારી રીતે બજાવી. તેની નીચેના મધ્યાં માણસોએ શરણે નહીં થવું પણ મરવું એમ નીશ્ચય કર્યો.

સર હેન્રી હેવલોક તેઓને મુક્ત કરવાને પાંચ છ દીવસમાં આવી પહોંચ્યો હોત, પણ લડાઈ અને કોગળીઆથી તેનાં માણસ કમી થઈ ગયાં

હતાં; તેથી તેને પાછાંફરી ખીજ લશ્કરની રાહ જોવાની જરૂર પડી. જેવો સર જેમ્સ ઓડ્રામ પોતાના લશ્કર સહીત આવ્યો કે તરતજ તેઓ ખંને જણુ લખનૌર ઉપર આવ્યા. આલમબાગ અને મંગળવાર પાસે બલવાખોરોને માર્યા; ને સાતમે દિવસે રેમિડન્સી તરફ રસ્તો કરી તેઓના દુઃખ પામતા ભાઈઓને જઈ માળ્યા. પણ તેમની સાથે તેઓને પણ કષ્ટ ભોગવવાનું હતું; કેમકે બળવાખોરોનું ૮૦ હજાર માણસ ભિગું મળેલું હતું તેમની આગળ તેઓનાં ૨૦૦૦ માણસ કાંઈ વધારે કરી શકે તેમ ન હોતું.

એમ છતાં છુટકારાનો વખત પાસે આવ્યો હતો. સર કોલિન કેમ્પબેલ નવો સેનાધિપતિ ઠરીને ઇંગ્લાંડમાંથી ૨૪ કલાકની નોટીસે આ વખતે હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો. તે ૧૦ હજાર માણસ લઈ આગળ ધસ્યો. તેણે રેસીડન્સ તરફ રસ્તો કર્યો, ત્યાં તેણે બાહાદુર હેવલોક સિવાય સમ્રાજ્યોને સહી સલામત જોયા. તે દુઃખ અને થાકથી પીડાતો, પોતાના દોસ્તદારના સહી સલામત આવ્યાની ખાત્રી થયા પછી, તરતજ મરણ પામ્યો. સર કોલિન કેમ્પબેલે માંદાં, જખમી તથા બૈરાંછોકરાંને અલ્હાબાદ મોકલાવ્યાં, અને પછી લખનૌર હુમલો કરી થોડા દિવસમાં હસ્તગત કર્યું. શહેરની આસપાસ એકઠા થયેલા બળવાખોરોને, પરાભવ કરી, ચારેગમ નસાડી મુક્યા. ધણુખરા તેમના સરદાર નાના સાહેબ સાથે નેપાળના ડુંગરમાં નાશી ગયા; મોટું લશ્કર વિખેરાઈ ગયું, ને બળવાનો અંત આવ્યો. તાતીયા ટોપી નામનો સરદાર મધ્ય હિંદુસ્તાનમાં નાશી ગયો હતો તે પછી તરતજ પકડાયો, ને તેને ફાંસી દીધી. દીલ્હી હસ્તગત થયા પછી, વૃદ્ધ મોગલ રાજાને કેદ કર્યો હતો તેની તપાસ ચલાવી; તેમાં તે શીવુરી ડચ્છો તેથી તેને દેશ નિકાલ કર્યો, પણ દેહાંત દંડની શિક્ષા કરી નહીં.

હજારો કેદીઓને ફાંસી દીધી, ને હજારોને બંગાળના ઉપસાગરને સામે કાઢી દેશનિકાલ કર્યા. હિંદુસ્તાનમાંથી હથીઆર ખુંચાવી લીધાં, ને હિમાલય પર્વતથી તે કન્યા કુમારી ભૂશિર સુધી આખા દેશમાં આ પ્રમાણે સ્વસ્થતા અને સલાહ સંપ્રસરી ગયાં.

બાબ ૨૮ મો.

રાજ્યનો ફેરફાર.

૧૮૫૮.

૧૮૫૮ બજાનો શમ્યા પછી પાર્લમેન્ટમાં એક કાયદો પસાર થયો, તેથી હિંદુસ્તાનનું રાજ્ય ઇંગ્લાંડનાં ગાદીપતીને સ્વાધીન થયું. ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કમ્પનીની રાજ્ય કરવાની સત્તાનો નાશ થયો, પણ તેની મીલકતને આંચ લાગી નહીં. આ પ્રમાણે જે કાયદો પાસ થયો તેમાં નીચેની ખીનાઓ હતી:—

૧ આજદીન સુધી ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કમ્પની જે સત્તા ભોગવતી હતી તે બધી સત્તા સાથે, હિંદુસ્તાનનાં મુલકનું રાજ્ય ઇંગ્લાંડનાં ગાદીપતીને આપવું.

૨ હિંદુસ્તાનની, દરેક બાબતમાંથી બિપજતી, આવક તે ઇંગ્લાંડની ગાદીની આવક થાય, એમછતાં તે માત્ર હિંદુસ્તાનની સરકારના કામ અર્થે વપરાય.

૩ હિંદુસ્તાન માટે એક સેક્રેટરી ઓફ સ્ટેટ નીમવો, અને તેને બીજા સેક્રેટરીઓ ઓફ સ્ટેટને જે સત્તા અને અધિકાર છે તે સત્તા તથા અધિકાર આપવો.

૪. એને એનું કામ કરવામાં મદદ કરવાને વાસ્તે પંદર કૌન્સિલરોની એક કૌન્સિલ સ્થાપવી, તેમાં (એ પંદરમાં) સાત કૌન્સિલરો હાલની આલતી કોર્ટ ઓફ ડિરેક્ટર પોતામાંથી પસંદ કરી ઠરાવે, એને આઠ રાજ તરફ નીમવામાં આવે.

૫. નીચાવલા ડિરેક્ટર વગર, જેણે કમ્પનીની આકરીમાં સિવિલ (દીવાની તથા મુલ્કી) અથવા લશ્કરી ખાતામાં ઓછામાં ઓછી દશ વરસ નોકરી કરી ના હોય તે, અથવા હિંદુસ્તાનમાં દશ, કે તે કરતાં વધારે, વરસથી ઓછી મુદત નોકરી કરી આવ્યો હોય તે, કૌન્સિલમાં જગાને માટે પસંદ કરવા લાયક ગણાય નહીં.

૬. હિંદુસ્તાનની કૌન્સિલનો મેમ્બર પાર્લમેન્ટમાં બેસી શકે નહીં.

૭. મેમ્બરોનો પગાર રૂ. ૧૨૦૦૦ રાખવો, અને દશ વરસ આકરી કરે રૂ. ૫૦૦૦ નું પેન્શન આપવું.

૮. કૌન્સિલ, મળીને, ઇંગ્લાંડ સાથેનું હિંદુસ્તાન ખાતાનું બધું કામ કરવું, અને તેમાં બ્યારે બ્યારે મતભેદ પડે ત્યારે ત્યારે વધારે મત પડે તે પ્રમાણે કરવું. તોપણ સેક્રેટરી ઓફ રેટરને, રાજ્યના* ખીજા દરેક મધ્ય-નની પેરે, પાર્લમેન્ટની જવાબદારી પોતાને શીર રાખીને, કૌન્સિલરોનો ઠરાવ રદ ગણવાની સત્તા આપવી.

આથી કરીને ગવર્નર જનરલ ઈન કૌન્સિલ, હવે પછી હિંદુસ્તાનનું રાજ્ય કમ્પનીના નામે નહીં, પણ મહા રાણીના નામે ચલાવે એટલોજ માત્ર ફેરફાર થયો, એ શિવાય બીજો કંઈ ફેરફાર હિંદુસ્તાનના રાજ્યમાં થયો ન હતો.

પાર્લમેન્ટમાં આ ફેરફાર બાબત ધણાના વિરુદ્ધ વિચાર હતા. તોપણ એ આટલો બધો ઝારી રીતે ચાલ્યો છે, અને લોકકલ્યાણ અર્થે કાયદા-કારક નીવડ્યો છે.

હાલની ચાલતી વ્યવસ્થા મુજબ, બ્રિટિશ હિંદુસ્તાનમાં વૈસરૉય અને ગવર્નર જનરલ ઈન કૌન્સિલની પદવીનો એક અમલદાર રહેછે, અને તે, નીચે પ્રમાણે દેશના દશ ભાગ કચ્ચા છે ત્યાંના સ્થાનિક રાજકારભાર બીપર દેખરેખ રાખેછે.

૧ મદ્રાસ	{	આ બંને ઇલાકા, વૈસરૉયના અધિકાર નીચે છે, તોપણ,
૨ મુબાઈ		સેક્રેટરી ઓફ રેટર સાથે પરભાર લખણ કરવાનો તેમનો શુનો મોભો રાખી રહ્યાછે, એ દરેકમાં એક એક ગવર્નર અને કમિશ્નર ઇન ચીફ રહેછે, તથા આ બે અમલદારો અને બે સિવિલિઅન (મુલ્કી તથા દીવાની ખાતાના) અમલદારોની એક કૌન્સિલ છે.

૩ બંગાળા અથવા ગંગા નદીનો નીચ પ્રદેશ.	{	એમાં લેફ્ટીનેન્ટ (મદદનીશ) ગવર્નર રહેછે અને કાયદા બાંધનારી એક મુબાઈ.	{	કલકત્તા.

૪ વાયવ્ય ખુણના માંત.	{ એમાં લેફ્ટનેન્ટ ગવર્નર રહેછે. }	{ અલ્હાબાદ.
૫ પંજાબ.	{ એમાં લેફ્ટનેન્ટ ગવર્નર રહેછે. }	{ લાહોર.
૬ અયોધ્યા.	{ એમાં ચિફ કમિશનર રહેછે. }	{ લખનૌર.
૭ મધ્ય પ્રાંત.	{ એમાં ચિફ કમિશનર રહેછે. }	{ નાગપુર.
૮ બ્રિટિશ બ્રહ્મદેશ.	{ એમાં ચિફ કમિશનર રહેછે. }	{ રંગૂન.
૯ વરાડ.	{ એ હૈદરાબાદના રેસિડેન્ટના તાબામાંછે. }	{ ઊમરાવતી અને આકોલા
૧૦ મૈસૂર તથા કુર્ગ.	{ એમાં ચિફ કમિશનર રહેછે. }	{ બેંગલોર અને મર્કાસ.

ઉપર શિવાય ૧૫૩ વતનદારી સંસ્થાનોછે, તે ઉપર ત્યાંના રાજ્યઓ, ચાલતા આવેલા રીવાજ મુજબ, અમલ ચલાવેછે, તોપણ તે એટલે લગી વૈષ્ણવાના અધિકાર નીચે છે કે, તેમને મદદ કરવાને ત્યાં બ્રિટિશ અમલદારો રહેછે, અને તે ને પ્રમાણે તેમને કહેછે તે પ્રમાણે તેઓ ચાલેછે.

આ પ્રમાણે હિંદુસ્તાનનો આખો દ્વીપકલ્પ, નીચેનાં પોર્ટુગલ તથા ફ્રાન્સનાં નાનાં સંસ્થાન શિવાય, બ્રિટિશ રાજ્યની સત્તા નીચે છે.

૧ પોર્ટુગીઝ અથવા ખ્રીસ્તી લોકનાં સંસ્થાન	{ ૧ ગોવા, પશ્ચિમ કિનારા પર. ૨ દમણ, કોકણ કિનાર ઉપર. ૩ દીવ, કાઠીઆવાડને દક્ષિણ કિનારે.
---	---

ફ્રેન્ચનાં સંસ્થાન.	{ ૧ ચંદ્રનગર, પુણી નદી ઉપર. ૨ કારિકલ, ગોદાવરી નદીના મુખ આગળ. ૩ પાન્ડિચરિ, કોરોમાંડલના કિનારા પર. ૪ ચાનાન, ઓદિઆના કિનારા પર. ૫ માહી, મજબાર કિનારાપર.
---------------------	---

પેહેલાનો (ખ્રીસ્તીના સંસ્થાનનો) વિસ્તાર માત્ર ૧૮૮ ચોરસ મૈલનો છે, અને તેમાં ૨૦૩૮૮૭ ની વસ્તી છે. પાછલાનો (ફ્રેન્ચનો સંસ્થાનનો)

વિસ્તાર ૧૦૬૬ ચોરસ મૈલનો છે, અને તેમાં ૩૧૩૨૬૨ ની વસ્તી છે.

બાબ ૨૧ મો.

તાજી વિનાઓ.

૧. એલિસિનિઆની લડાઈ.—લૉર્ડ એલ્જીનના પછી, સન ૧૮૬૩
૧૮૬૮ માં, સર. જાન લારેન્સ ગવર્નર જનરલ થયો, તેના
વખતમાં એલિસિનિઆ સાથે લડાઈ થઈ, તેમાં અતિશય
પરચ થયો પરંતુ અંગ્રેજની ખ્યાતિ વધી, (૧૮૬૮).

વિગ્રહનું કારણ.—એલિસિનિઆના બાદશાહ થીઓદર બ્રિટિશ
પ્રજા પર જુલમ કરી તેને સન ૧૮૬૭ માં કેદ કરી. અને ન્યાયે અંગ્રેજ
સરકારે દાખલા દલીલ સાથે તેમ ના કરવા તેને સમજાવીને વાર્યો, ત્યારે એણે
તે કેદીઓને છોડવાને, તથા તેનો મનમાનતો ખુલાસો આપવાને, ના પાડી.
એ ઉપરથી તા. ૨૧ મી ઓગસ્ટ ૧૮૬૭ ને રોજ પાર્લમેન્ટની સમતીથી લડાઈ
ઝાંઝર થઈ, અને એ લડાઈ માટે જોઈએ તે લશ્કર તથા તેનું પરચ, ઇંગ્લાંડ
સરકારના પરચથી પુરું પાડવાને મુબાઈ સરકારને હુકમ કર્યો.

થોડા મહીનામાં ૧૨૦૦૦ (તેમાં ૪૦૦૦ ગોરા) માણસનું લશ્કર,
છાવણીમાં કામકાજ કરનાર ૮૦૦૦ કુટકળ માણસ સાથે જાબુ કરી, તા. ૧૦
મી અક્ટોબરને રોજ, મુબાઈથી જળમાર્ગે રવાને કર્યું, તે એનેસ્લિના ઉપસા-
ગર આગળ જાતર્યું, અને સિકંદરીઆમાંથી પુઠ્ઠળ જઈ તથા ખરચર પોતા
ની સાથે લઈ ઝુલાની છાવણીમાં તા. ૪ થી જન્યુઆરીએ ભેગુ થયું. આ
ચઢાઈનું આધિપત્ય જનરલ સર રોબર્ટ નેપીઅરને, તેની નીતિનીપુણતા
અને લશ્કરી કૃશળતા ઉપર ભરોસો રાખી, આપવામાં આવ્યું હતું. આ
ચતુર સરદારની સરદારી નીચે બધું લશ્કર ત્યાંથી સીધુ થીઓદર બાદ-
શાહની રાજધાની મગદલા તરફ ગયું.

પરિણામ.—તા. ૧૨ મી અપ્રિલને રોજ, મગદલાના કીલ્લા આગળ
એ બાદશાહના લશ્કરનો પરાજય થયો. અને યૂરોપીઅન કેદીઓ અંગ્રેજને
સ્વાધીન થયા. પણ થીઓદરે વગર સરતે શરણ થવા ના પાડી, તેથી તા.

૧૪ મી અપ્રિલે હાથાં કરી તેનો કિલો લઈ લીધો. થીઓદર બાદશાહ ધણુકરી પોતાને હાથે પીસ્તોલ આઈને મુઝો હતો, તેની લાચ મડદામાંથી જડી. ચઢાઈ કરવાનો હેતુ પાર પડ્યો તેથી લશ્કર દેશ તરફ પાછું ફર્યું. થીઓદરના છોકરાને કેળવણી આપવા વિલાયત મોકલ્યો, તે અઘાપી નાની ઊમરનો છે.

જનરલ નેપીઅરને અને તેના બહાદુર લશ્કરને પાર્લમેન્ટમાં બંને સભાઓ તરફથી સંબોધી મળી ; વળી એને અને એના નીકટના વારસને રૂ. ૨૦૦૦૦૦ નું પેન્શન બાંધીઆપ્યું, અને એને “ બેરન નેપીઅર ઓફ મગદલાનો ” ઈલકાબ આપી અમીરની પદવીએ ચઢાવ્યો.

૨. સન ૧૮૬૯ ની બીનાઓ. ૧—તા. ૦૧૨મી જાન્યુઆરીને રોજ, સર જન લૉરેન્સની પછી, અર્લ મેયો ગવર્નર જનરલ અને વૈસરૉય થઈને આવ્યો. સર જન લૉરેન્સ હિંદુસ્તાનની અંદર ૩૮ વરસ કારકીર્દિ ભોગવી ઇંગ્લાંડ સિધાવ્યો. ત્યાં તેને “ લૉર્ડ લૉરેન્સ ઓફ ધંબલ અને ગ્રેટ્ટલી ઈન ધી કૌન્ટ ઓફ હેન્ટ્સનો ” ઈલકાબ આપી અમીરની પદવીએ ચઢાવ્યો.

૨. તા. ૧૮ મી ડીસેમ્બરને રોજ સ્વેજની ખાડીમાં થઈને વહાણને જવા આવવાનો રસ્તો બિઘડ્યો. ઇંગ્લાંડ અને હિંદુસ્તાન વચ્ચે પેહેલાંના રસ્તાથી ૧૧ ૬૦૦ મૈલનું અંતર હતું તે હવે આ નવે રસ્તે ૬૫૦૦ મૈલનું થયું.

૩. તા. ૨૭ મી ડીસેમ્બરને રોજ ઇંગ્લાંડનો શાહજાદો આપણી રાણીનો ખીજો છોકરો આલ્ફ્રેડ ડ્યુક ઓફ એડિન્બરો હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો. એ ત્રણ મહીના હિંદુસ્તાનમાં રહ્યો. તે દરમિયાન દેશના દરેક ભાગમાં, ત્યાં એ ગયો ત્યાં, દેશી રાજા રજવાડાએ અને યુરોપીઅન અમલદારોએ આદર માન સાથે એની સારી રીતે પરાણાચાકરી કરી.

૧૮૭૦ ની બીનાઓ:—૧ આ સંસદના ફ્રેન્ચઆરી મહીનામાં ઇંગ્લાંડ અને હિંદુસ્તાન વચ્ચે દરીયામાં તાર નાંખવામાં આવ્યો. આથી હિંદુસ્તાન અને ઇંગ્લાંડ વચ્ચે સંદેશા ચલાવવાનું કામ અતિશય સુલભ થયું. એ કામ કરવામાં “ ગ્રેટ ઇસ્ટર્ન ” નામની આગબોટ કામે લગાડી હતી.

૨. સર વિલ્યમ માન્સફીલ્ડની જગાએ લૉર્ડ નેપીઅર હિંદુસ્તાનનો કેમેન્ટર ઈન ચીફ થયો.

૪ લૉર્ડ મેયોનું ખુન— આ વૈસરાય સન ૧૮૭૨ માં આન્દામાનના બેઠમાં દેશ નીકાલ કરેલા કેદીઓની હાલત જોવા ગયો, ત્યાં એને એક દુષ્ટ અનુગી અફગાન મુસલમાન કેદીએ વિનાકારણે છરો ભોકી મારી નાખ્યો. આથી ઘણા લોક દીલગીર થયા. એની લાશને ઇંગ્લાંડ લઈ ગયા, અને એની જગ્યાએ લૉર્ડ નૉર્થમુક નીમાયો.

એના સમયમાં બે બનાવ નોંધવા જોગ બન્યા છે:—૧ સન ૧૮૭૪ માં વડોદરાના રેસિદેન્ટ કર્નલ પ્રેયરને ઝેર દેવાનું તોહોમત મહારા-
૧૮૭૪ રાવ ગાયકવાડ ઉપર આવવાથી તેને પરેહેજ કર્યો, અને તેનો ઈનસાફ કરવાને બદલે કચેરી એજ કારણ માટે વડોદરાના કાંપમાં નવી ઠરાવી. ન્યાય કરનારા ત્રણ યૂરોપીઅન અને ત્રણ દેશી હતા, તેમાંના ત્રણે યૂરોપીઅને તેને અપરાધી ઠરાવ્યો, ને ત્રણે દેશીને મન ગુનો માનિત થયો નહીં. લૉર્ડ નાર્થમુકનો અભિપ્રાય આગલા જોડે મળતો આવ્યો, પણ ન્યાયાધિશોમાં મતભેદ પડેલો તેથી મહારાવ એ ગુનાની શિક્ષામાંથી બચ્યો, પરંતુ આપેલી મુદતમાં એણે રાજ્યમાં કંઈ સુધારો કર્યો નહીં, પણ વધારે અધેર અને જીલમ થયો, તેથી રાજ્યને ન લાયક છે એમ ઠરાવી તેને નજરકેદ કરી મદ્રાસ મોકલી દીધો, અને ગાયકવાડી કુળની એક શાખા આનંદેશમાં ગરીબ હાલતમાં જડી, તેમાંના એક બાળક છોકરાને, મયત
૧૮૭૫. મહારાજ ખંડેરાવની વિધવા રાણી જમનાબાઈ પાસે દત્તક લેવડાવી, ગાદીએ બેસાડ્યો.

૧૮૭૫ માં મહારાણી વિક્ટોરીઆના ટીલાટ ફુંવર મિન્સ આફ વેલ્થ હિંદમાં પધાર્યા. વૈસરાયે, રાજ રજવાડાએ તથા પ્રજાએ તેને બહુ માન દીધું.

સન ૧૮૭૬ ની બીનાઓ:—લૉર્ડ નાર્થમુક રાજનામુ આપી સ્વદેશ સીધાવ્યો. અને તેની જગ્યાએ લૉર્ડ લીટન ગવર્નર જનરલ તથા વૈસરાય થઈને આવ્યો, તેની કારકીર્દીમાં:—

૧ આપણાં મહારાણી વિક્ટોરીઆએ પાર્લિમેન્ટની સંમતિથી “કૈસરે
૧૮૭૬ હિંદ” એવું ૫૬ ધારણ કયું. ૧૮૭૭ ના જાન્યુઆરીની ૧ લી તારીખે, દિલ્હીમાં મોટા મોટા રાજા, નવાબો, યૂરોપી અને

દેશી ગૃહસ્થો, તથા મરકારી અલમદારોને બોલાવી, દરબાર ભરી બારે દબ-
દબાથી એ ઈલકાબ બહાર કર્યો.

૨ સન ૧૮૭૮ના નવેંબર માસમાં અફઘાનિસ્તાન જોડે લડાઈ ચાલી

બાબ ૩૦ મો.

અફઘાનિસ્તાનસાથે ૨ જી લડાઈ.

૧૮૭૮

વિગ્રહનું કારણ— આ મુમે ત્યાં અમીર શેરઅલ્લી રાજ કરતો હતો.

૧૮૭૮ મધ્ય એશીઆમાં રૂશ રાજ્યનું જોર વધ્યું હતું, અને તેમની

રાજમીમા અફઘાનિસ્તાન સૂધી આવી લાગી હતી. વળી

તેમણે કાબુલમાં વકીલ મોકલી શેરઅલ્લીને પોતાના પક્ષમાં લીધો એવા
મુઆમ્મર પ્રમાર્થાથી તેની જોડે કેટલાક નવા કરાર કરવાને લૉર્ડ લીટને
અંગ્રેજ વકીલ મોકલ્યો. એ વકીલને શેરઅલ્લીએ પોતાના રાજ્યમાં પેસવા
દીધો નહિ, તે પરથી તા. ૨૦ મી નવેંબરને રોજ લડાઈ ઝાહિર થઈ.

બોલન અને જૈબર ઘાટની વાટે બ્રિટિશ હિંદની સેનાઓ અફઘા-
નિસ્તાનમાં પેરી. અમીરની ફેગ્નિ કેટલેક ડેકાણે વધી પણ હારીને નાહી.
જાલાલાબાદ અને કંદહાર અંગ્રેજી લશ્કરે લીધાં. શેરઅલ્લી પોતાના યા-
કુબખાન નામિ કુવરને કેદમાંથી છોડી રાજ્ય સોંપી કાબુલથી નાહો ને થોડા
વખતમાં મરણ પામ્યો. યાકુબે લડાઈ ન ચલાવતાં મલાહ કરી.

સલાહની સરતો—૧. લડાઈની દરમીઆન બ્રિટિશ સરકારનો પક્ષ
લીધો હોય તે બધા અફઘાનોને પુરેપુરી ક્ષમા બક્ષમવી.

૨. અમીરે પરરાજ્ય માયે, અંગ્રેજની મલાહ અને મરજી પ્રમાણે,
મુખંધ રાખવો.

૩. અંગ્રેજના વકીલને કાબુલમાં રાખવો.

૪. વેપારીની મલામતી બાબત ગોઠવણ કરવી.

૫. કુરમથી કાબુલ સુધી તાર ધાલવો.

૬. આપ્રમાણે દોસ્તી બરેલી રીતે બપલી વાતો કબુલ રાખી તેના બદ-

લામાં કંદહાર અને જલાલાબાદ પાછાં આપવાં; કુરમ, પિશીન અને સિજિ-
એ સંપેલાં પ્રગણાં છે એમ ગણવું; ખેબર અને મિસ્તિન ઘાટ ઉપર અંગ્રેજનો
કબજો રાખવો.

૭. બ્રિટિશ સરકારે અમીરને અને તેના જયાનશીઓને દરવરસે છ
લાખ રૂપીઆ મદદ બદલ અપવા.

કાબુલમાં વલવો.

એ કરાર થયાને પૂરા ત્રણ માસ ન થયા એટલામાં કાબુલમાંના અ-
ફગાન લશ્કરે બલવો કર્યો, ને તેમાં કાબુલ શહેરના લોક સામેલ થયા.
બાલાહિસાર નામે કાબુલમાં મોટો ગઢ છે તેમાં અમીર રહેછે. એજ ગ-
ઢના એક ભાગમાં અંગ્રેજ વકીલને મુકામ આપ્યો હતો. તેને તથા તેના
રસાલાને બલવાખોરોએ મારી નાખ્યા. હિંદુસ્તી ફોજ કાબુલ ઉપર ચડી.
યાકુબખાન અંગ્રેજ ફોજને આવી માળ્યો. જનરલ સર ફ્રેડરિક રૉબર્ટ
જઈ કાબુલ કબજે કર્યું, અને અંગ્રેજ એલચીની હત્યા કરનારામાંના જોઓ
પકડાયા તેમને, તથા અંગ્રેજ ફોજની સામે જેમણે જીરુ કર્યું તેમનામાંના જે
હાથ આવ્યા તેમને ફાંસી દીધી. યાકુબખાંએ રાત્ર્ય પરથી હાથ ઊઠાવ્યો, અને
અંગ્રેજ ફોજનો સરદાર તેને ઠામે રાત્ર્ય કરવા લાગ્યો. અંગ્રેજ વકીલ અને
તેના સાથીને મરાવવામાં યાકુબખાં સામેલ હતો એવો આરોપ તેને શિર
આવ્યાથી, તેને, તેના સસરાને અને બીજા કેટલાક પઠાણ સરદારોને બંદી-
વાન કરી હિંદુસ્તાનમાં આણ્યા, સને ૧૮૭૯.

એ વરસના દિસેમ્બર માસની આખરે અફગાન લોક પોતાના દેશમાંથી
પરદેશી ફોજને કાઢી મૂકવાને જીરુ રહ્યા. જન મહમદ, મીરબુઆખાં,
વગેરે સરદારોના ઉપરીપણા નીચે સુમારે આલીશ હજાર માણસ કાબુલ
ઉપર ચઢી આવ્યું. એ ઉઠાવણીમાં ધર્મયુર્રઓએ દીનનો જીંડો ઉપાડ્યો
હતો. અંગ્રેજ ફોજને કાબુલ શહેર અને બાલાહિસાર ગઢ છોડી કેટલેક
છોટા શરપુરની મોરચાબંધ છાવણીમાં જઈ મુકામ કરવો પડ્યો, અને તેમનો
પહેવાર હિંદુજોડે બંધ પડી ગયો. અફગાન ફોજ કાબુલ અને બાલાહિસા-
રનો કબજો કરી તેમને ઘેરી લીધા. તા. ૨૫ મી દિસેમ્બરે તેમણે શરપુરની

જાવણી ઉપર હજાં કર્યાં, પણ તેમને જય માળ્યો નહીં. જૈનરમાંથી બીજું ઇંગ્રેજ સૈન્ય મદદે આવવાથી જનરલ રૉબર્ટ ક્રાબ્સ અને બાલાહિસાર ફરીને જીતી લીધાં, અને શત્રુની ફોજને વિખેરી નાંખી. એ ઝઘડામાં બહુ માણસ માર્યાં ગયાં અને ઘણાં ધાયલ થયાં. અફઘાન ફોજની કને તોપો ન હોવાથી એને કવાયતમાં તે કાચી, તેથી તેમનાં હજારો આદમી નબળાં થયાં ને રણમાં પડ્યાં. ઇંગ્રેજ લશ્કર ચોતરફ ફરી દેશને તામે કરવા પર મંડ્યુંછે. અફઘાન સરદારોએ ચાકુલખાનના દીકરા મુસાખાનને પોતાને કબલે રાખી, તેને નામે વળી યુદ્ધ મચાવવાની તૈયારી કરવા માંડીછે. ગીજની શહેરમાં તેમનું મુખ્ય મથક છે, ને હાલ હિંદુસ્તાન અને કંદહારને રેલવેથી જોડવાનું કામ તડામાર ચાલેછે.

લૉર્ડ લીટને પોતાના ઓફિસનું રાજીનામું મોકલ્યું અને લૉર્ડ રિપન પ્રાહિબ તેની જગાએ ગવર્નર જનરલ અને વૈસરાય થઈને આવ્યા, તા.૦૧ સી જુન સન ૧૮૮૦.

પુરવાણી.

રેઝ્યુલોટિંગ ઑફિસ (રાજ્ય ચલાવવાના ધારાનો કાયદો) થતા પેટેલા ળંગાણામાં થએલા ગવર્નરોનાં નામ તથા તેમની કારકીર્દી. સન ૧૭૩૮ થી સન ૧૭૭૨ સુધી.

વરસ	નામ	જાણવા લાયક ખીના.
૧૭૩૮	મી. ફ્રાન્સ	
૧૭૩૯	મી. બ્રેડિલ	૧૭૪૪ ક્વોર્ટરમાં પેટેલી લડાઈ.
૧૭૪૧	મી. પ્રોસ્ટર	૧૭૪૬ લાખોડોને ફોર્ટ મેન્ટ બ્લોન્ડ લઈ લીધો.
૧૭૪૯	આર્લફ્રાન્સ ડોમન	૧૭૪૯ અંગ્રેજ દેવિડોટા લીધું.
૧૭૫૦	મી. પ્રોવેલ	૧૭૫૦ હૈદરાબાદ અને આર્કટમાં ગાદીના હક બાબત લડાઈ ચાલી.
		ક્લાઈવે આર્કટને છાપો મારી ઘેરો ધાલ્યો.
૧૭૫૧		૧૭૫૧ આર્નિની લડાઈ—ક્લાઈવે રાજપ્રાણને હરાવ્યો.
		ક્લાઈવે કંજીવરમ લીધું.
૧૭૫૨	વિલ્યમ ફ્રિય	૧૭૫૨ સીરિંગામની લડાઈ—લોરેન્સ અને ક્લાઈવે ફ્રેન્ચને હરાવ્યા.
૧૭૫૨	રોબર્ટ ફ્રેંક	અંદાપ્રાણને (તંગેરના લશ્કર) મારી નાંખ્યો.
		કોવલાંગ અને ચિંગ્લીપટ ક્લાઈવે જીતી લીધાં.

વરસ	નામ	જાણવા લાયક જીના.
૧૭૫૮	લેફ્ટનન્ટ કર્નલ રોબર્ટ ક્રાઈસ્ટ ...	<p>૧૭૫૪ કુલી ક્રાન્સ પાછો ગયો અને ગોધુ તેની જગ્યાએ આવ્યો.</p> <p>૧૭૫૬ બંગાળમાં પેહેલી લડાઈ.</p> <p>૧૭૫૬ મુરાજદૌલા ફોર્ટ વિલ્યમ લેછે-અંધારી કોટડી—</p> <p>૧૭૫૭ લાસીની લડાઈ—અંધારી કોટડીએ મુરાજદૌલાનો પરાજય કર્યો.</p> <p>૧૭૫૬ કણ્ઠકમાં બીજી લડાઈ.</p>
૧૭૫૮	લેફ્ટનન્ટ કર્નલ રોબર્ટ ક્રાઈસ્ટ ...	<p>૧૭૫૮ કોન્ટ-ડી-લાસીએ ફોર્ટ સેન્ટ દેવિડ તોડી નાંખ્યો.</p> <p>૧૭૫૮-૫૯ કોન્ટ-ડી-લાસી અને મોન્સિયર બુસ્સીએ ફોર્ટ સેન્ટ ન્યોર્થ ગ્રાપર મિથ્યા હુમલો કર્યો.</p> <p>કન્ડોરની લડાઈ. કર્નલ પ્રોઈ ફ્રેન્ચનો પરાજય કર્યો; અને મહલીપટણ છુતી લીધું.</p> <p>૧૭૫૯ વાન્ડિવાશની લડાઈ—અંગ્રેજ (કર્નલ કુટ) અને ફ્રેન્ચ (કોન્ટ-ડી. લાસી અને મોન્સિયર બુસ્સી) વચ્ચે.</p> <p>અંધારી કોટડીએ મુરાજદૌલાનો પરાજય કર્યો.</p>
૧૭૬૦	લે. ઈંગ્લેન્ડ. હોલવેલ ...	
૧૭૬૦	લે. વોન્સિયાર્ટ ...	

વરસ	નામ	જાણવા લાયક ખીના.
૧૭૬૪	જન સ્પેન્સર	<p>૧૭૫૮ બંગાળામાં બીજી લડાઈ.</p> <p>૧૭૫૯ ચિન્સૂરામાંના ડચને કર્નલ કોર્ડે હરાવ્યા.</p> <p>૧૭૬૩ ઘેરીઆની લડાઈ. અંગ્રેજ અને મિરકાસિમ વચ્ચે. એમાં મિરકાસિમ હાર્યો.</p> <p>૧૭૬૩ અંગ્રેજે મોગિર લેઈ લીધું.</p> <p>૧૭૬૩ અંગ્રેજને પટણામાં કતલ કર્યા.</p> <p>૧૭૬૪ પટણા, બક્ષર અને કરાની લડાઈઓ: અંગ્રેજ (જનરલ કનાક અને મેજર મનો) અને એકમંપી લશ્કર (મિરકાસિમ મુબદ્દોલા, અને શાહઆલમ) વચ્ચે, તેમાં અંગ્રેજનો જય થયો.</p>
૧૭૬૫	લોર્ડ ક્લાઈવ. (બીજી વખત)	<p>૧૭૬૫ બંગાળામાં સુધારો.</p> <p>બંગાળા, બહાર અને ઓડિઆ અંગ્રેજી રાજ્ય સાથે બેડી દીધાં.</p>
૧૭૬૭	હેરિ વર્ડેસ્ટ	<p>૧૭૬૭ મૈસૂરમાં પેલેલી લડાઈ.</p> <p>૧૭૬૭ ચંગામ અને ત્રિનોમાલીની લડાઈ. એમાં કર્નલ રિસેયે હેરને હરાવ્યો.</p>

વરસ	નામ	જાણવા લાયક ખીના.
૧૭૬૮	જાન કાર્ટિઅર.....	૧૭૬૮ કપૂતાન કાલવર્ષે બહાદુરીથી અમરગઢનું સંરક્ષણ કર્યું. ૧૭૬૯ મદ્રાસમાં સલાહ થઈ. (હૈદર તથા અંગ્રેજ વચ્ચે).

રેઝ્યુલેટિંગ એક્ટ (સન ૧૮૭૨ માં) થયો ત્યારથી તે રાજ્યનો પ્રેર પ્રાર (સન ૧૮૫૮ માં) થયો ત્યાં સુધી થયેલા ગવર્નર જનરલો, ને તેમની કારકીર્દિમાં બનેલી જાણવા લાયક બીનામ્મો.

વરસ	નામ	જાણવા લાયક બીના
૧૭૭૨	વોરન હેસ્ટિંગ્સ	૧૭૭૪ રોહિલામ્મોને હાંપી કાઢ્યા. ૧૭૭૪ નંદ કુમારને ફાંસી દીધી. ૧૭૭૬ મરેહા સાથે પેલેલી લડાઈ. ૧૭૭૮ સુબાઈનું લસ્કર નામ જોળી પાંચું ફર્યું. ૧૭૮૦ કર્નલ ગોંદોઈ અમદાવાદ સીધું. ૧૭૮૦ કર્નલ પોંફમે લહારનગર અને ગ્વાલિયર સીધું. ૧૭૮૨ માલબાઈની મલાહ થઈ. ૧૭૮૦ મેસુરની બીજી લડાઈ થઈ. ૧૭૮૦ કર્નલ ખેલિનો પરજાજ થયો. ૧૭૮૧ મિલમમમ, પોર્ટોનોનો, પોલીસોર અને શોલિગરની લડાઈ- ઓ. અંગ્રેજ (યર આઈસી ફુ) અને હૈદર વચ્ચે.

વરસ	નામ	જાણવા લાયક ખીના.
૧૭૮૨	કર્નલ આર્થરનો પરાજય થયો.	૧૭૮૨ કર્નલ આર્થરનો પરાજય થયો.
૧૭૮૨	પતિઆનીની લડાઈ થઈ. એમાં મેજર એબિંગ્ટને હેઠના ડોક્ટર ટીપુને હરાવ્યો.	૧૭૮૨ પતિઆનીની લડાઈ થઈ. એમાં મેજર એબિંગ્ટને હેઠના ડોક્ટર ટીપુને હરાવ્યો.
૧૭૮૩	જનરલ મેટ્યુક્સનો પરાજય થયો.	૧૭૮૩ જનરલ મેટ્યુક્સનો પરાજય થયો.
૧૭૮૩	કર્નલ કેમ્પબેલે માંગ્લોરનું સંરક્ષણ કર્યું.	૧૭૮૩ કર્નલ કેમ્પબેલે માંગ્લોરનું સંરક્ષણ કર્યું.
૧૭૮૪	માંગ્લોરમાં સલાહના કોનકરા થયા.	૧૭૮૪ માંગ્લોરમાં સલાહના કોનકરા થયા.
૧૭૮૪	મી. પિટ્ઝુલિલ પાસ થયું.	૧૭૮૪ મી. પિટ્ઝુલિલ પાસ થયું.
૧૭૮૫	વૉરન હેસ્ટિંગ્સને હાંલાંડ પાછો બોલાવ્યો; અને ત્યાં એની ૧૭૮૮-૯૫ ઉપર કામ ચાલ્યું.	૧૭૮૫ વૉરન હેસ્ટિંગ્સને હાંલાંડ પાછો બોલાવ્યો; અને ત્યાં એની ૧૭૮૮-૯૫ ઉપર કામ ચાલ્યું.
૧૮૮૬	મહેસૂરની ત્રીજી લડાઈ થઈ.	૧૮૮૬ મહેસૂરની ત્રીજી લડાઈ થઈ.
૧૭૯૧	જનરલ કોર્નવાલિસે બેંગ્લોર અને નંદીદુર્ગ જીતી લીધાં.	૧૭૯૧ જનરલ કોર્નવાલિસે બેંગ્લોર અને નંદીદુર્ગ જીતી લીધાં.
૧૭૯૨	શ્રીરંગપટણમાં સલાહ થઈ. અંગ્રેજ (જનરલ એબક્રોમ્બ) અને ટીપુ વચ્ચે.	૧૭૯૨ શ્રીરંગપટણમાં સલાહ થઈ. અંગ્રેજ (જનરલ એબક્રોમ્બ) અને ટીપુ વચ્ચે.
૧૭૯૮	મહેસૂરની ચોથી લડાઈ. (કર્નલ અર્થર વેલિસિલ (શુક્ર એક વેલિસિલ) જનરલ સ્ટુઅર્ટ, અને હેરિસ મેનાપતી.)	૧૭૯૮ મહેસૂરની ચોથી લડાઈ. (કર્નલ અર્થર વેલિસિલ (શુક્ર એક વેલિસિલ) જનરલ સ્ટુઅર્ટ, અને હેરિસ મેનાપતી.)
૧૭૯૩	સર જન શોર.....	૧૭૯૩ સર જન શોર.....
૧૭૯૬	લોર્ડ કોર્નવાલિસ.....	૧૭૯૬ લોર્ડ કોર્નવાલિસ.....
૧૭૯૩	સર જન શોર.....	૧૭૯૩ સર જન શોર.....
૧૭૯૮	લોર્ડ મોર્નિંગ્ટન (માર્કિવેસ વેલિસિલ)	૧૭૯૮ લોર્ડ મોર્નિંગ્ટન (માર્કિવેસ વેલિસિલ)

વરસ	નામ	જાણવા લાયક ખીના
૧૭૯૯	સીદાથીર (સીડસ્ટર) ની લડાઈ. એમાં જનરલ સ્ટુઅર્ટ ટીપુનો પરાજય કર્યો.	
૧૭૯૯	માલૂવેલિની લડાઈ. એમાં જનરલ હેરિસે ટીપુને હરાવ્યો.	
૧૭૯૯	જનરલ હેરિસે શ્રીરંગપટણ હલાં કરીને લીધું.	
૧૭૯૯	મૈસુરના રાજ્યની વહેંચણી થઈ.	
૧૮૦૧	કર્ણાટક અંગ્રેજી રાજ્ય સાથે જોડી દીધું.	
૧૮૦૨	મરેઠા સાથે બીજી લડાઈ ચાલી.	
૧૮૦૩	એસેની લડાઈ થઈ. તેમાં જનરલ અર્થર વેલિસ્લિએ મરેઠા (દોલતરાવ મિધીઆ અને રાધોજી ભોંસલા). નો પરાજય કર્યો.	
૧૮૦૩	આલિગઢ (આત્રા) ની લડાઈ થઈ. તેમાં જનરલ લેફ મરેઠી શોજનો પરાજય કર્યો.	
૧૮૦૩	દીલ્હી આગળ લડાઈ થઈ. તેમાં જનરલ લેફ મરેઠી શોજને હરાવી (મિધીઆ).	
૧૮૦૩	લાસ્વારીની લડાઈ થઈ. તેમાં જનરલ લેફ મરેઠાનો પરાજય કર્યો. (મિધીઆ)	

વરસ	નામ	જ્ઞાનુવા લાયક ખીના.
૧૮૦૫	માર્કિવસ કોર્નવાલિ. (ખીજીવ- ખત) જે મહીનામાં મરણ પામ્યો.....	૧૮૦૩ આરગામની લડાઈ થઈ. એમાં જનરલ વેલિશિલએ મિંધીઆ તથા ભોંસલાને હરાવ્યા. ૧૮૦૩ ગાવિન્નગદ હલાં કરી લીધું. (જનરલ વેલિશિલ) ૧૮૦૪ અંગ્રેજના લશ્કરને મુકદ્દાની નાળમાં વિપત્તિ પડી. કર્નલ આર્ટુર્લનિ અને જનરલ લેફ્ટ હોલ્કરને હરાવ્યો. ૧૮૦૪ ફ્રેકાબાદની લડાઈ થઈ. એમાં જનરલ લેફ્ટ હોલ્કરને હરાવ્યો. ૧૮૦૪ દીગની લડાઈ થઈ. એમાં જનરલ ફ્રેમરે જયવંતરાવ હો- લ્કરને હરાવ્યો. કર્નલ વેલિશિલે અંદોર અને જુલના જીતી લીધાં. ૧૮૦૫ કર્નલ મરેએ ઊલ્હન તથા ઇંદોર સર કર્યાં.
૧૮૦૫	માર્કિવસ કોર્નવાલિ. (ખીજીવ- ખત) જે મહીનામાં મરણ પામ્યો.....	૧૮૦૫ હોલ્કર તથા મિંધીઆ સાથે સલાહ કરી. ૧૮૦૬ વેલોરમાં ખંડ થયું. મિંકદ્રાબાદમાં ખંડ થયું.

વરસ	નામ	જાણવા લાયક ખીના.
૧૮૦૭	લોર્ડ મિલ્ટો.	૧૮૦૭ મદ્રાસમાં બંડ. થયું.
૧૮૧૩	મોરઆનો અર્લ (મર્કિસ ઓફ હેસ્ટિંગ્સ).	જાવા, યુર્બોન, અને આઈલ ઓફ ફ્રાન્સ છતી લીધાં. ૧૮૧૩ નેપાલ સાથે લડાઈ થઈ. (જનરલ ઓફ્ટર્લનિ એના- વિપતી) ૧૮૧૬ મકવાનપુર અને હરીહરપુરની લડાઈ થઈ. એમાં સર દેવિડ- ઓ ફ્રાન્કિને ગુર્ખા (નેપાલી લોક) ને હરાવ્યા. ૧૮૧૬ પિંહાર સામે લડાઈ કરી. તેમને સર થોમસ હિસ્લોપે વિખેરીનાં ખાં મરેશા સાથે નીજ લડાઈ. ૧૮૧૭ ખરકીની લડાઈ. એમાં અંગ્રેજો (માન્સ્ટુઅર્ટ એલિફન્ટન સહિત રેન્જિન્ટ હતા). બાજરાવ પેશાને હરાવ્યો. ૧૮૧૭ સીનાબદ્દીની લડાઈ. તેમાં કપતાન ફિઝરૂડે મરેશાના લશ્કરને હરાવ્યું. ૧૮૧૭ નાગપુરની લડાઈ. એમાં જનરલ દોપિરને મરેશાને હરાવ્યા. ૧૮૧૭ જબલપુરની લડાઈ. જનરલ હાર્ડિમેને મરેશાને હરાવ્યા. ૧૮૧૭ મહિદપુરની લડાઈ. એમાં સર થામસ હિસ્લોપે મરેશાને (મહારાવ હોલકર) હરાવ્યા

વ્રસ	નામ	જાણવા લાયક ખીના.
૧૮૨૩	લોર્ડ આમ્હ રટ.	<p>૧૮૧૮ કોરેગામની લડાઈ. કપતાન સ્ટોન્ટને મરેડા (પેચા) નો પરાજય કર્યો.</p> <p>૧૮૧૯ આશીરગઢ હસ્ત થયું.</p> <p>૧૮૨૩ બ્રમ્હીલોક સાથે પેહેલી લડાઈ. (સર આર્મિજાહડ કેમ્પબેલ એનાધિપતિ).</p> <p>૧૮૨૪ સર આર્મિજાહડ કેમ્પબેલે રંગૂન લીધું.</p> <p>" " સર આર્મિજાહડ કેમ્પબેલે કેમ્પહાર્ડન લીધું.</p> <p>" " જનરલ કૉટને ડોનાબ્દુ છતી લીધું.</p> <p>૧૮૨૫ જનરલ કૉટને પ્રોમ છતી લીધું.</p> <p>" " કર્નલ ગોડ્ફ્રિને માર્ગાબન છતી લીધું.</p> <p>" " કર્નલ માઈલે ટેનાઝરિમ પ્રાંત સર કર્યો.</p> <p>૧૮૨૫ પાગામની લડાઈ થઈ. એમાં આર્મિજાહડ કેમ્પબેલે બ્રહ્મી લોકનો કેવળ પરાજય કર્યો.</p> <p>૧૮૨૬ લોર્ડ કોમ્બાર્નિઅરે બરતપુરનો કિલ્લા તોડી નાંખ્યો.</p>

વરસ	નામ	જાણવા લાયક ખીના.
૧૮૨૮	લોર્ડ વિલ્યમ બેન્ટિક.....	૧૮૩૩ કુર્ગનુ રાજ્ય અંગ્રેજી રાજ્ય સાથે જોડી દીધું. ૧૮૩૩ કમ્પનીને નવો પટો કરી આપ્યો, અને ચિન સાથે વેપાર કરવાની બંધાંને છુટ મળી.
૧૮૩૫	સર. સી. ડી. મેટ્રકાફ (આકિટંગ)	૧૮૨૯ સતી થવાના અંત્રદાયનો અટકાવ થયો.
૧૭૩૬	લોર્ડ આક્માંડ.....	૧૮૩૮ અપુગાન લોક સાથે પેલેલી લડાઈ થઈ. (સર જન કીન સેનાવિપતી). ૧૮૩૮ અંગ્રેજે કરાંચી છતી લીધું. ૧૮૩૯ " ગિઝની છતી લીધું. " કાબુલ છતી લીધું. ૧૮૪૦ પર્વાનની લડાઈ. તેમાં સર રોજર્ડ સેલ દોસ્તમોહમદનો પરા-જય કર્યો. ૧૮૪૦ કાબુલમાં લોકે દંગો કર્યો; અને સર અલેક્ઝાન્ડર બર્નેસ તથા સર વિલ્યમ મેકનાટનને મારી નાંખ્યા. ૧૮૪૨ એઝીન ઘાટમાં લડાઈ. જનરલ પોલોકે અફઘાનને હરાવ્યા. ૧૮૪૨ કંદાહારની (નાની તથા મૈદાન આગળ લડાઈ થઈતે) તેમાં જનરલ નોટ અફઘાનનો પરાજય કર્યો.

વરસે	નામ	જાણવા લાયક ખીના.
૧૮૪૨		૧૮૪૨ સિંધમાં લડાઈ થઈ. મેજર (ઓટ્ટામ ત્યાં રેસિડેન્ટ). મિયાનીની લડાઈ. અંગ્રેજ (સર ચાર્લસ નેવીઅર) અને સિંધના અમીરો વચ્ચે. અમીરોનો પરાજય થયો.
૧૮૪૩		૧૮૪૩ હૈદરાબાદની લડાઈ. અંગ્રેજ (સર ચાર્લસ નેવીઅર) અને સિંધના અમિરો વચ્ચે, અમીરો હાર્યા.
૧૮૪૩		૧૮૪૩ ગ્વાલિઅરમાં લડાઈ ચાલી.
૧૮૪૩		૧૮૪૩ મહારાજપુરની લડાઈ થઈ. તેમાં સર. હુ. ગોષે મરેહાના લશ્કરને હરાવ્યું.
૧૮૪૩		૧૮૪૩ પનિઆરની લડાઈ. જનરલ ગ્રેએ મરેહાનો પરાજય કર્યો.
૧૮૪૪		૧૮૪૪ પંજાબમાં પેલ્લી લડાઈ થઈ.
૧૮૪૫		૧૮૪૫ મુલ્કની લડાઈ. અંગ્રેજ (સર. હુ. ગોક્) અને શીખ વચ્ચે. શીખ લોક હાર્યા.
		પ્રીરોજશહેરની લડાઈ. શીખનો પરાજય થયો.
૧૮૪૬		૧૮૪૬ અલિવાલની લડાઈ. અંગ્રેજ (સર. હેરિ સ્મિથ) અને શીખ લોક વચ્ચે. શીખ હાર્યા.
૧૮૪૪	સર. હેન્રી હાર્ડિંગ (લોર્ડ વાર્ડ-ક્રોન્ટ).	

વરસ	નામ	જનવા લાયક ખીના.
૧૮૪૮	લોર્ડ દલહુઝી. (માસ)	૧૮૪૬ સોમ્સોનની લડાઈ. અંગ્રેજ (સર હેરિ સ્મિથ) તથા શીખ લોક વચ્ચે. શીખનો પરાજય થયો. ૧૮૪૮ પંજાબ સાથે બીજી લડાઈ. ૧૮૪૯ કમીશનર વાન્સ અંગ્રેજો અને અંડરશનને મારી નાંખ્યા. ૧૮૪૯ મધુએનની લડાઈ. એમાં કર્નલ કોર્ટલેન્ડ અને લેફ્ટેનન્ટ અડવર્થે લાલ મુળરાજને હરાવ્યો. ૧૮૪૯ રામનગરની લડાઈ. એમાં અંગ્રેજને જય માવ્યો નહીં. ૧૮૪૯ અલિઅનવાલાની લડાઈ. એમાં લોર્ડ હ્યુ ગોફે શીખનો પરાજય કર્યો. જનરલ વિશે સુલતાન હલાં કરી લઈ લીધું. ૧૮૪૯ યુજરાતની લડાઈ. એમાં લોર્ડ. હ્યુ. ગોફે અને જનરલ વિશે શીખ લોકને હરાવ્યા. ૧૮૫૧ બ્રહ્મીલોક સાથે બીજી લડાઈ. ૧૮૫૨ જનરલ ગોડ્ફ્રિને બેસીન, પેગૂ, પ્રોમ, માર્તાબા અને રંગૂન છુટી લીધાં. ૧૮૫૩ નિઝામનાં ચાર પ્રગણા ૧ અંગ્રેજી રાજ્ય સાથે મેળી દીધાં. ૧૮૫૪ નાગપુરનું રાજ્ય

વરસ	નામ	જાણવા લાયક ખીના.
૧૮૫૬	વાઈ કોન્ડ કેનિંગ.	<p>૧૮૫૬ અયોધ્યાનું રાજ્ય ખાલસા કરચું. જનરલ સર. જી. એન્સન એનાધિપતી.</p> <p>૧૮૫૬ • કમ્પનીનો પટો ફેરવી આપ્યો. રેલવે તથા તાર થયાં.</p> <p>૧૮૫૬ ઈરાન ઉપર ચડાઈ કરી.</p> <p>૧૮૫૬ ચિન સાથે વિક્રહ ચાલ્યો.</p> <p>૧૮૫૭ હિંદુસ્તાનમાં બળવો મળ્યો.</p> <p>કુમ્હુમ, બરાકપુર, મીરત અને દીલ્હીમાં બંડ ઊઠ્યાં.</p> <p>જનરલ એન્સન અને બર્નાડ કોગળીઆથી મરણ પામ્યા.</p> <p>જનરલ વિલ્સને દીલ્હી જીતી લીધું.</p> <p>નાના સાહેબે કાનપુરમાં અંગ્રેજનાં બૈરાં છોકરાને કતલ કર્યાં.</p> <p>ફતેપુરની લડાઈ-જનરલ હેવલૉક બલવાખોરોને હરાવ્યા.</p> <p>લખનૌરનો ઘેરો-સર હેન્નિ લૉરેન્સ પજ્યો, અને સર હેન્નિ હેવલૉક તથા સર લેમ્બ આંદ્રામ ત્યાં વાંદે ગયા.</p> <p>લખનૌર મુક્ત કર્યું. } સર કોલીન કેમ્પબેલ તાતીઆ ટોપીને ફાંસી દીધી. } એનાધિપતી.</p>

રાન્યનો પ્રેરપાર (સન ૧૮૫૮ માં) થયા પછી થયેલા ગવર્નરજનરલ

તથા વૈસરાય. અને સેનાધિપતી.

વરસ	નામ	જાણવા લાયક નીના.
૧૮૫૮	વાઈ ક્રોન્ટ ફોર્નિંગ	૧૮૫૮ ઈસ્ટ ઇન્ડિઆ કમ્પનીની રાજ્ય } સર હ્યુ રોઝ સેનાધિપતિ સત્તા ગઈ, ને હિંદનું રાજ્ય હુંલાં- } હતો. ડનાં ગાદીપતીને સ્વાધીન થયું.
૧૮૬૨	અર્લ એલ્ઝન	૧૮૬૭ એનિમિનિઆ માથે લડાઈ થઈ સર વિલ્યમ માન્સ્ટ્રીલડ સેનાધિપતિ.
૧૮૬૩	સર જન લોરેન્સ	૧૮૬૮ થીઓદર બાદશાહનો પરાજય થયો તા° ૧૨ } જનરલ રોબ- • મગદલા હલાં કરીને લઈ લીધું તા° ૧૪ } ઈનેપીઅરસે- આપ્રીલ. } નાધિપતી.
૧૮૬૯	અર્લ મેયો	૧૮૭૦ હુંલાંડ અને હિંદ વચ્ચે દરીયામાં તાર નંખાયો. લોર્ડ નેપીઅર હિંદુસ્તાનનો સેનાધિપતી થઈને આવ્યો. ૧૮૭૨ લોર્ડ મેયોનું ખુન થયું.

વરસ	નામ	જાણવા લાયક ખીના.
૧૮૭૨	લૉર્ડ નોર્થ બ્રુક	૧૮૭૫ મહારાજાવ ગાયકવાડને પદભ્રષ્ટ કર્યા.
૧૮૭૫	લૉર્ડ લીટન	૧૮૭૫ પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સ હિંદમાં પધાર્યા. ૧૮૭૬ મહારાણી વિક્ટોરિઆએ “કૈમરે હિંદ” પદધારણ કર્યું. ૧૮૭૮ દીલ્હીમાં બાદશાહી દરબાર ભરાયું. ૧૮૭૮-૭૯ અફઘાનિસ્તાન સાથે (ખીજ) લડાઈ ચાલી. ૧૮૮૦ તા. ૩૧મી મે ને રોજ આવી.
૧૮૮૦	લૉર્ડ રિપન મહેબ	

હિંદુસ્તાનમાં અંગ્રેજનો હિંદ યથા પહેલાં (સન ૧૭૫૦ સુધી) થએલી લડાઈઓ.

વરસ.	લડાઈનાં નાન.	કોની વચ્ચે.	પરિણામ.
ઈ. સ. પૂર્વે ૫૦૦૦	કુરુક્ષેત્ર (પાણીપત) ની પહેલી લડાઈ.	કૌરવ પાંડવ વચ્ચે.	પાંડવનો જય થયો.
૩૨૭	જેલમની લડાઈ.	ચિંકદર તથા પૌરવ (પૌરસ) રાજ વચ્ચે.	પૌરવ (પૌરસ) નો પરાજય થયો.
સન. ૧૦૨૪	સોનનાથની લડાઈ.	મહમુદ ગિજનવી અને ગુજરાતના રાજા ભી- મદેવ વચ્ચે.	ભીમદેવનો પરાજય થયો.
૧૧૯૧	પાણીપતની લડાઈ. (પીછ.)	મહમદ ઘોરી અને પૃથુરાજ વચ્ચે.	મહમદ ઘોરીની હાર થઈ.
૧૧૯૩	થાણેશ્વરની લડાઈ.	મહમદ ઘોરી તથા પૃથુરાજ વચ્ચે.	પૃથુરાજનો પરાજય થયો.
૧૨૯૩	એલિમપુરની લડાઈ.	અલાઉદ્દીન ખીલજી અને રાજા રામદેવ વચ્ચે.	રાજા રામદેવનો પરાજય થયો.
૧૫૨૬	પાણીપતની લડાઈ. (ત્રીજી)	બાબર અને ઈંદ્રાહીમ લોદીવચ્ચે.	બાબરનો જય થયો. ઈંદ્રાહીમ પડ્યો.
૧૫૨૭	ચિકિની લડાઈ.	બાબર તથા મેવાડના રાણા મંગ વચ્ચે.	મંગ હારી ગયો.
૧૫૪૦	કનોજની લડાઈ.	હુમાયુ અને શિરશાહ વચ્ચે.	હુમાયુનો પરાભવ થયો.
૧૫૫૬	પાણીપતની લડાઈ (ચોથી).	હેમુ તથા બહરામખાં વચ્ચે.	હેમુનો પરાજય થયો.
૧૬૫૭	કાશીની લડાઈ.	દારા અને મુગલ વચ્ચે.	દારાનો જય થયો.

વરસ.	લગાઈનાં નામ.	કોની વચ્ચે.	પરિણામ.
૧૬૫૭	આત્રાની લગાઈ.	દારા અને ઔરંગઝેબ તથા મુરાદ વચ્ચે.	દારા હાર્યો.
૧૬૫૭	ગિજ્જાણીની લગાઈ.	એક તરફ મુરાદ અને ઔરંગઝેબ બીજી તરફ જમવંતસિંઘ.	જમવંતસિંઘની હાર થઈ.
૧૬૫૯	કજવાની લગાઈ.	ઔરંગઝેબ અને મુજ વચ્ચે.	મુજનો પરાજય થયો.
૧૭૧૩	આત્રાની લગાઈ.	જહાંગીરશાહ તથા ફરુક્કીયર વચ્ચે.	જહાંગીરશાહનો પરાજય થયો.
૧૭૨૦	શાહપુરની લગાઈ.	ઐયદ અબદલા અને નિઝામ વચ્ચે.	નિઝામનો જય થયો.
૧૭૨૪	શક્કરની લગાઈ.	નિઝામ બેગ મુલક અને મુબારકખાં વચ્ચે.	મુબારકખાં હાર્યો.
૧૭૩૪	ડભોઈની લગાઈ.	બાજુરાવ પેશ્વા તથા ત્રિબકરાવ ડાભોડની વચ્ચે.	ડાભોડ હાર્યો અને મરાયો.
૧૭૩૮	કનાલની લગાઈ.	નાદિરશાહ અને મોગલ શોજ વચ્ચે.	મોગલ શોજ હાર્યો ગઈ.
૧૭૪૧	અંબૂરની લગાઈ.	નવાબ દોસ્ત અલી અને મરઠા વચ્ચે.	નવાબ હાર્યો અને પડ્યો.
૧૭૪૬	મદ્રાસની લગાઈ.	ફ્રેન્ચ અને કલુકાના નવાબ વચ્ચે.	નવાબ હાર્યો.
૧૭૪૮	ચરહિંદની લગાઈ.	મોગલ અને અહમદશાહ વચ્ચે.	મોગલનો જય થયો.
૧૭૫૦	ત્રિચિનોપોલીની લગાઈ.	(મરઠાકાજંગ અને નાઝિરકાજંગ વચ્ચે.	નાઝિરકાજંગનો પરાજય થયો.
૧૭૫૦	અંબૂરની બીજી લગાઈ.	એકતરફ મિરજાકાજંગ, અંદાલાહ અને ફ્રેન્ચ સરદાર બુરસી, અને બીજી તરફ અનવરહીન.	અનવરહીન-માથોગયો.

હિંદુસ્તાનમાં અંગ્રેજનો ઉદય થતા પહેલાં જાણવા લાયક બનેલી

મુખ્ય બીનાઓની સાલવાર સામાન્ય ટીપ.

ઈ. સ. પૂર્વે ૫૦૦૦ થી ઈ. સ. ૧૭૫૦ સુધી.

વરસ જાણવા લાયક ખીના.

- ઈ. સ. પૂર્વે. ૫૦૦૦ પાંડવ કૌરવની લડાઈ. (પાણીપતની પેહેલી લડાઈ).
 ૯૦૦ મનુષ્યે મનુરમૃતિ (હિંદુશાસ્ત્ર)નું પુસ્તક રચ્યું.
 ૫૧૨ ઈરાનનો દારા રાજા હિંદ પર ચડાઈ કરીને આવ્યો.
 ૩૨૮ મહાન શિકંદર બાદશાહ હિંદ ઉપર ચડાઈ કરીને આવ્યો.
 ઈ. સ.ન. ૫૬૯ મુસલમાનનો ગેંગા પર મહમદ જન્મ્યો.
 ૬૨૨ મહમદ મક્કેથી મદીને નાસી ગયો, ને મુસલમાનનો શક
 “ હિજરી ” ગણવા લાગ્યો.
 ૬૩૨ મહમદ મરણ પામ્યો.
 ૬૩૨ મહમદના પંથીઓએ ઈરાન જીતી આરબ રાજ્ય સાથે
 જોડી લીધું.
 ૬૬૪ આરબ ફોજે કાશ્મીરમાં પ્રવેશ કર્યો.
 ૭૧૨ મહમદ કાશિમે સિંધ જીતી લીધું,
 ૯૬૨ અલખજીને ગિઝનીમાં રાજ્ય સ્થાપ્યું. (ગિઝનીવંશની
 સ્થાપના થઈ)
 ૯૭૭ અલખજીન મરણ પામ્યો ; સુલજીની ગાદીએ બેઠો.
 ૯૯૬ સુલજીનીન મરણ પામ્યો.
 ૯૯૭ મહમુદગિઝનીની ગાદીએ બેઠો.
 ૧૦૦૧ મહમુદ ગિઝનીનીએ હિંદુસ્તાન ઉપર પેહેલી સ્વારી કરી.
 ૧૦૦૪ ” ” ” ” બીજી સ્વારી કરી.
 ૧૦૦૫ ” ” ” ” ત્રીજી સ્વારી કરી.
 ૧૦૦૮ ” ” ” ” ચોથી સ્વારી કરી.
 ૧૦૧૦ ” ” ” ” પાંચમી સ્વારી કરી.
 ૧૦૧૧ ” ” ” ” છઠી સ્વારી કરી.
 ૧૦૧૪ ” ” ” ” સાતમી સ્વારી કરી.

- ૧૦૧૫ " " " " આક્રમી સ્વામી કરી.
 ૧૦૧૭ " " " " નવમી સ્વામી કરી.
 ૧૦૨૨ " " " " દશમી સ્વામી કરી.
 ૧૦૨૩ " " " " અગીયારમી સ્વામી કરી.
 ૧૦૨૪ " " " " દ્વિદશી એટલે બારમી સ્વામી કરી.
 ૧૦૩૦ મહમુદ ગિઝનવી મરણ પામ્યો.
 ૧૧૭૬ ગિઝનવી વંશની સમાપ્તિ થઈ.
 ૧૧૯૧ પાણીપતની ખીજ લડાઈ થઈ.
 ૧૧૯૩ થાણેસ્વરની લડાઈ થઈ.
 ૧૧૯૪ મહમદ ધોરીએ દીલ્હી તથા અજમેર જીતી લીધાં.
 ૧૨૦૬ મહમદ ધોરીને મારી નાંખ્યો.
 હિંદુસ્તાનમાં મુઝલમાની રાજની ગાદી સ્થપાઈ.
 કુતબુદ્દીન હિંદુસ્તાનનો સુલતાન થયો.
 ૧૨૧૦ કુતબુદ્દીન મરણ પામ્યો. આરામ ગાદીએ બેઠો.
 ૧૨૧૧ અલતમશ, આરામને ગાદીએથી ઊડાડી મુઝા,
 ગાદીએ બેઠો.
 ૧૨૧૭ મોગલનો સરદાર જલિયુદ્દીન હિંદુસ્તાનમાં ચઢી આવી
 બારે અનર્થ કરી ગયો.
 ૧૨૩૬ અલતમશ મરણ પામ્યો; રકનુદ્દીન ગાદીએ બેઠો.
 ૧૨૩૬ રજુઆ બેગમ રકનુદ્દીનને ગાદીએથી ઊડાડી મુઝા
 ગાદીએ બેઠી.
 ૧૨૩૮ બેરામ ગાદીએ બેઠો.
 ૧૨૪૧ મસુદ બાદશાહ થયો. (ગાદીએ બેઠો)
 ૧૨૪૪ નાઝિરુદ્દીન ગાદીએ બેઠો. [બાદશાહ થયો.
 ૧૨૬૬ નાઝિરુદ્દીન મરણ પામ્યો, અને ગ્યાસુદ્દીન બુલખન
 ૧૨૭૮ બંગાળમાં ત્યાના સુબાએ બંડ કર્યું.
 ૧૨૮૬ ગ્યાસુદ્દીન બુલખન મરણ પામ્યો; કેકુબાદ ગાદીએ બેઠો.
 ૧૨૮૮ કેકુબાદને મારી નાંખાવ્યો; (બુલામ વંશની સમાપ્તિ થઈ)
 ૧૨૮૮ જલાલુદ્દીન ખિલજી ગાદીએ બેઠો (ખિલજી વંશ
 સ્થપાયો)

- ૧૨૯૨-૯૩ મુમલમાની ફોલ્ દક્ષિણમાં પેટેલી વખતે પ્રવેશ કર્યો.
 ૧૨૯૩ એલિઅપુરની લડાઈ થઈ.
 ૧૨૯૫ જલાલુદ્દીનને મારી નાંખી અલાઉદ્દીન બાદશાહ થયો.
 ૧૨૯૭ મુમલમાનોએ યુજરાત જીતી લઈ યુજરાતમાં મુઝ
 લમાની રાજ્ય સ્થાપ્યું; રજપુત (વાધેલા) વંશની
 સમાપ્તિ થઈ.
 ૧૨૯૮ મોગલનો સરદાર કતલધખ્ખાં હિંદ ઉપર ચઢી આવ્યો.
 ૧૩૦૦ અલાઉદ્દીને રાણસ્થંભોરનો કિલ્લો જીતી લીધો.
 ૧૩૦૩ અલાઉદ્દીને ચિત્તોડનો કિલ્લો જીતી લીધો. [કરી.
 ૧૩૦૬ મલિક કાફુરે દક્ષિણમાં દેવગીરીના રાજા ઉપર ચઢાઈ
 ૧૩૦૯ મલિક કાફુરે બીજી વાર દક્ષિણમાં ચઢાઈ કરી.
 ૧૩૧૦ મલિક કાફુરે ત્રીજી વાર દક્ષિણમાં ચઢાઈ કરી.
 ૧૩૧૨ મલિક કાફુરે ચોથી વાર દક્ષિણમાં ચઢાઈ કરી.
 ૧૩૧૬ અલાઉદ્દીન મરણ પામ્યો; ઊમર ગાદીએ બેઠો.
 ૧૩૧૭ કાફુરનું પુત્ર થયું.
 ૧૩૧૭ મુબારક ઊમરની આંખો ફોડી ગાદીએ બેઠો.
 ૧૩૨૧ મુબારકને મારી ખુશરૂખાં ગાદીએ બેઠો. ખિલજી
 વંશની સમાપ્તિ થઈ.
 ૧૩૨૧ પંજાબના સુબા ગાજીએગ તખલખે ખુશરૂને હરાવી
 રાજ્ય લઈ લીધું, તખલખ વંશની સ્થાપના થઈ.
 ૧૩૨૧ ગ્યાસુદ્દીન તખલખ ગાદીએ બેઠો.
 ૧૩૨૫ ગ્યાસુદ્દીન તખલખ મરણ પામ્યો; મહમદ તખલખ
 ગાદીએ બેઠો.
 ૧૩૫૧ મહમદ તખલખ મરણપામ્યો; શિરોઝશાહ ગાદીએ બેઠો.
 ૧૩૮૮ ફિરોઝશાહ મરણપામ્યો; ગ્યાસુદ્દીન બીબે ગાદીએ બેઠો.
 ૧૩૮૯ ગ્યાસુદ્દી બીબે માર્યો ગયો ને અબુલકર ગાદીએ બેઠો.
 ૧૩૮૯ અબુલકરને મારી નાંખી નાસિરુદ્દીન ગાદીએ બેઠો.
 ૧૩૯૨ નાસિરુદ્દીન મરણ પામ્યો, અને સિકંદર ગાદીએ બેઠો.
 ૧૩૯૨ સિકંદર મરણ પામ્યો અને મહમુદ બાદશાહ થયો.

- ૧૩૯૮ તેમૂરસંગ હિંદુસ્તાન ઉપર ચઢી આવ્યો.
- ૧૪૧૨ મહમૂદ મરણુ પામ્યો, (તખ્તના વંશની સમાપ્તિ થઈ.)
- ૧૪૧૨ દોલતખાં લોદીએ રાજ્યનો અમલ ચલાવવા માંડ્યો.
- ૧૪૧૪ જૈયદ ખીજરખાંએ દોલતખાં પાસેથી દીલ્હી જીતી લીધું.
(જૈયદ વંશ શરૂ થયો.)
- ૧૪૧૪ જૈયદ ખીજરખાંએ અમલ ચલાવવા માંડ્યો.
- ૧૪૨૧ જૈયદ ખીજરખાં મરણુ પામ્યો, અને જૈયદ મુબારકે
અમલ ચલાવવા માંડ્યો.
- ૧૪૩૫ જૈયદ મુબારક મરણુ પામ્યો, અને જૈયદ મહમૂદે
અમલ કરવા માંડ્યો.
- ૧૪૪૪ જૈયદ મહમૂદ મરણુ પામ્યો અને જૈયદ આલમે અમલ
ચલાવ્યો.
- ૧૪૪૬ બહીલોલ લોદીએ આલમ પાસેથી દીલ્હી છીનવી
લઈ જૈયદ વંશની સમાપ્તિ કરી.
- ૧૪૪૬ બહીલોલ લોદી ગાદીએ બેઠો. (લોદી વંશ સ્થપાયો.)
- ૧૪૮૨ બાબર જન્મ્યો.
- ૧૪૮૭ બાર્થોલોમો ડાયમે કેપ ઓફ ગુડ હોપનો પરભારો જાન-
માર્ગ શોધી કાઢ્યો. [બેઠો.
- ૧૪૮૮ બહીલોલ લોદી મરણુ પામ્યો. સિકંદર લોદી ગાદીએ
- ૧૪૯૨ કોલમ્બસે અમેરિકા શોધી કાઢ્યો.
- ૧૪૯૭ વારકોડીગામા કેપ ઓફ ગુડ હોપને રસ્તે હિંદુસ્તા-
નમાં આવ્યો.
- ૧૫૦૦ કામ્પેલે બ્રેઝિલ શોધી કાઢ્યું. અને ત્યાંથી હિંદુસ્તા-
નમાં આવી કાલિકટમાં વેપાર કરવા કોટી ધાલી.
- ૧૫૧૦ વારકોડીગામા બીજી વાર હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો.
- ૧૫૧૦ આલ્ફોન્સો આલ્બુકર્ક હિંદમાંના પુર્કુગીઝના રાજ્યનો
અધિપતિ થઈ આવ્યો.
- ૧૫૧૦ આલ્ફોન્સો આલ્બુકર્ક, ગોવા જીતી લીધું.
- ૧૫૧૧ " " મલાક્કા બેટ જીતી લીધો.
- ૧૫૧૩ " " ઓર્મિઝ બેટ જીતી લીધો.

- ૧૫૧૫ આલ્ફોન્સો આલ્ફુકર્ક મરણ પામ્યો.
- ૧૫૧૭ મિકંદર લોદી મરણ પામ્યો. અને ઈબ્રાહિમ લોદી ગાદીએ બેઠો.
- ૧૫૨૪ બાબર હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો.
- ૧૫૨૬ પાણીપતની ત્રીજી લડાઈ થઈ-ઈબ્રાહિમ લોદી પડ્યો; લોદીવંશનો તાલ થયો.
- ૧૫૨૬ બાબર ગાદીએ બેઠો (મોગલ વંશ સ્થપાયો.)
- ૧૫૨૭ મિકિંગી લડાઈ થઈ.
- ૧૫૨૮ બાબર અંદરૂને ઘેરો બાલ્યો.
- ૧૫૩૦ બાબર મરણ પામ્યો. હુમાયુ ગાદીએ બેઠો.
- ૧૫૩૪ હુમાયુએ ગુજરાત જીતી લીધું.
- ૧૫૩૫ હુમાયુએ આંખોનેનો કિલ્લો મર કર્યો.
- ૧૫૩૬ શિરશાહે કાશી અને પટણા વચ્ચે હુમાયુને ઘેરી લીધો.
- ૧૫૪૦ કનોજની લડાઈ થઈ; શિરશાહ ગાદીએ બેઠો.
- ૧૫૪૩ અકબરનો જન્મ થયો. (અમરકોટ પામે) [મિળવી.
- ૧૫૪૪ હુમાયુએ ઈરાન જઈ ત્યાંના બાદશાહ તમરખની મદદ
- ૧૫૪૫ શિરશાહ કલિંજરને ઘેરો બાલતાં મરાયો.
- ૧૫૪૭ હુમાયુએ કામરાન કનેથી કાબુલ તથા કંદહાર પાછાં જીતી લીધાં.
- ૧૫૫૫ હુમાયુએ ગાદી પાછી મેળવી.
- ૧૫૫૬ હુમાયુ મરણ પામ્યો. અકબર ગાદીએ બેઠો.
- ૧૫૫૬ પાણીપતની ચોથી લડાઈ થઈ.
- ૧૫૬૦ અકબરે રાજ્યની મુત્તા પોતાના હાથમાં લીધી.
- ૧૫૬૧ બેહરામે અકબર સામે બંડ કર્યું.
- ૧૫૬૮ અકબરે સિતોડનો કિલ્લો જીતી લીધો.
- ૧૫૭૩ અકબરે ગુજરાત વશ કર્યું.
- ૧૫૮૬ " " " કારિમર જીતી લીધું.
- ૧૫૮૨ " " " સિંધ જીતી લીધું.
- ૧૫૮૪ " " " કંદહાર પાછું મેળવ્યું.

- ૧૫૯૫ દક્ષિણમાં અહમદનગર જીતવા લશ્કર મોકલ્યું.
 ૧૫૯૯ અહમદનગરની રાણી આંદખીબી મરણ પામી.
 ૧૬૦૦ અકબરે અહમદનગર જીતી લીધું.
 ૧૬૦૦ પૂર્વ હિંદુસ્તાનમાં પેશ્વા કરવાને ઇંગ્લાંડમાં ઇસ્ટઈન્ડિયા કંપની બની થઈ.
 ૧૬૦૧ અકબરે ખાનદેશ જીતી લીધું.
 ૧૬૦૫ અકબર મરણ પામ્યો. અનિમ (જહાંગીર) ગાદીએ બેઠો.
 ૧૬૦૬ જહાંગીરની મામે એના વડા શહાનવા પુશ્કરેએ બંડ કર્યું.
 ૧૬૦૭ ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીનો એલચી કાપતાન વિલ્યમ હાંકીન્સ જહાંગીરના દરબારમાં આવ્યો.
 ૧૬૧૧ જહાંગીરે નુરજહાં માયે લગ્ન કર્યું.
 ૧૬૧૨ અંગ્રેજ સુરતમાં પેશ્વા કરવા પેલેલ પેલેલાં કોઠી ધાલી.
 ૧૬૧૫ ઇંગ્લાંડના દરબારમાંથી મર ટોમસ રો જહાંગીરના દરબારમાં વકીલ થઈને આવ્યો. [કચ્છો.
 ૧૬૨૧ એમ્પોયનામાં વસંદાએ અંગ્રેજનો ટાઢા લાહીમાં વધ
 ૧૬૨૪ શાહજહાંએ જહાંગીર મામે બંડ કર્યું.
 ૧૬૨૬ મોહોબતખાંએ જહાંગીરને કેદ પકડ્યો.
 ૧૬૨૭ જહાંગીર મરણ પામ્યો; શાહજહાં ગાદીએ બેઠો.
 ૧૬૨૭ શિવાજીનો મિલનરીના કિલ્લામાં જન્મ થયો.
 ૧૬૩૫ પેલેલા આર્લસ રાનએ પેશ્વા લઈ વિલ્યમ કોર્ટિઅરને કંપનીનાં થાણાં ના હોય ત્યાં પેશ્વા કરવા છુટ આપી.
 ૧૬૩૭ શાહજહાંએ અહમદનગર પાલસા કર્યું.
 ૧૬૩૯ અંગ્રેજે ફોર્ટ સેન્ટ જ્યોર્જનો કિલ્લો ખાંધ્યો.
 ૧૬૫૭ શાહજહાં માંદો પડ્યો. અને ગાદી બાબત તેના છોકરામાં લડાઈ ચાલી.
 ૧૬૫૭ દારાના છોકરાએ સુબ્બને હરાવ્યો (કાશીની લડાઈ).
 ૧૬૫૭ ઔરંગઝેબ અને મુરાદે જસવંતસિંધને હરાવ્યો (ડી-જાની લડાઈ).

- ઔરંગઝેબે દારાને હરાવ્યો. (આગ્રાની લડાઈ)
- ૧૬૫૮ ઔરંગઝેબે શાહજહાંને કેદ કર્યો, અને પોતે બાદશાહ
૫૬ ધારણ કર્યું.
- ૧૬૫૯ ઔરંગઝેબે સુલ્તને હરાવ્યો. (કાજવાની લડાઈ)
ઔરંગઝેબે દારાને મારી નાંખ્યો.
- ૧૬૫૯ શિવાજીએ અફઝલખાને કપટ કરી મારી નાંખ્યો.
- ૧૬૬૦ સુલ્તન આરાકાન આગળ મરણ પામ્યો.
- ૧૬૬૨ અંગ્રેજને પોર્ટુગલના રાજ પાસેથી મુંબાઈ ખેટ માળ્યો.
- ૧૬૬૩ શિવાજીએ સુરત લુટ્યું.
- ૧૬૬૫ શિવાજીને મરેઠાના રાજ તરીકે રાજ્યાભિષેક થયો.
- ૧૬૬૮ શિવાજીએ વિજ્ઞપૂર અને ગોવાગકોડાના રાજ પાસેથી
ખંડણી લેવા માંડી. શાહજહાં કેદમાં મરણ પામ્યો.
- ૧૬૭૩ વલંદા પાસેથી અંગ્રેજને મેન્ટ દેલિનાનો ખેટ માળ્યો.
- ૧૬૭૪ ફ્રેન્ચ મરદાર માર્ટિને પોંડીચરી વસાવ્યું.
- ૧૬૮૦ શિવાજી મરણ પામ્યો.
- ૧૬૮૯ મુંબાજીને ઔરંગઝેબે મારી નાંખાવ્યો.
- ૧૬૯૦ ઔરંગઝેબે રૂઢરનો કિલ્લો લઈ લીધો.
- ૧૬૯૧ અંગ્રેજે ફોર્ટ મેન્ટ દેવીડનો કિલ્લો બાંધ્યો.
- ૧૭૦૦ અંગ્રેજે ફોર્ટ વિલ્યમ નો કિલ્લો બાંધ્યો.
- ૧૭૦૭ ઔરંગઝેબ અહમદનગરમાં મરણ પામ્યો.
- ૧૭૦૮ પૂર્વ હિંદુસ્તાનમાં વેપાર કરનારી અંગ્રેજી બંને ઇસ્ટ
ઈન્ડિયા કંપનીઓ બેડાઈ ગઈ
- ૧૭૩૮ નાદીરશાહ દીલ્લી પર ચઢી આવ્યો.
- ૧૭૪૦ અમ્બૂરની લડાઈ થઈ—દોસ્તઅલી માર્યો ગયો.
- ૧૭૪૧ મરાઠાએ ચંદાસાહેબને મતારાના કિલ્લામાં કેદ કર્યો.
- ૧૭૪૨ કુખી પોંડીચરીનો ગવર્નર થઈ આવ્યો.
- ૧૭૪૮ કુખીએ મરેઠાને રૂપિયા આપી ચંદાસાહેબને છોડવ્યો.
- ૧૭૪૯ તંજેરના રાજ સાહુજીને તેના ભાઈ પ્રતાપસિંહે ગાદી
પરથી ઊઠાડી મુક્યો ; અંગ્રેજને દેવીકોટા માળ્યું.

